

Delfia Batavorum

Jaarboek 1993

Delfia Batavorum

Jaarboek 1993

Genootschap Delfia Batavorum
Delft 1994

Het Genootschap Delfia Batavorum draagt dit derde jaarboek op aan
Drs. A.J.H. Rozemond, gemeentearchivaris

bij gelegenheid van zijn afscheid van de Gemeentelijke Archiefdienst
Delft.

ISSN 0927-409X

Dit jaarboek is een uitgave van het Genootschap Delfia Batavorum,
secr. Wilhelminalaan 107, 2625 LH Delft

Redactie:

H.L. Houtzager, voorzitter

P.C.J. van der Krogt

H.W. van Leeuwen

M. van Noort, secretaris (Wilhelminalaan 214, 2625 KK Delft)

M.A. Verschuyf

Drukwerk: Drukkerij Vis Offset, Alphen aan den Rijn

Inhoud

Ten geleide	4
Jaarverslag over 1993	5
<i>A.J.H. Rozemond</i> Kroniek over 1993	11
<i>S.M.C. Leupen</i> Het Delftse Cellebroedersklooster	23
<i>J. Stellingwerff</i> Een Japanse prent van Delfts Armamentarium	39
<i>H.L. Houtzager</i> Enkele notities over Delftse verzamelaars en hun verzamelingen in de 17de en 18de eeuw	51
<i>J.J.M. Baartmans</i> Een 'Echt Verhaal' van Gerrit Paape	59
De Stads Doelen	71
<i>E.J. Bult</i> Archeologische kroniek van Delft 1992-93	77
<i>P.C.J. van der Krogt</i> Nieuwe straatnamen 1993	89
<i>J.A. Meter</i> Publikaties over Delft en Delvenaren 1993	97
Het gemeentebestuur van Delft	105
De Delftse bevolking	106
Over de auteurs	107
Naamregister	109

Ten geleide

De inhoud van dit derde jaarboek van het Genootschap Delfia Batavorum is wat de indeling betreft gelijk aan de vorige jaarboeken: de vaste rubrieken en een aantal artikelen over Delftse historie.

In dit jaarboek treft U voor het eerst de Kroniek van Delft aan, verzorgd door drs. A.J.H. Rozeinond.

De redactiecommissie is de verschillende auteurs erkentelijk voor hun bijdragen en wenst de leden van het Genootschap enige aangename uren toe bij het lezen van dit derde jaarboek.

De redactiecommissie van het Genootschap Delfia Batavorum

Jaarverslag over 1993

Algemeen

Naast de gebruikelijke activiteiten als lezingen en excursies, die door de leden goed zijn bezocht, deden zich in het afgelopen jaar hoogte- en dieptepunten voor.

Een hoogtepunt was het uitreiken van de eerste J.W. Blok-penning. Een dieptepunt het overlijden op 31 oktober van ons erelid mevrouw Johanna Maria de Wijs-Kamp. Anneke de Wijs was vijfentwintig jaar bestuurslid van het genootschap. Zij heeft met haar grote inzet en kennis veel voor Delfia Batavorum betekend.

Het komende lustrum in 1995 valt kort voor het 750-jarig bestaan van de stad Delft in 1996. Beide evenementen vergen een intensieve voorbereiding. Het bestuur heeft daarvoor een aantal leden aangezocht en bereid gevonden in de lustrumcommissie zitting te nemen. De commissie is al volop met de voorbereidingen bezig. Onderzocht wordt of de viering van het lustrum kan worden ingebracht in de festiviteiten in het kader van het 750-jarig bestaan van Delft.

De tijdelijke aanstelling van de stadsarcheoloog werd dit jaar door de gemeente omgezet in een vaste functie. Een beslissing waarmee ook Delfia Batavorum zeer gelukkig is.

Uitreiking J.W. Blokpenning

In 1993 vond de uitreiking van de J.W. Blokpenning voor het eerst plaats. Deze jaarlijks uit te reiken prijs is ingesteld als een erepenning en werd mogelijk door een legaat dat door de heer J.W. Blok aan onze vereniging is nagelaten.

De penning wordt uitgereikt aan een persoon of instelling die zich bijzonder verdienstelijk heeft gemaakt voor het bevorderen van de kennis van en de belangstelling voor de geschiedenis van de stad Delft en/of het bevorderen van het behoud en herstel van het culturele erfgoed.

De penning is ontworpen door de heer Rob van der Veen te Culemborg en gegoten bij de Gebroeders Stylaert te Rumpt. Ons lid de heer P.A. van Koppen ontwierp geheel belangeloos een fraaie oorkonde.

Penning en oorkonde zijn op 8 oktober uitgereikt aan de heer D. Wijbenga te Delft. De heer Wijbenga is oud-schoolhoofd en heeft een grote belangstelling voor met name de plaatselijke geschiedenis. Zijn kennis op

*De J.W. Blok-penning,
ontworpen door
Rob van der Veen
(Foto: Fred Nijs, Delft).*

dit terrein heeft hij op verschillende wijzen uitgedragen. Met rondleidingen door de stad en in de grote kerken, het verzorgen van tentoonstellingen in deze kerken, en vooral in zijn publikaties. Met name zijn boeken-serie *Delft, een verhaal van de stad en haar bewoners*, waarvan inmiddels drie delen zijn verschenen, geeft een goed beeld van het stadsleven in de beschreven eeuwen.

In een bijzondere bijeenkomst in de Raadzaal van het stadhuis, waarbij de burgemeester van Delft als gastheer optrad, zijn penning en oorkonde hem door de voorzitter van het genootschap aangeboden. Een groot aantal leden was daarbij aanwezig. De plechtigheid werd besloten met een geanimeerde borrel in de hal van het Stadhuis.

Lezingen en excursies

In het verslagjaar zijn 8 lezingen en 2 excursies gehouden.

- Op 20 januari hield mevrouw drs. H.H. Pijzel-Dommisse een lezing met dia's over *Pronkpoppenhuizen uit de 17de en 18de eeuw*. Deze pronkpoppenhuizen waren niet als speelgoed voor de kinderen bedoeld, maar werden in opdracht vervaardigd en beschouwd als miniatuur inventaris. Zij geven de inrichting van woningen uit de late 17de en 18de eeuw natuurgetrouw weer.

De heer H.H. Vos toonde dia's van een door hem gemaakt poppenhuis in de vorm van het door hem bewoond grachtenpand.

- Op 18 februari werd een lezing gehouden en een film vertoond over het gebied dat nu de wijk Tanthof vormt. De heer E.J. Bult, stadsarcheoloog, vertelde iets over de archeologie en de ontginningsgeschiedenis van het gebied. De heer C.L.F. Tetteroo vertoonde een door hem gemaakte film over het buurtschap Abtswoude in de jaren '60, voordat de nieuwe woonwijk werd gebouwd. De heer R.J. Blom, stedebouwkundige, gaf tenslotte een uiteenzetting over de opzet van de wijk Tanthof.

Deze lezing was vooral bedoeld om onze vereniging bij de bewoners van Tanthof te presenteren en trok veel belangstelling, ook van niet-leden.

- Op 16 maart, na afloop van de jaarvergadering, vertelde de heer P.J.M. Zuydgeest aan de hand van dia's over *Otto de Vooght - een dichter die Delft niet kon vergeten*.

- Op 22 april hield onze oud-voorzitter dr.ir. M. Tienstra een lezing met dia's over *Het opnemen van scheepswrakken met behulp van fotogrammetrie*. Met behulp van stereoscopische luchtfoto's kunnen nauwkeurige tekeningen worden gemaakt van scheepswrakken. De opgraving van de romeinse scheepswrakken bij Zwammerdam kwamen daarbij ter sprake.

- Op 9 juni sprak ir. H.H. Vos over *Het dijkherstel op Goeree-Overflakkee en Schouwen-Duiveland*. Aan de hand van dia's vertelde hij over de ervaringen bij en het verloop van het herstel van de dijken na de watersnoodramp in 1953. Dit ter voorbereiding op de jaarlijkse excursie.

- De excursie ging dit jaar naar Zeeland. Op 11 en op 12 juni vertrok een 50-tal leden per bus naar Zeeland met als bestemming Middelburg. Deze stad is dit jaar om twee redenen uitgekozen. In de eerste plaats voor een bezoek aan een bijzondere tentoonstelling van Delftse wandtapijten, die in de periode van 1591 tot 1604 zijn vervaardigd voor Willem van Oranje. Daarbij kreeg het gezelschap in de Abdij van Middelburg een uiteenzetting met video over de geschiedenis van de stad.

Een tweede reden voor deze bestemming was de herdenking van de watersnoodramp in 1953. De tocht ging langs destijds doorgebroken dijken en via de werken die in het kader van het Deltaplan werden gebouwd.

- Op 13 oktober hield de heer K. Boschma een lezing over *De Ridderlijke Duitse Orde in Maasland*. Deze tijdens de kruistochten gestichte orde kreeg in 1241 het patronaatsrecht van de kerk van Maasland en was hier eeuwenlang gevestigd met grote bezittingen.

- Op 22 oktober nam een beperkte groep leden deel aan een middagexcursie naar het Koninklijk Huisarchief in Den Haag. Men kon op eigen gelegenheid rondkijken in de verschillende vertrekken, waarin zich een grote verzameling bevindt van de meest uiteenlopende voorwerpen.

- Op 10 november sprak drs. J.W. Moerman over *Sion, klooster, buurtschap, tuinbouwgebied: de geschiedenis van een buurtschap met Delft in het verschiep*. Hij belichtte aan de hand van dia's de verschillende perioden van Sion. Het klooster van Sion was in de 15de eeuw een van de be-

langrijkste conventen van Holland. In de 17de eeuw ontstond hier de buitenplaats Sion. Na de Franse tijd werd dit huis gesloopt en begon de tuinbouwperiode.

- De laatste lezing vond plaats in de middag van 15 december. Drs. N. Koers wees aan de hand van dia's van kunstvoorwerpen uit het museum Het Catharijneconvent in Utrecht op de vaak verrassende en diepzinnige betekenis van de voorstellingen zoals die te zien zijn op schilderijen, beeldhouwwerken, miniaturen en gravures in de 10de tot en met de 16de eeuw.

Publikaties

Tijdens de jaarvergadering op 24 maart bood de redactiecommissie het jaarboek 1992 aan. Wegens hun verdiensten voor het Genootschap is het opgedragen aan ir. H.H. Vos en mevrouw W.M. Vos-de Koning. Beiden hebben zich jarenlang in diverse functies voor Delfia Batavorum ingezet. De aanwezige leden konden hun exemplaar na de vergadering meenemen. Ook dit tweede exemplaar van het jaarboek is alom enthousiast ontvangen.

Het mededelingenblad verscheen in 1993 acht maal. Naast uitnodigingen en gegevens over de lezingen en excursies zijn voor zover de ruimte het toeliet ook andere wetenswaardigheden van buiten de vereniging opgenomen.

Het ledenbestand

In het verslagjaar hebben zich 39 nieuwe leden aangemeld. Per ultimo 1993 telde Delfia Batavorum 898 leden, een teruggang van 12 leden.

Omdat het ledenaantal in de afgelopen jaren geleidelijk daalt heeft het bestuur zich beraden over de mogelijkheden om de bekendheid van de vereniging bij de Delftse bevolking te vergroten. Een tweetal leden is aangezocht om zitting te nemen in een publiciteitscommissie.

Het bestuur

In het verslagjaar zijn geen wijzigingen gekomen in de samenstelling van het bestuur. Omdat voor de exploitatie van de bibliotheek nog geen oplossing is gevonden is ook de vacature van bibliothecaris nog niet vervuld.

De Commissie Behoud Stadsschoon

De Commissie Behoud Stadsschoon vergaderde negen maal. Gesproken werd over het reclamebeleid in de gemeente Delft en over de uitgangspunten die de gemeente zou moeten hanteren voor een juist omgaan met re-

clame in een beschermd stadsgezicht.

Ook de verscheidene bouwplannen die in 1993 in Delft werden geïnitieerd kwamen aan de orde. Te noemen valt het bouwplan voor de overkapping van de binnenplaats van het Prinsenhof, de bouw van woningen en praktijkruimte aan het Oosteinde, de bouw van een woning aan het Rietveld, de bouw van het Stadstheater in de Veste en de bouw van een kaartverkoopshuisje aan de Koornmarkt. Er zijn bezwaren ingediend tegen de plannen aan het Oosteinde, de Koornmarkt en het Rietveld.

Leden van de commissie woonden vergaderingen van de gemeentelijke raads- en commissievergaderingen bij wanneer zaken met betrekking tot monumenten aan de orde kwamen. Zonodig is daar tevens het woord gevoerd.

Bestuur Delfia Batavorum

Voorzitter: dr. M.A. Verschuyf

Secretaris: dhr. J. Grakist

Penningmeester: mevr. P. Timman-Jansen

Tweede voorzitters: mevr. W. van Reijen-Mienis

Tweede secretaris: mevr. E. Emeis

Lezingen: mevr.drs. K.M. ten Harmsen van der Beek-Pompe

Excursies: mevr. mr. G.W.A. de Groot-Op den Brouw

Commissie Behoud Stadsschoon: ir. J.G. Wegner

Ereleden:

Mr. H.E. Phaff

Mevr. J.M. de Wijs-Kamp †

Dhr. C.D. Goudappel

Dhr. G.G. Kunz

Drs. A.J.H. Rozemond.

Redactiecommissie

Dr. H.L. Houtzager

Dr. P.C.J. van der Krogt

Dhr. H.W. van Leeuwen

Dhr. M. van Noort

Dr. M.A. Verschuyf

Commissie Behoud Stadsschoon

Ir. J.G. Wegner

Ir. M. Tillema

Ir. J.K. Abels

Mevr. P.C. van der Heijden-Wolfhagen

Ir. B.D. Verbrugge

Ir. F.N. Vroom

Jubileumcommissie

Prof.Dr. J.J. van Loef

Mevr.drs. W.J.B.I. Leupen-van den Bosch

Dr.Ir. M. Tienstra

Mevr.mr. G.W.A. de Groot-Op den Brouw

Publiciteitscommissie

Dhr. P.A. van Koppen

Drs. B.W. Raymakers

Vertegenwoordiger van Delfia Batavorum in de Commissie Monumentendag en in de Archeologische Werkgroep

Ir. H.H. Vos

Kroniek over 1993

samengesteld door drs. A.J.H. Rozemond

januari

- 7 Kapsalon Voskuil aan de Hooikade mag zich voortaan hofleverancier noemen. Burgemeester Van Walsum reikt de daarbij behorende oorkonde uit.
- 9 De Buurtvereniging Fledderus heeft een nieuw onderkomen - een nieuw buurthuis aan de Buitenhofdreef. In aanwezigheid van o.m. wethouder Heuvelman wordt het geopend.
- 12 Mr. H.W. Raven, voorzitter van het Pensioenfonds Gist-brocades, heropent in het Agnetapark de voormalige parkwinkel door het in werking stellen van het uit 1913 daterende torenuurwerk. Daarmee is een deel van het park in oude luister hersteld. Het pand biedt nu o.m. huisvesting aan het pensioenfonds.
- 14 Mevrouw Ph. van der Vliet wordt onderscheiden met de ere-medaille in zilver verbonden aan de Orde van Oranje-Nassau, omdat ze 50 jaar werkzaam is als huishoudelijke hulp bij een en dezelfde familie.
- 16 Het Gemengd Koor Cantabile viert het feit dat het op 12 januari 60 jaar bestond met een receptie. Later in het jaar volgt nog een jubileumconcert.
- 22 D.W. Blok ontvangt uit handen van wethouder Boelens de gemeentepenning, vooral wegens zijn inzet voor de bejaardenzorg.
- 23 Het Willem Felsoord, een dagverblijf voor geestelijk gehandicapten in de Delftse Hout, gaat in vlammen op. De schade loopt in de miljoenen.
- 30 Aad Bonthuis overhandigt in Wooncentrum voor Ouderen Abtswoude de erepenning van de stichting Delftse Carnaval aan H.J.A. Visser ter gelegenheid van zijn 90ste verjaardag. De heer Visser is voor vele Delftenaren geen onbekende. Hij was jarenlang werkzaam als inspecteur bij de kinderbescherming in Delft. Na zijn pensionering heeft hij als ambtenaar van de burgerlijke stand ruim 3500 Delftse paren in de echt verbonden.

- 31 Tijdens een kerkdienst wordt het feit herdacht, dat de Hervormde Marcuskerk aan de Menno ter Braaklaan 25 jaar bestaat. Ook het kerkkoor viert hetzelfde jubileum.

februari

- 1 Het bureau Halt, dat zich bezig houdt met alternatieve straffen voor jeugdigen alsmede met het voorkomen, dat het zo ver komt, viert zijn eerste lustrum.
- 8 Te 's-Gravenhage worden in de raadzaal aldaar de vertegenwoordigers van Delft en Pijnacker in het bestuur van het gewest Haaglanden geïnstalleerd. De twee gemeenten zijn onlangs toegetreden tot het stadsgewest. De Delftse vertegenwoordigers zijn B.J. Boelens (dagelijks bestuur) en de dames C.M. van der Bie, en J.H.M. van der Jagt en de heren W.A.G. van Leeuwen en C.A. Bonthuis (algemeen bestuur).
- 11 De gynaecoloog dr. H.L. Houtzager, verbonden aan het Reinier de Graaf Gasthuis, ontvangt in het Belgische Gent de erepenning van de *Santoniana Memorial Chair* wegens zijn verdiensten op het gebied van de geschiedenis van de geneeskunde.
- 13 Het team van Excelsior haalt het kampioenschap handballen in de derde klasse binnen door van Korbis te winnen.
- 15 Hans van Eijck krijgt de Gouden Harp, een onderscheiding, die de stichting Conamus jaarlijks uitlooft aan musici, die zich zeer verdienstelijk hebben gemaakt voor de Nederlandse lichte muziek.
- 22 De basisschool De Egelantier aan de Ida Boudier-Bakkerstraat overhandigt een cheque van ruim f 3.000,- aan een vertegenwoordiger van Unicef. Het geld was de opbrengst van een in december gehouden kerstmarkt.
- 24 Het College van Burgemeester en Wethouders laat weten, dat de stadsarcheoloog drs. E.J. Bult definitief in dienst kan treden van de gemeente.

maart

- 7 De Koninklijke Harmoniekapel Delft geeft ter gelegenheid van zijn 110-jarig bestaan een koffieconcert in de Vrije Akademie.
- 12 B.J.M. van Dijk neemt in het stadhuis het Draaginsigne Gewonden in ontvangst uit handen van burgemeester Van Walsum. De onderschei-

- ding is een eerbetoon aan militairen, die in oorlogstijd gewond zijn geraakt.
- 15 In de Vrije Akademie is de oprichtingsvergadering gehouden van de onafhankelijke jongerenafdeling van het C.D.A., bedoeld voor jongeren uit Delft en omstreken tot 30 jaar.
- 19 De Delftse brandweer viert met een druk bezochte receptie het 50-jarig bestaan.
- 20 Het Christelijk Showkorps Excelsior Delft viert zijn 60-jarig bestaan met een groots opgezet concert, dat gehouden wordt in de Aula van de Technische Universiteit.
- 21 In een dienst, die gehouden wordt in het hoofdgebouw van Psychiatrisch Centrum Joris wordt mevrouw drs. K.E. van Huisstede bevestigd als Gereformeerd predikant van Delft met als bijzondere opdracht de geestelijke verzorging in Joris.
- 23 Het feit wordt herdacht, dat 60 jaar geleden de Muziekvereniging Prins Hendrik werd opgericht.
- 24 De Nederlandse ruimtevaarder Wubbo Ockels houdt zijn inaugurele rede bij de aanvaarding van zijn hoogleraarschap.
- 29 K.F. Hollem, aftredend voorzitter van Horeca Nederland, afdeling Delft, ontvangt uit handen van wethouder Rensen de gemeentepening vanwege zijn jarenlange inzet voor de plaatselijke horeca.

april

- 16 Onverwacht overlijdt op 56-jarige leeftijd het raadslid voor de VVD de heer J.G. Droog.
- 18 De proef met een krant op zondag is mislukt wegens tegenvallende advertentie-inkomsten. Het sinds 28 februari 1993 verschijnend blad *De Delftenaar* komt voor het laatst uit.
- 18 DHL wordt kampioen in de vierde klasse voetbal door van Quintus te winnen.
- 23 Wethouder Boelens opent het nieuwe natuur- en milieucentrum De Papaver aan de Korftlaan. De Papaver houdt zich bezig met voorlichting over natuur en milieu.
- 26 J.J. Poppink legt zijn functie van voorzitter van de Ondernemers Fe-

deratie Delft na 15 jaar neer en wordt secretaris van deze organisatie. Dit i.v.m. zijn benoeming tot voorzitter van het Koninklijk Nederlands Ondernemers Verbond van het gewest Zuid-holland.

mei

- 3 De ING-bank heeft haar nieuwe kantoor aan de Phoenixstraat in gebruik genomen, waarmee een einde is gekomen aan de dislocatie. Het wordt op 13 mei officieel door de burgemeester geopend.
- 7 De Stichtingsakte voor de 'Stichting Delft 750 jaar stadsrechten' wordt ten stadhuize getekend t.o.v. notaris mr. M.J. Küppers.
- 7 Het Delfts Gemengd koor Cantabile viert zijn 60-jarig bestaan met een concert in de Bethlehemkapel. Ter gelegenheid daarvan krijgt mevrouw A. van Oosten-van der Bos de gemeentepenning. De 79-jarige Delftse is al sinds de oprichting in 1933 lid van het koor.
- 12 Bakkerij Van den Akker viert 60-jarig jubileum.
- 12 De eerste afgestudeerde ingenieur informatica aan de faculteit der technische wetenschappen van de Open Universiteit, P. van der Kooy, ontvangt zijn bul uit handen van de oud-rector magnificus Prof.dr. J.W. van Spiegel.
- 15 Charles Louis Edmond de Bourbon, nazaat van Karl Wilhelm Naundorff, bezoekt met gevolg Delft.
- 16 Op 73-jarige leeftijd overlijdt de kunstschilder Herman Bosboom. Hij was van 1948 tot 1981 docent handtekenen aan de afdeling Bouwkunde van de Technische Universiteit. Tevens was hij vanaf de jaren 50 lid van de Nederlandse Vereniging van Zeeschilders.
- 16 Kapsalon John John van de Markt heeft de Coiffure Award 1993 gewonnen vanwege de perfecte modelkeuze en de subtiele en uitstekende fotografie.
- 17 Na een grondige verbouwing van enkele maanden is de nieuwe hal van Centraal-Station Delft weer officieel in gebruik genomen. Het gebouw dateert uit 1885.
- 22 Een uitslaande brand heeft het onderkomen voor Antillianen en Surinamers aan de Motorenweg, Scranti, in de as gelegd.
- 22 Het Delftsch Studenten Toneel Kachel wint de beroeps juryprijs van

het Eenakterfestival Delft met het stuk *Dat Daar* van Nathalie Sarraute.

- 24 De wethouders Heuvelman, Rensen en Boelens nemen met de onthulling van de Delftse stier de Beestenmarkt weer in gebruik, waarmee de herinrichting van het plein is afgerond.
- 27 Mevrouw L.J. van der Hoek wordt beëdigd als raadslid voor de VVD. Zij neemt de plaats in van de vorige maand overleden J.G. Droog.
- 27 De heer H.H. Rensing legt na 25 jaar de voorzittershamer van de Stichting Museum Paul Tétar van Elven neer. Hij wordt in deze functie opgevolgd door ir.dr.s. D.F.H. de Quartel.
- 29 De reformatorische basisschool Wilhelmus van Nassouwe viert haar 60-jarig bestaan.

juni

- 2 De Delftse chirurg dr. C.A. Broodman legt na 27 jaar zijn praktijk in het Reinier de Graaf Gasthuis neer.
- 3 De stichting Oude Kunst- en Antiekbeurs maakt bekend niet langer gebruik te zullen maken van museum Het Prinsenhof. Daarmee komt een einde aan een traditie van 45 jaar.
- 5 Minister Alders opent de milieuwijk Ecodus, de ecologisch gebouwde wijk bij de Van der Dussenweg en sluit daarmee de landelijke campagne *Werk samen aan een schone wereld*.
- 5 Voor de 50ste keer vindt een uitwisseling plaats tussen Delft en het Engelse Kingston-upon-Thames. De doelstelling is zoveel mogelijk uitwisselingen tussen burgers, ambtenaren, bedrijfsleven en andere instanties uit beide steden tot stand te brengen.
- 12 De stadsarcheoloog drs. E.J. Bult is tijdens werkzaamheden aan het Zuideinde gestuit op de resten van een pottenbakkerij, die stamt uit de tweede helft van de 15de eeuw.
- 15 De CDA-afdeling Delft houdt een bijzondere ledenvergadering ter gelegenheid van het afscheid van bestuurslid H. Looyenga. De CDA-er is als raadslid en bestuurslid, o.a. voorzitter, vele jaren actief geweest in de Delftse politiek.
- 18 De Delftse onderneming Euroglas, een bedrijf dat analytische instrumenten vervaardigt en tot voor kort gevestigd aan de Buitenwa-

tersloot, neemt de nieuwe vestiging aan de Voltaweg in gebruik.

- 23 65 sportieve lopers van de Delftse, Pijnackerse en Nootdorpse politie hebben met een tweedaagse sponsorloop van Parijs naar Delft bijna 30 mille bijeengerend t.b.v. de Multiple Sclerose Vereniging Nederland.
- 25 In de reeks grachtenconcerten, die deze zomer voor de vijfde keer plaats vindt, wordt het eerste concert verzorgd door het trio Salovjé. De formatie speelt volksmuziek uit Oost-Europa.
- 25 In de Nieuwe Kerk geven, in aanwezigheid van de minister van Buitenlandse Zaken P. Kooijmans, het Delfts Symphonie Orkest en het gemengd koor Die Delftsche Sanghers een benefietconcert, waarvan de opbrengst bestemd is voor de (weder) opbouw van Bosnië-Herzegovina.
- 26 Met een uitgebreid feest wordt Jan Lotgering gehuldigd wegens het feit dat hij gedurende 25 jaar zijn beste krachten heeft ingezet voor de Delftsche Schoolvereniging, niet alleen als onderwijzer, maar ook als bestuurder.
- 26 Na 80 jaar gaat de poort van de Paulusschool (vroeger de Hippolytus-school) definitief dicht. Wegens het teruglopen van het aantal leerlingen moet de school fuseren en daarmee moet het gebouw aan de Raam nr. 20 voorgoed zijn deuren sluiten.
- 29 De basisschool aan de Voldersgracht is officieel heropend als Openbare Montessorischool 'Jan Vermeer'. Daarmee is Delft een tweede montessorischool rijker geworden.

juli

- 4 In de Kromstraat zijn drie Rotterdammers op heterdaad betrapt, toen ze bezig waren een groot aantal bakken met cannabis-planten in een vrachtwagen te laden. De hennep was afkomstig uit een woning, waarin de politie een complete kwekerij aantrof.
- 8 Het Sprookjesmuseum van Alexander Mustert aan de Delfgauwseweg is door brand volledig verwoest.
- 10 Erika Terpstra, lid van de Tweede Kamer voor de V.V.D. opent de expositie Goud van Oud. De tentoonstelling met werken van oudere Delftenaren wordt voor de 20ste maal gehouden.
- 23 Namens het gemeentebestuur opent mevrouw Boogaard officieel het nieuwe regiokantoor van de VSB Bank aan de Papsouwselaan. Als

dank mocht zij een ton aan sponsorgeld voor het Stadstheater in ontvangst nemen.

augustus

- 9 Er is gestart met de sloop van de oude Hugo de Grootsschool aan de Hugo de Grootstraat. Het afbreken van het pand gaat ongeveer drie maanden duren.
- 18 Een acht van de roeivereniging Proteus-Eretes vestigt een nieuw wereldrecord. Het lukte gedurende 1 minuut en 1½ seconde een waterskiër staande te houden.
- 22 Het toernooi om de Stad Delft Bokaal is gewonnen door DHC, die zich daardoor officieel voetbalkampioen van Delft mag noemen.
- 24 Bij onderhoudswerkzaamheden aan een woning op de hoek van de Laan van Overvest en de Spoorsingel is een leus uit de Tweede Wereldoorlog verloren gegaan. De verzetskreet *Houd Moed W* - de W staat voor Wilhelmina - is door de schilders overgeschilderd, omdat ze dachten dat het graffiti was. Ook in 1988 dreigde de Oranjeleus te verdwijnen door onderhoudswerkzaamheden, maar dit kon nog net voorkomen worden.
- 26 Burgemeester Van Walsum opent het Techniek Museum in zijn nieuwe huisvesting. Het museum is een voortzetting van het voormalige Technisch Tentoonstellingscentrum.
- 28 De Vereniging van Vrienden van de synagoge Delft, die onder meer tot doel heeft alle activiteiten gericht op de instandhouding van het gebouw te ondersteunen, begint een ledenwerfactie.
- 28 De negende editie van Delftdag trekt een record aantal bezoekers. Circa 160.000 belangstellenden slenteren door de binnenstad.
- 29 Op 60-jarige leeftijd overlijdt het raadslid Arie van der Schee. Hij was aanvankelijk raadslid voor de partij Stadsbelangen, doch verwijderde zich vorig jaar van deze partij. Hij bleef als onafhankelijk lid zitting houden in de raad.

september

- 4 Delftenaar en beroepschauffeur Fred Parinussa neemt uit handen van mr. Pieter van Vollenhoven, als voorzitter van de Raad voor de Verkeersveiligheid een onderscheiding in ontvangst, hem verleend door Les Routiers Européens. Deze vereniging voor beroepsmatige wegge-

- bruikers reikt jaarlijks onderscheidingen uit aan hen, die blijk hebben gegeven van een juiste mentaliteit op de weg.
- 6 Op 60-jarige leeftijd overlijdt de Delftse acteur Willem Wagter wiens eigen naam Willem Johannes Zuur was. De laatste 15 jaar van zijn leven was hij verbonden aan het Haagse toneelgezelschap De Appel.
- 8 De Rotaryclub Delft-Koningsveld organiseert in de Rotterdamse Doelen een benefietconcert ten bate van de inrichting van een kinderspeelkamer in het nieuw gebouwde Sophia-kinderziekenhuis te Rotterdam.
- 9 De afdeling Delft van Druk en Papier FNV bestaat 100 jaar. Op die dag werd een eeuw eerder in Delft de grafische werknemersvereniging opgericht, die sindsdien enige malen van naam gewijzigd is.
- 10 Wethouder Van der Hout opent het nieuwe gebouw van de openbare basisschool 'Hugo de Groot' aan de Loevesteinplaats.
- 11 Voor de zevende keer vindt een open monumentendag plaats, dit jaar in het teken van de monumentale orgels.
- 12 De Mgr. Bekkersschool aan de Isaac da Costalaan is totaal door brand verwoest. Het gebouw is niet meer te gebruiken.
- 24 TNO Delft neemt in het Techniek Museum uit handen van wethouder Rensen de Kennisbokaal in ontvangst. De prijs wordt voor het eerst uitgereikt en is een initiatief van onder meer de Stichting Kennisstad.
- 27 Burgemeester Van Walsum onthult op de Bijbelbrug een bronzen tegel die het middelpunt vormt van een grote ster, waarop de vier windrichtingen zijn aangegeven. De gemeente kreeg de tegel van de landelijke Stichting Beroepsopleidingen Weg- en Waterbouw uit waardering voor de inzet bij de opleiding voor straatmakers.
- 28 De voorzitter van de Kamer van Koophandel, ir. A.P.A. Spelter, opent het geheel gemoderniseerde pand van de Rabobank aan de Peperstraat door een cheque van 10.000 gulden te overhandigen aan de Stichting tot Behoud van de Synagoge Delft.
- 28 De echtgenote van de Mexicaanse president Carlos Salinas de Gortari, die in Nederland is voor een officieel tweedaags bezoek, bezichtigde de Delftse aardewerkfabriek De Porceleynse Fles.
- 30 Burgemeester Van Walsum en hoofdcommissaris Brand van het poli-

tiecorps Haaglanden slaan de eerste paal voor een nieuw politiebureau aan de Jacoba van Beierenlaan.

oktober

- 1 Mevrouw Lena de Graaf ontvangt de gemeentepening vanwege haar inzet voor gezin en maatschappij. Zo nam zij het initiatief tot oprichting van een later naar haar genoemde vrouwenvakschool in Zuid-Holland, bestemd voor autochtone en allochtone herintreders.
- 1 Gemeentesecretaris drs. H.J.M. ter Braak verlaat Delft om griffier van de provincie Utrecht te worden.
- 2 De Genealogische Vereniging Prometheus van de Technische Universiteit Delft viert haar 20-jarig bestaan met een Nationale Genealogische Dag, bestaande uit een symposium, een genealogische markt en computerdemonstraties van mogelijkheden op genealogisch en heraldisch gebied.
- 8 D. Wijbenga ontvangt in de Burgerzaal van het stadhuis de eerste J.W. Blokpenning. De prijs is ingesteld door het historisch Genootschap Delfia Batavorum en zal jaarlijks uitgereikt worden aan een persoon of instelling die zich bijzonder heeft ingezet voor de bevordering van de kennis van de geschiedenis van Delft.
- 15 Het museum Lambert van Meerten viert zijn 100-jarig bestaan met de presentatie van een boekwerk over het museum.
- 17 Op 69-jarige leeftijd overlijdt het voormalige raadslid J.J.M. van Winden na een langdurig ziekbed. Jan van Winden maakte 25 jaar lang actief deel uit van het politieke leven in Delft, eerst als K.V.P.-raadslid, later als lid van het CDA.
- 23 De Delftse afdeling van de Industriebond FNV viert het feit, dat 100 jaar geleden in Delft de eerste vakvereniging werd opgericht - een begin, dat uiteindelijk door fusies heeft geleid tot de in 1976 ontstane Federatie Nederlandse Vakbeweging.
- 25 De 21-jarige Delftse dienstplichtige-militair Edwin Merkestein is in Novo Travnik in Centraal-Bosnië gewond geraakt aan zijn rechterarm. Het slachtoffer maakte deel uit van een Deens-nederlands VN-hulpkonvooi, dat door Moslims en Kroaten werd beschoten.
- 28 Mevrouw W.M. Wijnmaalen-van Leenen wordt beëdigd als lid van de Gemeenteraad. In de fractie van Stadsbelangen neemt ze de plaats in van de onlangs overleden A. van der Schee.

- 28 Op 87-jarige leeftijd komt Evert Lutz te overlijden. Hij is met zijn recensies in de *Delftsche Courant* vele jaren van grote betekenis geweest voor de muzikale kunst in Delft.
- 29 Marie-Cornélie Roodenburg promoveert aan de Universiteit Utrecht op een proefschrift, getiteld *De Delftse pottenbakkersnering in de Gouden Eeuw (1575-1675): de produktie van rood pottengoed*.
- 29 Frits Waser gaat na veertig dienstjaren met de VUT. Ter gelegenheid daarvan werd hij benoemd tot ridder in de orde van Oranje-Nassau. Waser is vooral bekend geworden door zijn werk in het Delftse onderwijsveld en in de Delftse Sportraad.
- 30 Nicolaas Schroten, negen jaar oud, wint een opstelwedstrijd, uitgeschreven door Sportfondsen Nederland, met als thema *vriendjes, maatjes en kameraadjes*. Aan de wedstrijd, een vervolg op de kinderboekenweek, deden ongeveer 10.000 kinderen mee.
- 31 Op 76-jarige leeftijd overlijdt mevrouw J.M. de Wijs-Kamp, erelid van het Genootschap Delfia Batavorum. Ze was van 1959 tot 1984 lid van het bestuur, eerst als algemeen-adjunct, toen als bibliothecaresse en tenslotte gedurende 14 jaar als penningmeesteresse. Daarnaast vervulde ze nog vele andere bestuurlijke functies in het maatschappelijk leven, waarvoor ze in 1983 begiftigd werd met een koninklijke onderscheiding.

november

- 23 De wethouders Rensen, Van der Hout en Heuvelman openen het Bureau Nieuwkomers. Deze instelling vangt allochtonen en vluchtelingen op, die Delft binnenkomen.
- 27 De Koninklijke Harmonie Kapel herdenkt het feit, dat het orkest 110 jaar geleden is opgericht door de directeur van de Gist, J.C. van Marken.

december

- 3 Wethouder C. Heuvelman geeft het officiële startsein voor de bouw van het nieuwe theater in het Zuidpoortgebied.
- 7 Mevrouw Danielle Mitterrand, echtgenote van de president van Frankrijk, bezoekt Delft en in het bijzonder de Scholengemeenschap Hugo Grotius in het kader van de internationale bestrijding van racisme en discriminatie.

- 8 De kerstboom op de Markt is om kwart over negen door de storm als een luciferhoutje afgeknapt.
- 12 Een jeugdteam van de Delftse Schaak Club wordt kampioen van Nederland. Het komt uit in de leeftijdsklasse van 10 tot en met 12 jaar.
- 16 Jannie van der Jagt verlaat voortijdig de gemeenteraad. Zij volgt haar echtgenoot voor enkele jaren naar Indonesië. Na de raadsvergadering neemt ze de erepenning van de gemeente Delft in ontvangst.
- 16 Minister Andriessen van Economische Zaken opent in het Legermuseum de tentoonstelling *Arsenaal van de Wereld, Nederlandse wapenhandel in de Gouden Eeuw*. Blikvanger is het grote Benning-kanon, dat tot 1811 voor de ingang van het Armamentarium heeft gestaan en thans in bruikleen is gekregen van het Artilleriemuseum te Sint-Petersburg.
- 17 Mevrouw T.J.C. Jeunink-van Schie legt de eerste steen van de kapel bij wooncentrum Stefanna. Met deze handeling neemt ze tevens afscheid als secretaris van de Delftsche Katholieke Stichting voor Bejaardenzorg.
- 19 De parochie van de Oud-Katholieke kerk viert het 250-jarig bestaan van haar kerk aan het Bagijnhof met een plechtige hoogmis en een pontificale Vesper.
- 20 Burgemeester Van Walsum stelt officieel de schijnwerpers in werking, die molen De Roos op feestelijke wijze verlichten. Mede dankzij het Delfts Aktieplan Toerisme komt dit beeldbepalende monument ook 's avonds tot zijn recht.
- 24 De ambassadeur van Turkije en de burgemeester van Delft slaan de eerste paal voor het moskee-bibliotheekcomplex aan de Martinus Nijhofflaan.
- 31 De dijkgraaf van het Hoogheemraadschap Delfland mr. A.P. van den Berge gaat met pensioen.

Het Delftse Cellebroedersklooster

drs. S.M.C. Leupen

Wat zijn Cellebroeders?

Zoals in zoveel Noordnederlandse steden, is het ook in Delft slechts een straatnaam, die nog aan het bestaan van een klooster van de Cellebroeders herinnert. Het Delftse Cellebroedersklooster is een van de 37 Cellekloosters, die in de Noordelijke Nederlanden hebben bestaan. Niets op het terrein aan de tegenwoordige Cellebroedersstraat herinnert nog aan dit klooster, het gebouw zelf is van de aardbodem verdwenen.

Binnen de grote 'families' van de middeleeuwse kloosterorden zijn de leden van de Celle-orde eigenlijk de onopvallende kleine broeders en zusters. De kleding van de Cellebroeders en Cellezusters was bijna identiek en bestond uit een zwarte scapulier: een mantel die over de schouders gedragen werd en een puntige zwarte kap. Ondanks hun geringe betekenis voor de algemene kerkgeschiedenis hebben zij hun nut meer dan bewezen, wat ook blijkt uit hun vrij grote verspreidingsgebied. Op het kaartje zijn de verschillende kloosters ten tijde van het Eerste Generale Kapittel te Luik in 1468 aangegeven (een Generaal Kapittel is te vergelijken met een soort algemene ledenvergadering van de bij dezelfde orde aangesloten kloosters). Het is opvallend dat de kloosters zijn geconcentreerd in een band van het Duitse Rijngebied, de Zuidelijke Nederlanden tot in Holland.

De orde van de Cellebroeders

De orde heeft door zijn diensten zijn bestaansrecht afgedwongen in de periode van de Zwarte Dood, toen de pest bijna een derde van de bevolking in Europa wegmaaide (1348-1352). In een bul van paus Clemens VI in 1348 werden aflaten verleend aan iedereen die pestslachtoffers hielp verplegen of begraven. In deze bul moeten de diverse groepjes een sanctie gezien hebben om hun werkzaamheden in een meer gestructureerd samenlevingsverband voort te zetten. Veel stedelijke overheden gingen er toe over de groepjes vanwege hun nut voor de stedelijke gemeenschap binnen hun muren bescherming te bieden. Ze kregen huizen ter bewoning aangewezen.

In 1458 werd het hun door paus Pius II toegestaan om de Plechtige Ge-loften af te leggen, dat wil zeggen de geloften van armoede, kuisheid en gehoorzaamheid. Zij verkregen hiermee de status van religieuzen. De

kloostergoederen en het gebouw zelf werden hierdoor onttrokken aan de macht van de wereldlijke overheid. Rond deze datum kregen de kloosters ook de beschikking over een eigen zegel. Op het bovengenoemde Eerste Generaal Kapittel in 1468 werd besloten dat zij de Regel van Augustinus, die toen reeds in een aantal huizen werd nageleefd, officieel zouden aannemen. Tot de paus richtte men een verzoek om hun gemeenschap tot een Orde te verheffen. Tevens werd aangemaand zich te organiseren in provincies. De conventen mochten een eigen kapel oprichten en een biechtvader aanstellen. Een prior kozen zij uit een Augustijnerklooster. Dit zou voor de Delftse Cellebroeders Sion geweest kunnen zijn.

Verschillende verklaringen

Over de oorsprong van de naam Cellebroeders tast men nog in het duister, maar men gaat er van uit dat het te maken heeft met het woord *Cella*, wat grafkapel betekent. De broeders waren namelijk nauw verbonden met het begrafeniswezen.

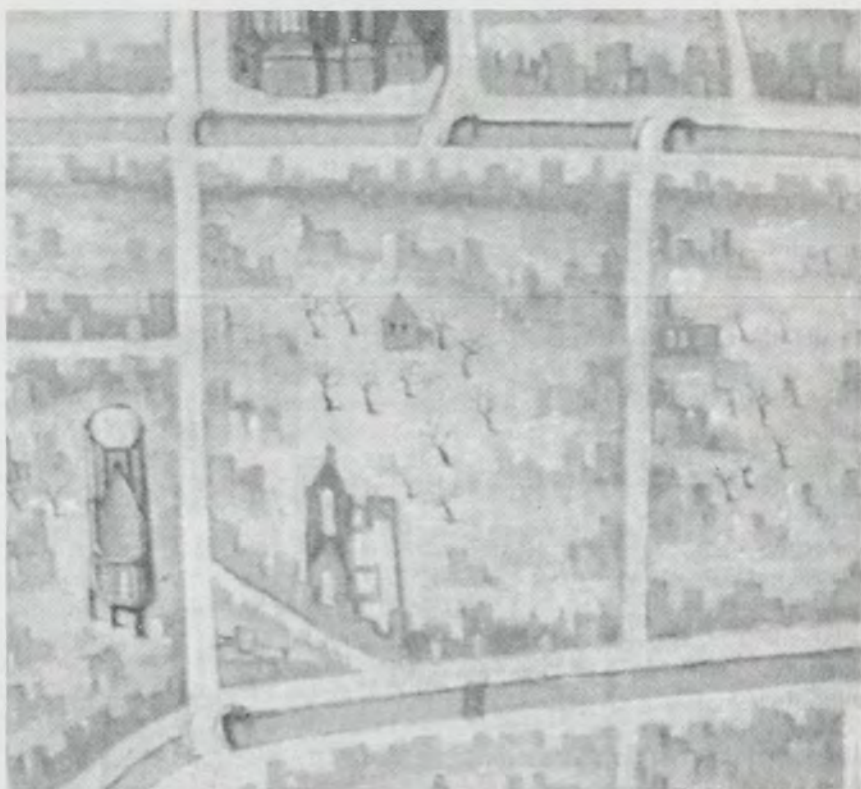
In veel oudere literatuur wordt ter verklaring van de benaming 'Celle' verwezen naar een vers, geschreven door Franciscus Modius. In Van Bleyswijcks *Beschrijvinge der Stadt Delft* treffen we dit Latijnse gedicht aan. De vertaling luidt ongeveer als volgt: 'Wij hebben de naam (namelijk Cellebroeders) afgeleid van de 'cellae', omdat daarin altijd onze zorg voor de zware zieken en de inspanning afwezig zijn. Want het is onze roeping, die zo onbevreesd tegemoet te treden dat zelfs de dood met zijn wapens ons niet op de vlucht jaagt. Hoewel zij als overwinnaar regeert op het platteland, in de steden en alle lichamen velt met de beruchte pest. Wij sluiten toch de ogen van de stervenden en begraven hen dan met willige aarde.'¹ Met 'cel' wordt hier dan de eigen kloostercel bedoeld, als rustpunt voor de broeders, die zich dag in dag uit inzetten voor de verpleging van de zieken. Geen van deze verklaringen wordt tegenwoordig als onomstotelijke waarheid gezien.

De benaming Alexianen, waaronder ze al vanaf de 14de eeuw tot op de dag van vandaag bekend zijn, is afgeleid van de naam van hun schutspatroon, de Heilige Alexius uit de 5de eeuw. Alexius is gemakkelijk te herkennen aan zijn attribuut, de trap of ladder. Bovendien draagt hij meestal de kleding van een pelgrim.

Het Cellebroedersklooster in Delft

'Door wie of wanneer dit klooster is gesticht, heb ik niet kunnen vinden'. Zo begint Boitet in zijn *Beschrijving der stad Delft* het paragraafje over de Cellebroeders.²

De Delftse Cellebroeders worden voor het eerst vermeld in een zakboekje van de vice-cureit (onderpastoor of kapelaan) van de Oude Kerk in 1490.³ In de meeste steden werden de Cellebroeders in bescherming ge-

Afbeelding van de kaart van Delft na de stadsbrand van 1536. De kerk van het Cellebroedersklooster heeft duidelijk flinke schade opgelopen.

nomen door de stedelijke overheid. In Leiden werden hierbij vanouds de Heilige Geestmeesters als toezichhouders benoemd. Aangezien de Delftse Heilige Geestmeesters op 19 maart 1578 bij de opheffing van het klooster van het stadsbestuur (de Magistraat) de beschikking krijgen over de kloostergoederen, kan een dergelijke constructie ook in Delft het geval zijn geweest. De Heilige Geestmeesters waren in 1578 vrij het Cellebroedershuis te verkopen en de opbrengst daarvan ten behoeve van de weeskinderen aan te wenden.⁴

De Delftse bronnen zijn wat betreft de periode van vóór de stadsbrand van 1536 te schaars om de relatie met de Heilige Geestmeesters al vanaf de stichting van het Delftse klooster aan te kunnen tonen. Het ziet er naar uit dat zij in Delft niet van oudsher de toezichhouders zijn geweest, maar dat deze rol net als bij de andere kloosters is voorbehouden aan een vier-

tal stedelijke notabelen. Deze zogenaamde 'bewaarders' waren als wereldlijke voogden verantwoordelijk voor het praktisch beheer van o.a. aalmoezen en de giften, die via testamenten aan het klooster vermaakt werden. Zij vertegenwoordigden als leken het klooster in rechte vooral naar buiten toe en behartigden de wereldlijke belangen ervan. Op 1 september 1564 krijgen de 'bewaarders' of 'buijtenvaders', zoals ze ook wel genoemd worden, toestemming om een rente staande op het klooster van negen gulden per jaar te verkopen om daar mee de drukkende schuldenlast van het klooster te verkleinen.⁵

Deze bewaarders werden elk jaar opnieuw bevestigd in hun ambt. Voor Delft hebben we vanaf het rampjaar 1536 in het *Bouck van den Wethouders ende cleyne Officiers* een complete lijst van de bewaarders van alle Delftse kloosters, waaronder de Delftse Cellebroeders.⁶

Voor het ambt van bewaarders komen zowel schepenen, burgemeesters als andere Delftse notabelen in aanmerking. Elk jaar opnieuw wordt het viertal door het stadsbestuur beëdigd en in functie bevestigd. Het aantal jaren dat bewaarders in functie bleven varieerde sterk. Meestal werd de langstzittende vervangen. Dat een dergelijke constructie ook voor andere kloosterorden een veel voorkomend verschijnsel is merkt Henderikx op in zijn studie over de Hollandse bedelordekloosters.⁷ Het ambt van bewaarder van een klooster of een of andere stedelijke instelling was duidelijk een geliefd erebaantje, dat aanzien en respect met zich meebracht. Zo was Huijch van Rijck de Oude, een rijke brouwer, die op de Oude Delft woonde behalve bewaarder van de Cellebroeders (van 1563 tot 1577) ook bewaarder van het klooster Sion (1558-1577) en van de Minrebroeders (1568-1577), bordhouder van de Oude Kerk (1569-1572), leproosmeester (1573-1574), ijkmeester van de maten (1574-1575), gasthuismeester van Sint Joris (1557-1572) en in 1565 zelfs banierdrager van Delft.⁸

Locatie

Het klooster was gelegen op een binnenterrein, dat langs alle zijden bebouwd was. Het terrein werd begrensd door de Verwersdijk, de Choorstraat en de Voorstraat en de Drie Akersstraat⁹. Voor de locatie van het klooster is het kleine bijkaartje van de netkaart van Jacob van Deventer uit omstreeks 1557 dé bron bij uitstek¹⁰. Hierop staan de belangrijkste gebouwen, kerken en kloosters van Delft aangegeven. Het klooster is grofweg in het blok geschetst. Het kleine dakruitertje treffen we bij alle kloosters aan en moet eerder als het teken voor 'klooster' of 'convent' in zijn legenda opgevat worden, dan als een realistische weergave van het klooster. Het levert helaas geen inzicht in het werkelijke uiterlijk of de precieze locatie.

Op de in vogelvlucht geschilderde plattegrond van Delft, die gemaakt is kort na de stadsbrand van 1536, is duidelijk te zien dat ook het Cellebroedersklooster schade geleden had¹¹. Op het detail is te zien dat de kapel

Bijkaartje van de plattegrond van Jacob van Deventer Delft (ca. 1557).

loodrecht staat op de straat. De kapel was bereikbaar via de huidige Celrebroedersstraat, de voormalige Crepelsteegh, die het blok Dertienhuizen, driehoeksgewijs afsnijdt van het rechthoekige terrein. De kapel heeft het houten dak verloren. Rechts van de kapel is een ruimte ommuurd, zodat het geheel een gesloten hof vormt. Het is onduidelijk waar de woonvertrekken, als de refter, de keuken en de slaapzaal zich bevonden hebben.

Achter het gebouw duidt een aantal geblakerde bomen op de aanwezigheid van een tuin of boomgaard. Het piepkleine huisje in het midden zou kunnen wijzen op een lijkenhuisje, waar de broeders wellicht de gestorvenen aflegden.

De Cellekloosters mochten volgens de beschikking in een bul van paus Sixtus IV (1472) behalve een eigen klokketoren ook een begraafplaats voor de eigen gemeenschap hebben.¹²

De boomgaard zou dan het kerkhof geweest kunnen zijn. Dat de Delftse Celliten evenals hun ordegenoten in andere steden sindsdien ook gebruik maakten van het recht een deel van hun erf tot kerkhof te mogen bestemmen, blijkt uit de vondsten die in latere eeuwen gedaan werden tijdens de bouw van een aantal huizen op het terrein. Men vond 'in 't spitten en Delven eenighe Geraemten en Doots-beenderen (apparentelijck van de oude in-woonderen deses Cloosters).' Zo lezen we bij Van Bleyswijck in zijn *Beschrijvinge der Stadt Delft*.¹³

In april 1989 startten de sloopwerkzaamheden aan de voormalige Sint Antoniusmavo gelegen aan de Verwersdijk, vlakbij de plaats waar men op grond van de beschrijving van Van Bleyswijck en de sporadische afbeeldingen het Cellebroedersklooster kon verwachten. De Oudheidkundige Werkgemeenschap Delft, die enige weken de gelegenheid kreeg hier archeologisch onderzoek te verrichten, moest helaas constateren dat het klooster niet op de onderzochte plaats gelegen heeft, maar waarschijnlijk slechts enige tientallen meters verder. Er werden enige mestkuilen en een beerput aangetroffen van laat gebruiks aardewerk en glas duidend op huishoudens uit de 16de en 17de eeuw. Het was helaas niet mogelijk het onderzoeksterrein in die richting uit te breiden.¹⁴

De Oude Kerk en de Cellebroeders

Van het Delftse klooster is geen archief bewaard gebleven. Wanneer de Delftse broeders officieel de Regel van Augustinus hebben aangenomen, is dus niet te achterhalen. Uit de aantekeningen in een zakboekje van de vice-cureit (= onderpastoor of kapelaan) van de Hippolytuskerk blijkt dat ze in ieder geval in 1490 de Regel van Augustinus volgden, aangezien ze op de Heilige dag van Augustinus hun missen mochten zingen.¹⁵ Franciscus wordt niet genoemd.

In het hierboven genoemde zakboekje, dat de vice-cureit van de Oude- of Hippolytuskerk in de 16de eeuw als geheugensteuntje voor de verschillende data van kerkelijke hoogtijdagen heeft aangelegd, treffen we nog een aantekening aan, die voor ons van belang is. Evenals in Leiden, werd in Delft ook een regeling getroffen tussen de Cellebroeders en de pastoor van de parochiekerk (in dit geval de Oude Kerk), naar aanleiding van de hun in 1472, door Paus Sixtus IV verleende rechten, waardoor ze dus eigenlijk als erkende religieuzen voor een belangrijk deel losgekoppeld werden van de eigen stedelijke parochiekerken en als religieuze orde erkend. De aantekening vermeldt dat pastoor Johannes Losschaert in 1490, dus pas 18 jaar later dan de officiële pauselijke toestemming, de Delftse Cellebroeders toestond om in eigen kapel een mis op te dragen met Open Deuren.

Op de wijdingsdag van de kapel en op de feestdagen van Alexius en Augustinus mochten de vespers, metten en missen zelfs gezongen worden.¹⁶ Ze moesten wel beëindigd zijn vóór het luiden van de klokken in de Hip-

Het begraven van de doden. Een van de panelen uit de serie van de Zeven werken van Barmhartigheid. Geschilderd door de Meester van Alkmaar. (Rijksmuseum Amsterdam).

polytuskerk. Oosterbaan merkt op dat de Oude Kerk ten opzichte van kapellen en kloosters duidelijk een prerogatieve (= bevoorrechte) positie heeft ingenomen.¹⁷ Dergelijke bepalingen bestaan er namelijk ook voor de kapellen van het Sint Jorisgasthuis, het Heilige Geest Zusterhuis en het Bagijnhof.

Het is niet toevallig dat er in de bul wordt gesproken van de mis met Open Deuren, dus voor iedereen toegankelijk. Daarvóór was het namelijk in een bul van Eugenius IV uit 1431 de diverse gemeenschappen slechts toegestaan het lezen van de mis in de eigen kapel met Gesloten Deuren, dus alleen voor de eigen gemeenschap. Daarbij mocht niet gezongen worden. De mis moest gelezen worden door een ordensgeestelijke of een seculier priester, die tevens als biechtvader optrad.

Werk in uitvoering: taken, verplichtingen en werkzaamheden

Aangezien Cellebroeders niet tot priester gewijd werden, hielden zij zich niet bezig met zielzorg en prediking, maar meer met de praktische uitvoering van de Werken van Barmhartigheid. Hun specialisme lag op het terrein van de ziekenverpleging en stervensbegeleiding en bovenal het begrafeniswezen.

De Cellebroeders waren gespecialiseerd in het verzorgen van pestslachtoffers en het begraven van doden. Zij begroeven de overleden patiënten uit het, in 1557 speciaal voor pestzieken ingerichte Magdalena-gasthuis, het voormalige Maria Magdalena klooster.¹⁸ Dit klooster lag op de Verwersdijk schuin tegenover de Cellebroeders aan de overkant van het water. En ook dit klooster heeft net als de Cellebroeders ernstig te lijden gehad van de stadsbrand.

In de rekeningen van de Abdij Leeuwenhorst van de Cisterciënzerinnen te Noordwijkerhout over de jaren 1536/37, dus ten tijde van de stadsbrand staat onder de rubriek 'Doicht ende Aelmissen' (gegeven): 'Die Magdalenen tot Delf II s. groot' (is 16 schelling) 'ter hulp vant weder timmeren der twee parochiekerken tot Delft verbrandt gegeven VI karolus gulden/ Andries onse diener te hulp van sijn verbrandt huys X karolus gulden facit tesamen 22 pond, VI sch, en VIII d.' (Andries was de onderrentmeester van Leeuwenhorst voor Delfland).¹⁹ In de rekening van het jaar daarop staat onder dezelfde rubriek 'Hoichtijt gelden doicht ende aelmis' dat de Cellebroeders VI (zes) stuivers ontvangen.

In veel steden waren de Cellebroeders ook verantwoordelijk voor de verzorging en verpleging van krankzinnigen. Van enige psychiatrische behandeling was uiteraard nog geen sprake, de patiënten werden er gevoed gekleed en 'bewaard' (vastgeketend aan een blok of opgesloten in 'dulhuijskens'). Voor de Delftse broeders hebben we hierover geen informatie. Het lijkt er zelfs op dat dergelijke gevallen door het Delftse stadsbestuur uitbesteed werden aan hun Rotterdamse ordegenoten! In een aantekening in het *Register van de Net-resolutiën van de Burgemeesteren*

van Delft van 1570 wordt een zekere Reijnault Cornelis verwer (schilder) overgedragen aan de pater van de Rotterdamse Cellebroeders om hem aldaar te doen 'bewaren ende sijn noodruft geven een jaar lang geduirende'. Het Delftse stadsbestuur betaalt bovendien één Carolus gulden om 'syn been te doen cureeren'.²⁰

Tarieflijsten voor het begraven

De belangrijkste taak van de Cellebroeders was toch echt het begraven van de doden. Vooral tijdens de pestepidemie in 1557, toen de doden hoog opgestapeld lagen op het kerkhof, moeten zij hun diensten verleend hebben in het belang van de gemeenschap.²¹

In het Delftse keurboek is een ordonnantie van schout en schepenen van 16 januari 1564 te vinden, waarin zij ordonneren dat de Cellebroeders voor hun begrafenisdiensten een bepaald tarief mochten voeren. De Cellebroeders waren in financiële moeilijkheden geraakt, en konden niet langer meer in eigen onderhoud voorzien.

'Voor elke dode, door hen zelf of door anderen ten grave gedragen, ontvangingen zij evenveel stuivers als er dragers nodig waren. Voor kinderen op de baar zouden zij 3 stuivers ontvangen, voor kinderen [tot één jaar] die onder de arm gedragen werden slechts 1 stuiver. Armen en Heilige Geestdoden zouden ze voor niets begraven'.²²

Voor veel steden zijn dergelijke tarieflijsten bewaard gebleven. In sommige steden hadden zij het alleenrecht op het begraven, in andere steden begroeven zij voornamelijk de arme doden. Er waren speciale tarieven waarbij, zoals in Middelburg onderscheid gemaakt werd tussen het 'kisten en rauwen' van meisjes en vrouwen door de Cellezusters en het begraven door de Cellebroeders.²³

Op het laatste werk, van de Zeven Werken van Barmhartigheid is het Begraven van de doden zichtbaar. De broeders op de voorgrond zijn in het zwart gekleed. Zij dragen een donkergrauwe mantel over hun scapulier en ze hebben een puntige kap. Het lijkt mij erg aannemelijk dat hier inderdaad Cellebroeders zijn afgebeeld. De baar, waar zij de doden op vervoeren lijkt overigens verdacht veel op een ladder, het symbool van hun schutspatroom, de Heilige Alexius!

Wanneer het Cellebroedersconvent in 1578 opgeheven wordt, komt de stad voor een probleem te staan. Wie moeten er nu de doden begraven? Op 10 april 1578 worden Jan Jacobsz. en Wessel Hendricksz. Smit, beide grafmakers van de parochiekerken, officieel aangesteld als begrafenisfunctionarissen. Wanneer het werk hun boven het hoofd groeit, is het hun toegestaan eerbare dragers tot hulp in te roepen. Bovendien hebben zij net als hun voorgangers, de Cellebroeders, recht op één stuiver voor elke persoon die ten grave gedragen wordt ook al geschiedt dit door andere dragers.²⁴

Het begraven van terechtgestelden

De Delftse Cellebroeders waren ook betrokken bij het begraven van een terechtgestelde vrouw. Het betrof hier de moeder van de beruchte wederdoper David Jorisz., namelijk Maritgen de Gortersdr., weduwe van Joris die Cooman, uit Vlaanderen.

David Jorisz., die oorspronkelijk was opgeleid tot glasschilder, sloot zich in 1534 aan bij de Wederdopers. Na de val van hun centrum Münster ('het Nieuwe Jeruzalem') trad hij op als profeet (1535). Terwijl zijn volgelingen ernstig vervolgd werden, leidde hij een rustig leventje in Bazel op kosten van zijn aanhangers. Pas enkele jaren na zijn dood ontdekte men zijn ware identiteit en werd hij alsnog verbrand.

Zoals D. Wijbenga al in zijn boek *Delft, een verhaal van de stad en haar bewoners*, deel 1 in geuren en kleuren heeft verteld, werd de moeder van David opgepakt en terechtgesteld.²⁵ 'op huyden den xxi februari anno xvc ende xxxviii (1538) is Maritgen Jan Gortersdr. weduwe van wilen Joris die Cooman ende moeder van David Jorisz. geexecuteert metten swaerde omdat zij herdoopt was. Ende alzo die selve van die seer peniteerde soe werde die selve executie gedaen ten Cellebroeders ende aldaer begraven'.²⁶ Uit deze aantekening in het *Crimineelboeck*, blijkt dat degenen die door hen ten grave gedragen werden, niet altijd onschuldige pestslachtoffers waren. Het klooster fungeert hier, bizar genoeg, zelfs als executieplaats! Hoewel er geen melding gemaakt wordt van de aanwezigheid van een beul, lijkt het mij onwaarschijnlijk dat de broeders Maritgen zelf onthoofd hebben. Opmerkelijk is ook het feit dat Maritgen in de gewijde grond van het Cellebroederskerkhof begraven mocht worden. Maritgen werd blijkbaar niet als een gewone zondares in de stadsvest verdronken, maar had recht op een eervoller terechtstelling met het zwaard. Dit kan verklaard worden uit het feit dat ze schuld bekende en berouw toonde, wat haar weliswaar niet meer het leven kon redden, maar blijkbaar wel recht gaf op een begrafenis in gewijde grond, een soort rehabilitatie door de dood.²⁷

Of het Cellebroedersklooster vaker het toneel vormde voor een terechtstelling, of dat het hier om een uitzondering ging, kan op grond van de bronnen niet vastgesteld worden. Het is heel goed mogelijk dat de autoriteiten bewust voor de beslotenheid van het klooster gekozen hebben om stedelijke onrust te voorkomen, het ging immers om de moeder van de bekende wederdoper David Jorisz.!

Manus van alles-broeders

De Cellebroeders worden in de diverse steden nog bij een keur van andere klusjes en karweitjes ingeschakeld. Zo hielpen ze in Delft in de zestiende eeuw bij het luiden van de klokken in de Oude Kerk. Een taak, die later overgenomen werd door leken. In een Register van de Oude Kerk staan

ze vermeld onder de post 'Betalinge vant luyen van den clocke: betaelt den XIII en mey anno LXXI den Cellebroederen over het termijn van den eersten novembris tot den eersten mey anno LXXI wesende den tyt van een half jair, comt XV gulden'.²⁸

Toen de bisschop in 1565 Delft bezocht, waren het ook de Cellebroeders, die de klokken mochten luiden.²⁹ De Cellebroeders worden verderop niet vermeld bij 'het luyden over den dood'. Toch is het goed mogelijk dat ze tijdens de grote epidemieën, wanneer de dood door de stad waarde, de doodsklokken geluid hebben. Brouwer meldt dat de Broeders in ruil voor hun goede werken vrije inwoning en dagelijks loon ontvingen.³⁰ Van wie zij het huis vrij mochten bewonen is onbekend. Dagelijks loon lijkt mij iets te modern gesteld. Ze komen volgens het zakboekje van de vice-cureit evenals de meeste andere Delftse kloosters in aanmerking voor een gift met Kerstmis en met Pasen van 2 stuivers en 6 penningen.³¹ Wat zij van de stad ontvingen tot aan 1536 is onbekend, aangezien de stadsrekeningen van Delft over deze periode verbrand zijn.

De Ordonnantie op de Begrafenistarieven van de Cellebroeders is waarschijnlijk de formele bevestiging van een reeds lang bestaande praktijk. Het feit dat het nog eens expliciet vermeld moet worden, bewijst wel dat hun inkomsten toch zeker niet zo stabiel zijn geweest.

De bewoners van het klooster

Over het aantal conventualen zwijgen alle bronnen. Heel sporadisch komen we enkele broeders tegen. Zo treffen we Jacob, Joest en Aryen aan in het genoemde Register van de Oude Kerk. Onder de post: 'Onkosten gevallen op deze voorscr. klok, (...), elcx een dach tot III stuvers.' In 1571 werd er namelijk een nieuwe klok gegoten, waarbij de meester klokkegieter door verscheidene Delvenaren werd bijgestaan tijdens het zware karwei, dat meerdere dagen in beslag nam. Wat de Cellebroeders, die kwamen assisteren precies moesten doen, is onduidelijk.³²

Op 26 Augustus 1572 wordt Joest Janszn. van Ghent, eertijds pater van de Cellebroeders door het gerecht veroordeeld wegens het stelen van het zilver van het convent samen met 'zeeckere personen van Leyden'. Joest Janszn. was blijkbaar radicaal op de hervormde religie overgestapt, aangezien hij 'hem tot verscheyden tijden beroemende ende pronerende een voirgangher te willen wesen omme die beelden ende andere cyraetgie in d'oude kercke te breecken ende an stucken te slaen'. Ook geestelijke personen zou hij dan niet willen ontzien. Dankzij de ordonnantie die Prins Willem van Oranje op 29 januari 1566 had uitgevaardigd, waarin hij de beide religies in bescherming nam, bleef de straf beperkt tot een openbare geseling op het schavot en levenslange verbanning.³³ Tijdgenoot Wouter Jacobszn. vermeldt in zijn dagboek het verslag van een ooggetuige die had gezien dat 'de pater der Cellebroeders van Delft, dat een carnifex boel (beul) hem openbaerlick seer gegeselt hadde ende hadde die selfde

Het huidige wapen van de congregatie der Cellebroeders. Dit wapen is in gebruik sedert 1912; het is verdeeld in vier velden. In het bovenste deel, geplaatst tegen een rode achtergrond, voedt een pelikaan zijn jongen met het bloed uit zijn opengepikte borst. Dit symbool voor christelijke naastenliefde en opoffering verwijst naar Christus, die zijn bloed vergoten heeft voor de mensheid. In de Nieuwe Kerk is de pelikaan ook te zien in het herdenkingsraam voor Willem van Oranje, hier is het symbool ook afgebeeld voor de 'Vader des Vaderlands'. Onderaan links zijn twee gekruiste spaden op een zwarte achtergrond voorgesteld. Ze herinneren aan een der belangrijkste activiteiten van de broeders ten tijde van het Ancien Régime, namelijk het begraven van de doden. Rechts hiervan prijkt een zwarte raaf met voedsel in de bek (een toespeling op Paulus de heremiet en de heilige Benedictus en toespeling op de vroege geschiedenis, wortels in de 'broodbegarden', bedelen om in onderhoud te voorzien). Op het banderol de tekst: Caritas Christi urget nos (De liefde van Christus dwingt ons).

pater oeck op een cake gestaen'.³⁴ Een verbanning van honderd jaar is het voor de pater niet geworden. Hij verkreeg blijkbaar spoedig gratie want reeds in 1579 wordt hij op 12 februari vermeld in het 2e Memoriael van de Burgemeesters. Samen met zijn vrouw (!) mag Joest Janszn. levenslang een huisje naast het Cellebroedershuis bewonen 'sonder eenige huijre (zonder huur)'.³⁵ In 1601 kwam hij zelfs nog in aanmerking voor alimentatie.³⁶

Opheffing

Dat het niet goed ging met het klooster is duidelijk; zowel het gebouw als de kloosterdiscipline waren in verval. De laatste vier bewaarders van het

Cellebroedersklooster trokken op 18 mei 1577 ten einde raad bij het stadsbestuur aan de bel omdat 'de kercken stonden en vervielen en inwarterden sulcx datter groote kosten aangedaan souden moeten wesen, omme deselve dack dicht te maacken.' Het stadsbestuur gaf daarop toestemming om de gammele kerk af te breken. De opbrengsten van de verkoop van het bouw materiaal van de kerk konden aangewend worden om de overige kloostergebouwen te repareren.³⁷ Veel heeft het niet geholpen, op 19 maart 1578 kregen de Heilige Geestmeesters van de Delftse magistraat de kloostergoederen tot hun beschikking gesteld. Ze waren vrij het Cellebroedershuis te verkopen en de opbrengst daarvan ten behoeve van de Weeskinderen aan te wenden.³⁸

In de marge van de post van 1577 in het *Bouck van den wethouders ende cleyne officiers te Delft* treffen we de volgende aantekening aan: 'Nota. Dese officien cesseren, alzoo die huijsinge gestelt es in handen van den Heijligen Geest meesteren'.³⁹

Op de Kaart Figuratief uit 1675 is op het terrein geen spoor meer van het klooster te herkennen. Het terrein is waarschijnlijk spoedig na de opheffing van het klooster bouwrijp gemaakt en door woonhuizen en tuinen bedekt.

De Reformatie en daarbij de confiscatie van de kloosters, is de nekslag geweest voor de meeste, toch al niet te welvarende kloosters. In sommige steden werden de Cellebroeders al decennia lang beticht van moreel verval, plichtverzuim en andere misstanden. Er zijn hier nog heel smeuiige verhalen over te vertellen. In sommige steden bleef de naam Cellebroeder bestaan voor het beroep doodgraver (Haarlem) het had dan echter niets meer van doen met de oorspronkelijke kloosterorde.

Opvallend is wel dat er in Delft voor de Cellebroeders en de Arme Fraters (Franciscanen) nog jaren na de officiële overgang van de Nederlanden naar de Hervormde religie in 1572, volgens de Officieboeken bewaarders aangesteld werden. Zij konden blijkbaar nog vele jaren ongestoord in Delft blijven wonen. Dit hangt waarschijnlijk nauw samen met het pragmatische en hervormingsgezinde karakter van deze kloosters. Dit in tegenstelling tot de aloude gevestigde contemplatieve vrouwenkloosters in Delft.

In de Zuidelijke Nederlanden bleven de meeste kloosters in tegenstelling tot de Noordelijke Nederlanden nog tot ver in de 17de eeuw bestaan. Vele kloosters hebben zich daar onder de naam Alexianen kunnen handhaven tot aan de Franse Revolutie, waarna sommigen na een sluimerend bestaan in de 18de en 19de eeuw weer nieuw leven is ingeblazen. In de 19de eeuw was het weer toegestaan de geloften af te leggen. Vanuit de Rijnlandse moederhuizen in Aken en Neuss am Main kwam de orde zo weer tot nieuwe bloei. Tot op de dag van vandaag zijn er filialen in Engeland, Ierland, de Verenigde Staten van Amerika, België en Duitsland. Tegenwoordig hebben de meeste van deze kloosters zich de zorg voor geesteszieken tot hoofdtaak gesteld.

LITERATUUR

- Brouwer, H.C., De verdwenen kloosters uit de Delftse binnenstad. In: *De stad Delft, Cultuur en maatschappij tot 1572*. (Delft 1979), blz. 54-59.
- Hallema, A., *Geschiedenis van het Weeshuis der Gereformeerden binnen Delft*. Delft, 1964.
- Henderikx, P.A., De oudste bedelordekloosters in het graafschap Holland en Zeeland. Het ontstaan van bedelordekloosters voor ca. 1320 te Dordrecht, Middelburg, Zierikzee en Haarlem, alsmede enige aspecten van de plaats van deze kloosters in het stedelijk leven en daarbuiten gedurende de middeleeuwen. In: *Hollandse Studiën* 10. Dordrecht, 1977.
- Oosterbaan, D.P., *De Oude Kerk te Delft gedurende de Middeleeuwen*. Den Haag, 1973.
- Werken van Barmhartigheid. 650 jaar Alexianen in de Zuidelijke Nederlanden*. Tentoonstellingscatalogus. Onder redactie van M. Smeyers (Leuven, Stedelijk museum van der Kelen-Mertens 1985).
- Wijbenga, D., *De Oude Kerk van Delft, 750 jaar in woord en beeld*. Delft, 1990.

NOTEN

Dit artikel is een bewerking van een hoofdstuk van auteurs eindschrijft *In reijnder liefden uut charitaten, een vergelijkende studie van het leven en werken van de Cellebroeders en -zusters in enkele Hollandse steden gedurende de Middeleeuwen tot aan de Reformatie* (Rijksuniversiteit Leiden 1990) en komt in grote lijnen overeen met de lezing, gehouden op 28 januari 1992 voor het Genootschap Delfia Batavorum. Zie ook S.M.C. Leupen, Het Leidse Cellebroedersklooster. In: *Leids Jaarboekje* 84(1992), blz. 32-49.

1. D.E. van Bleyswijck, *Beschrijvinge der Stadt Delft*. Deel 1. Delft, 1667, blz. 344. Franciscus Modius (1556-1597) was een Nederlands humanist. Van zijn hand zijn juridische werken, uitgaven van klassieke auteurs en Neolatijnse poëzie. Het vers is waarschijnlijk afkomstig uit zijn bundel *Poemata* (1583).
2. [R. Boitet], *Beschrijving der Stadt Delft*. Delft, 1729, blz. 352.
3. Oosterbaan (1973), blz. 311.
4. Hallema (1964), blz. 44; GA Delft, OSA 1e afd., inv. 17 Memoriael Burgemeesteren II, f. 38v (19 maart 1578) en f. 68v (13 januari 1579).
5. GA Delft, OSA 1e afd., inv. 17-I Memoriaelbouck van de Burgemeesteren, f. 124.
6. GA Delft, OSA 1e afd. inv. 332-I, II.
7. Henderikx (1977), blz. 179-181.
8. GA Delft, OSA 1e afd. inv. 332-I, II.
9. Naam gegeven in 1989 aan de straat, die is aangelegd op plaats van de voormalige Drieakerssteeg, die bij de bouw van de Sint-Hippolytuskerk verdwenen was. Zie ook P.C.J. van der Krogt, *De straat waarin wij wonen. Geschiedenis en verklaring van de straatnamen in Delft*. Den Haag, 1985, blz. 222.
10. Zie reproductie in: *De stadsplattegronden van Jacob van Deventer : Map 1 Nederland Zuid-Holland*. Weesp : Robas bv ; Alphen aan den Rijn : Canaletto ; [s.l.] : Stichting tot bevordering van de uitgave van de plattegronden van Jacob van Deventer, 1992 [i.c. 1993].

11. Zie P.C.J. van der Krogt, Plattegrond van Delft na de brand van 1536. In: *Caert-Thresoor* 6(1987) 2, blz. 17-18.
12. Een afschrift van deze bul bevindt zich in: Frans van Mieris, *Beschrijving der stad Leyden I*. Leiden, 1762, blz. 135-136.
13. Van Bleyswijck (1667), blz. 344.
14. Met dank aan de Oudheidkundige Werkgemeenschap Delft.
15. Oosterbaan (1973), blz. 312; GA Delft, Stukken Oude Kerk, inv. Breesnee 30, Aantekeningenboekje van de vice-cureit van de Oude Kerk te Delft, f. 8r.
16. Zie noot 15.
17. Oosterbaan (1973), blz. 312.
18. Oosterbaan (1973), blz. 312 en noot 116-117; R. Boitet (1729), blz. 456.
19. Met dank aan Mw. drs. G. de Moor uit Delft, die deze gegevens voor mij verzamelde en mij attent maakte op deze interessante informatiebron.
20. GA Delft, OSA 1e afd. inv. 17-1, f. 236v.
21. Oosterbaan (1973), blz. 312.
22. Oosterbaan (1973), blz. 312. GA Delft, OSA 1e afd. Eerste Keurboek. Deel II. f. 301v; f. 302 'Beroerende de Cellebroeders'.
23. I.H. de Stoppelaar, *De Inventaris van het Oud-Archief van Middelburg. 1217-1581* (Middelburg 1883) inv. nr. 1008. 18 december 1512.
24. GA Delft, OSA 1e afd. inv. 17, f. 40v.
25. D. Wijbenga, *Delft, een verhaal van de stad en haar bewoners*, deel 1. Delft, 1984. blz. 108-124.
26. GA Delft, Archieven van de rechterlijke Colleges, die te Delft hebben gefunctioneerd tot in het jaar 1811. Inv. Downer. nr. 46, Crimineelboek 1536-1591, f. 180.
27. Wijbenga (noot 25), blz. 120.
28. Oosterbaan (1973), blz. 312. GA Delft, Stukken Oude Kerk, Inv. Breesnee 30, Register van de Oude Kerk 1545-1572. f. 207 en 233.
29. Oosterbaan (1973), blz. 312.
30. Brouwer (1979), blz. 56.
31. Zie noot 15, f. 9v en 10v.
32. Oosterbaan (1973), blz. 312 en noot 115. GA Delft, Stukken Oude Kerk, Inv. 562, Register van de Oude Kerk, 1545-1572. f. 232v en 233.
33. J. Soutendam, Joost Janszn. van Ghent, In: *Jaarboekje voor de stad Delft voor het jaar 1862*. Delft, 1862, blz. 6-7. in: Crimineelboek 1536-1591 Fol. 65 en vso.
34. I.H. van Eeghen (ed.), *Het dagboek van Broeder Wouter Jacobszn. W.H.G. IV*, 5. Groningen 1959, blz. 2, 3.
35. Oosterbaan (1973), blz. 319. GA Delft, OSA 1e afd., inv.: 17-II, f. 72v.
36. Boitet (1729), blz. 352.
37. GA Delft, OSA 1e afd., inv. 17-II. f. 26v.
38. Hallema (1964), blz. 44. GA Delft, OSA 1e afd., inv. 17-II. f. 39.
39. GA Delft, OSA 1e afd., inv. 332-2, f. 469. De namen van de laatste vier bewaarders in 1577 zijn: Huych van Rijck d'oude, Mr. Jan Pietersz. int Houffijser, Jacob Jacobsz. Duijst en Joris Fransz. van Dijck. Dit is de laatste vermelding van de bewaarders van de Cellebroeders. Links in de marge staat vermeld: 'Nota. Deze officien cesserer alzo die huijsinge gestelt es in handen vanden hlg. geest mrs.'

Een Japanse prent van Delfts Armamentarium

Johan Stellingwerff

In dit artikel gaat het om de betekenis van de merkwaardige prent, die hierbij wordt afgebeeld, zie afbeelding 1. Op de prent staat in het Japans, behalve de titel 'Perspectiefgezicht op een plaats in Holland', onder meer vermeld dat Utagawa Toyoharu de prent maakte en dat Nishimuraya Yohachi de uitgever ervan is. Het formaat is 24,8 bij 36,8 cm. Verder is bekend dat Uragawa Toyoharu van 1738 tot 1814 leefde, eerst te Kyoto en na omstreeks 1763 te Edo, nu Tokyo.

De afbeelding is te vinden in het boek van N.H.N. Mody getiteld: *A collection of Nagasaki colour prints and paintings* uit 1939 (reprint: Londen z.j.; afb. 9). In dit boek van Mody staan bij 250 prenten alleen onderschriften en ontbreken nadere verklaringen. De collectie van Mody zou in de Tweede Wereldoorlog te Kobe in Japan verloren zijn gegaan.

De afbeelding is ook te vinden in de catalogus van de tentoonstelling *Through closed doors*, 'achter gesloten deuren', die in 1977 en 1978 in Kobe, Japan, en in drie Amerikaanse steden werd gehouden. De hoogleraar Cal French van de universiteit van Michigan te Ann Arbor, schreef de catalogus. Hij geeft blijk van veel kennis van Japan, maar minder van Nederland. Hij kon dan ook niet aangeven welke plaats in welke stad deze prent precies voorstelt. De kleurenhoutsneede behoort tot de collectie van het Stedelijk Museum Kobe.

Het ging in die tentoonstelling en catalogus over de westerse invloed op Japan gedurende de jaren 1639 tot 1853. In die tijd was Japan afgesloten voor de buitenwereld. Alleen met de Nederlanders en Chinezen werd handel gedreven in de haven van Nagasaki, terwijl er verder alleen nog met Korea een diplomatieke relatie werd onderhouden. In de grote, natuurlijke haven van Nagasaki hadden de Nederlanders een handelspost op een eilandje, Deshima genaamd en ten opzichte van de stad gelegen als het Centraal Station ten opzichte van Amsterdam. Opzij daarvan hadden de Chinezen hun handelseiland.

Uit de zwart-wit afbeeldingen van French en Mody is te zien dat het om een ingekleurde houtsneede gaat want de donkere gedeelten zijn niet geheel aan elkaar gelijk. De prent van het museum te Kobe is dus niet hetzelfde exemplaar als dat van Mody.

Nadat dit artikel, waarin ik bewijs dat de prent het Armamentarium te Delft voorstelt, reeds gereed was gekomen, maakte de heer Th. Laurentius mij via dr. M.A. Verschuyl attent op een Japanse catalogus van de *Tentoonstelling van de optica-prenten en de 53 stations van de Tokaido*,

西村屋師 永壽寺 春畫 荷蘭花園 荷蘭街

2. Foto van het Armamentarium te Delft. De foto werd gemaakt vanaf een hoogwerker staande op de Zuidwal, waar vroeger de Schiedamse Poort stond. De torens van de Oude Kerk, het Stadhuis en de Nieuwe Kerk zijn duidelijk zichtbaar. (Foto afkomstig van ir. K. Havinga, *Openbare Werken Delft*, omstreeks 1987).

die in 1984 in het Stedelijk Museum te Kobe werd gehouden. Daarin komen ook kleine afbeeldingen voor van het Armamentarium en de prent van Toyoharu. Dr. Matthi Forrer van het Rijksmuseum voor Volkenkunde te Leiden vertaalde de titel van de catalogus en het bijschrift bij die prentjes. Er staat: 'Zoals bij no. 104 (gezicht op Venetië) heeft Toyoharu zich naar het lijkt op een westerse kopergravure gebaseerd. De heer Anton Krieger van het Rijksmuseum voor Volkenkunde te Leiden heeft deze voorstelling geïdentificeerd als een stadsgezicht in Delft. Toch is de weergave van de gebouwen nogal anders dan de werkelijkheid: de toren rechts

1. 'Hollands stadsbeeld', door Utagawa Toyoharu (1738-1814). Uit: *N.H.N. Mody, A collection of Nagasaki colour prints and paintings. Houtsnede in kleur, uitgegeven door Nishimuraya Yohachi. (24,8 cm bij 36,8 cm).* ←

en de oevers van de beide grachten lijken te dichtbij - maar over het algemeen is er toch ook overeenkomst. Deze afwijkingen zijn, zo denkt men, wellicht te verklaren uit de omstandigheid dat Toyoharu zich weer baseerde op een Chinese of Japanse kopie naar de oorspronkelijke kopergravure met gezicht in Delft'.

Omdat ik tien jaar geleden het resultaat van mijn studie heb doorgesproken met de heer Krieger, destijds bibliothecaris van de Japan-bibliotheek van het Rijksmuseum voor Volkenkunde, vat ik dit bijschrift op als een instemming met mijn vondst. Ik den dankbaar voor het verzoek om mijn studie van deze Japanse prent van Delft te publiceren in het *Jaarboek* van Delfia Batavorum, mede omdat ik op deze wijze de identificatie vast kan leggen.

Om de prent te analyseren, behandel ik de volgende vragen:

1. Wat stelt deze prent voor?
2. Welk type voorbeeld zou gebruikt kunnen zijn?
3. Waarvoor diende deze houtsnede?
4. Uit welke delen werd de prent samengesteld?

3. *Gezicht op Delft, door Isaac van Haastert. Vanaf de molen links zijn zichtbaar de torens van de Oude Kerk, de Schiedamse Poort, het Stadhuis, het Gasthuis en de Nieuwe Kerk. Tussen de tweede en derde toren is een deel van het Armamentarium te zien en rechts nog de Rotterdamse Poort. (Rijksprentenkabinet, Amsterdam).*

4. Nagasakiprent van Hollands schip. Uit: N.H.N. Mody, A collection of Nagasaki colour prints and paintings. Let op de man met telescoop op het achterschip en op de masten met want en vlaggen.

1. Wat stelt deze prent voor?

De titel 'Perspectiefgezicht op een plaats in Holland' moet men opvatten als westers stadsbeeld omdat alles uit Europa 'Hollands' werd genoemd. Toen ik bijvoorbeeld in 1979 in Nagasaki was, riepen een paar kleine kinderen 'Oranda, Oranda', dus Hollander, terwijl er in die jaren maar zelden een Nederlander in Nagasaki kwam en er wel een aantal Engelsen en Amerikanen woonden. Toch mogen we vanwege het water in de grachten bij deze prent wel aan Holland denken. Het hoofdgebouw zou 's Lands Geschutshuis en Kanongietterij aan de Kanonstraat tussen het Smidswater en de Prinsessegracht te 's Gravenhage kunnen zijn, maar de torens wijzen naar het Ammunite Magazijn van Holland te Delft tussen de Oude Delft en de Geer van vóór 1752. Immers in dat jaar werden de eerste en tweede verdieping met elkaar verbonden zodat men daarna maar twee rijen ramen ziet, in plaats van drie zoals op de afbeelding.

Er zijn vier torens. Links eerst een torentje met een wijzerplaat en een wachter met hoed en telescoop, zoals een matroos in het kraaienest van een zeilschip van de Verenigde Oost-Indische Compagnie. Dan een merkwaardige toren met vijf spitsen, zoals bij de toren van de Oude Kerk. Daarna een toren met een vierkante onderbouw op een gebouw, zoals de toren van het Delftse Stadhuis. Tenslotte een hoge toren met een aantal geledingen, zoals de toren van de Nieuwe Kerk.

Drie van de vier torens hebben Delftse kenmerken en ze staan in dezelfde volgorde als gezien van de kant van het Armamentarium.

Er zijn allerlei vreemde elementen, maar toch mogen we op grond van titel, torens en water wel vaststellen dat deze Japanse houtsnede het Armamentarium te Delft voorstelt.

2. Welk type voorbeeld zou gebruikt kunnen zijn?

Zou er een afbeelding bestaan van het Armamentarium samen met de torens van Delft?

Omdat men op de houtsnede over de mensen heen kijkt en de torens boven het gebouw uitsteken, is een hoog standpunt gekozen. Men zou dus kunnen denken aan een tekening gemaakt uit een hooggeplaatst venster van de Schiedamse Poort. Ik heb destijds aan ir. K. Havinga van Openbare Werken om een foto gevraagd, te maken vanaf een hoogwerker op de Zuidwal. Het resultaat van dat verzoek ziet men op afbeelding 2. Maar die foto vertoont een geheel ander beeld dan de Japanse prent. Het meest opvallende van de foto is dat de torens zo wijd uit elkaar te zien zijn. De torens komen dicht bij elkaar en steken hoger boven de bebouwing uit als men verder weg gaat staan, dus achter de Kolk op de Scheepmakerij of op het Zuideinde. Maar het bezwaar van dit gezichtspunt is dat vroeger de Schiedamse en Rotterdamse Poort daar het uitzicht op het Armamentarium wegnamen. Zie afbeelding 3, een prent van Isaac van Haastert, die evenals Johannes Vermeer vanaf het Zuideinde een 'Gezicht op Delft' geeft.

We moeten constateren dat er geen 'fotografische' tekening van het Armamentarium met nabij elkaar geplaatste Delftse torens mogelijk was. Ook is mij geen Nederlandse tekening bekend, die de verschillende elementen op de wijze als op de Japanse prent samenvoegt. We veron-

5. *'Gesigt van de seer oude en beroemde stad Delft geleegeen in Holland te sien voor de Schiedamse en Rotterdamse Poort', door A. Rademaker (1675-1735). Kopergravure. De torens van de Oude Kerk, het Stadhuis en de Nieuwe Kerk zijn duidelijk zichtbaar, maar het Armamentarium zelf ontbreekt. (Gemeentelijke Archiefdienst, Delft).* ←

derstellen daarom dat de Japanse houtsnede een zelfgemaakte combinatie van verschillende prenten vertoont en dus een Japanse collage van Delft is.

3. Waarvoor diende de Japanse houtsnede?

Utagawa Toyoharu leefde in de 18de eeuw, in een tijd dat de afzondering van Japan minder streng werd gehandhaafd. Men kreeg belangstelling voor de Europese cultuur. Westerse boeken en voorwerpen werden toegelaten als ze maar geen christelijke afbeeldingen bevatten. Er ontstond na 1740 een groep van Hollandologen te Edo, de Rangaku, een gezelschap van geleerde Japanners, die de westerse cultuur bestudeerden uit boeken en prenten die hen via Deshima bereikten.

6. *Armamentarium of wapenmagazijn aan de Geer te Delft. Vermoedelijke ontwerptekening voor een optica-pret (zie afb. 7). Door de 18de-eeuwse Delftse kunstenaar Isaac van Haastert (1763-1834). Potlood, pen en penseel, 27,6 cm bij 36,3 cm. (Rijksprentenkabinet, Amsterdam).*

Tegen deze achtergrond moet men het werk van Toyoharu bezien. Zoals Utagawa Kaninaga een serie houtsneden maakte van de zeven wereldwonderen uit de Oudheid naar voorbeelden van Maarten van Heemskerck, zo maakte Utagawa Toyoharu beroemde, moderne westerse stadsgezichten. Een kleurenhoutsnede van Venetië en van Rome is van hem bekend. Op die van het Forum Romanum zijn duidelijk herkenbaar de zuil van Trajanus, het Colosseum, een ruitersstandbeeld, een triomfboog en tempelruïnes. Deze elementen zijn echter in Rome zelf op deze wijze niet bij elkaar te vinden. Anders dan de afbeelding van het Grote Kanaal van Venetië is die van Rome samengesteld uit verschillende elementen, zoals de collage van Delft.

Deze drie stadsgezichten, van Rome, Venetië en Delft, vertonen een perspectief, wat op gewone Japanse houtsneden ontbreekt. Het zijn studies in westers perspectief.

Wat opvalt is dat de drie houtsneden van Rome, Venetië en Delft een formaat hebben van ruim 24 bij 36 cm. Dat formaat was geschikt voor de 'nozoki megane', de kijkkast met een lens, die toen in Japan bij de 'Hollandologen' net zo in de mode was als nu de televisie bij ons. In een afgesloten land gluurde men in een dichte kast om een kijk op het verre Westen te krijgen. De lens kan men als een metafoor beschouwen van Deshima, het Hollandse kijkglas waardoor beelden uit de verboden buitenwereld in het duistere Japan zichtbaar worden.

De prent van het Armamentarium was dan ook een oefening in perspectief voor een nezoki megane. De prent is een uki-e of perspectief-prent, ook genoemd een 'Oranda megane'. Dat laatste woord is een samentrekking, letterlijk te vertalen door 'Hollandse glazen', met de betekenis: een Hollandse perspectiefprent voor een kijkkast met lens, of 'optica-prent'. Behalve een kijkkast met lens en licht van de bovenzijde, waarin de prent tegen de achterwand werd gezet, kende men in Japan ook een toestel met lens en spiegel, waarmee de neergelegde plaat gespiegeld werd bekeken.

4. Uit welke delen werd de Japanse houtsnede samengesteld?

Ik wees al op de man met hoed en telescoop, die op de eerste toren staat. Die man met telescoop komt op verschillende houtsneden uit Nagasaki voor. We zien hem ook op de Nagasaki-prenten van Hollandse schepen met masten, want en zeilen, vlaggen en wimpels, zoals op afbeelding 4, waar hij op het achterschip te zien is.

Japan kende geen torens, geen baksteen en geen glazen ramen, en als hoge gebouwen bezat Japan slechts houten kastelen met vele verdiepingen, omringd door een gracht met een kademuur van natuursteen. Een gebouw als het Armamentarium en stenen torens als die te Delft vormden een wereldwonder in Japan, waarvan men de constructie niet goed begreep. De torenspitsen van de Oude Kerk en het Stadhuis hebben dan ook de vorm van een mast met want en ze zijn voorzien van vlag en wimpel,

zoals men ook op Deshima een hoge, getuigde vlaggemast had staan. De herkomst van de hoogste elementen is naar mijn oordeel van een Nagasaki-pret van een Hollands schip.

Wat de vier torens zelf betreft, ontdekte ik een grote overeenkomst met de tekening 'Gezicht op de Schiedamse- en Rotterdamse Poort' door A. Rademaker (1675-1735) (afb. 5). Van Rademaker zijn zes etsen van de Delftse poorten bekend, zodat een exemplaar van de Schiedamse- en Rotterdamse Poort in Japanse handen gekomen kan zijn. De eerste toren, die waarop de man met telescoop staat, vertoont gelijkenis met het torentje op de Kethel- of Schiedamse Poort, onder meer door de wijzerplaat er onder. Ook zijn de prenten van Van Haastert en van Rademaker de enige, die ik ken, waarop de vier torens samen voorkomen, zoals we die ook bij Utagawa Toyoharu zien. Op andere prenten van Delft ziet men drie

7. 'Gesigt van het Ammunitie Magazijn binnen de Stadt Delft'. Hoewel hier sprake is van een opticaprent die met behulp van een lens en spiegel bekeken moet worden, is de afbeelding zelf niet in spiegelbeeld. De Franse titel erboven is wel in spiegelschrift gedrukt. In het koper gebracht door I.L. Stelzer naar een tekening van I. van Haastert (zie afb. 6). Uitgegeven door Georg Balthasar Probst te Augsburg (1732-1801). (Gemeentelijke Archiefdienst, Delft).

torens in een andere rangschikking, en als de beide poorten erop voorkomen dan ziet men op de achtergrond slechts een enkele toren.

Voor de structuur van zijn tekening kan Toyoharu nog gebruik hebben gemaakt van mensen op de voorgrond, zoals bij Rademaker, terwijl we iets terugvinden van zijn twee poortgebouwen in de twee blokken, waaruit het algemeen oorlogsmagazijn van Holland op de Japanse prent is samengesteld.

Behalve de prenten van de afbeeldingen 3 en 5 is er nog een opticaprent van het Armamentarium, getekend door Isaac van Haastert (1763-1834), die in grotere oplage te Augsburg gedrukt werd (afb. 6 en 7). Deze prent vertoont niet de karakteristieke torens maar wel de verticaal gestreepte spiegeling in het water, die door Toyoharu werd gebruikt. Behalve dat men op een Japanse prent geen westers perspectief ziet, ontbreekt ook vaak de schaduw. Op deze uki-e hebben de bomen een kleine schaduw rond de voet. De schaduw van het gebouw in het water werd niet begrepen en weergegeven als een kademuur. Wat opvalt is dat Hollandse schaduw en Japanse kademuur dezelfde vorm hebben gekregen, een afwisseling van veel en weinig verticale strepen.

Verder vertoont de opticaprent van Van Haastert slechts drie bouwlagen, namelijk begane grond, verdieping en zolder, terwijl het gebouw wat smal is weergegeven. Er zijn elementen, die we in de Japanse houtsnede terugvinden, maar het is alsof Toyoharu nog andere prenten van het Armamentarium heeft gezien. Men zou misschien ook aan de prent uit Dirck van Bleyswijcks *Beschrijvinge der Stadt Delft* van het 'Ammunitie-magasyn ofte Wapenuys van Hollandt' kunnen denken en wel om de vier bouwlagen, het grootse karakter van het gebouw en de diepe schaduw aan de linkerzijde (afb. 8).

De opticaprent van Van Haastert blijft intrigeren omdat deze, evenals de Oranda megane, een prent voor een kijkkast is, omdat de schaduw in het water erg op de kademuur lijkt en omdat we van het Armamentarium twee zijden zien, de ene met drie en de andere met vier ramen. De twee delen van het gebouw op de Japanse houtsnede hebben ook drie en vier ramen naast elkaar. Van Haastert was een jongere tijdgenoot van Utagawa Toyoharu, terwijl Rademaker eerder leefde.

Links zien we op de Japanse prent nog een hoge fontein in een parkje, zoals men dat eerder in een zuidelijke bergstreek zou verwachten dan te Delft. Op de voorgrond zien we een soort wel, waaruit water stroomt en waaromheen vier mannen uit natuursteenelementen een tonusvormige muurtje bouwen. Een wel, die temidden van grachten meer dan een meter boven de waterspiegel uitstroomt, lijkt mij technisch alleen goed mogelijk als het water uit een ingegraven buis opwelt waarin, aan de andere kant van de buis, een zijriviertje uitmondt. Zoiets is in Japan misschien denkbaar, maar niet in een Delftse gracht in Holland, waar de brede rivieren, volgens de dichter Marsman, 'traag door oneindig laagland gaan'.

Opmerkelijk is tenslotte nog dat een aantal bomen aan twee zijden op de stam schaduw vertonen en dat op de daklijst van het Armamentarium een kruis voorkomt. En op de plaats, waar vroeger de toren van het Gasthuis stond, ziet men bij Utagawa Toyoharu een vlag omhoogsteken. Men ziet dus het Armamentarium te Delft als een modern wereldwonder in de Japanse verbeelding.

Belangrijkste literatuur, behalve de in de tekst genoemde boeken van C. French, N.H.N. Mody en D.E. van Bleyswijck:

C.R. Boxer, *Jan Compagnie in Japan, 1600-1850*. Den Haag: M. Nijhoff, 1950² (reprint Tokyo 1968).

D. Keene, *The Japanese discovery of Europe, 1720-1830*. Stanford, 1969².

Masanobu Hosono, *Nagasaki prints and early copperplates*, vertaald door L.R. Craighill. Tokyo, 1978.

J. Stellingwerff, *De diepe wateren van Nagasaki*. Met de catalogus van de tentoonstelling: *Roodharige vreemdelingen op Deshima*, verzorgd door H. Bosma, F.K. Lotgering en J. Vrieze. Franeker 1983, met 74 afbeeldingen van Nagasaki-pretent.

C.J. Kaldenbach, *De optica, een leerzaam kijkvermaak*, 2. In: *De Boekenwereld* 1(1985), p. 4-12.

8. 'Ammunitie-magasyn ofte Wapenhuys van Hollandt'. Kopergravure uit Dirck van Bleyswijck, *Beschijvinge der Stadt Delft (1680)*. Links is 't Oost Indisch-huys' (V.O.C.) zichtbaar en 't Wees-huys' en juist rechts van de zijgevel, achter twee touwen van het schip, nog het torentje van de 'Gasthuys Kerck'. Dezelfde afbeelding treffen we in Reinier Boitet, *Beschrijving der Stadt Delft (1729)* aan met als opschrift 'Het Magazijn van Holland zoo als het afgetekent is in den jare 1667'. (Gemeentelijke Archiefdienst, Delft)

Enkele notities over Delftse verzamelaars en hun verzamelingen in de 17de en 18de eeuw

Dr H.L. Houtzager

Inleiding

Onder het woord 'verzameling' verstaat het *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal* van Van Dale: 'Het geheel van uit verschillende richtingen of bronnen bijeengebrachte zaken, collectie'.

Meestal gaan aan het woord 'verzameling' een of meerdere adjectieven vooraf, die ons wat beter informeren over een 'verzameling'. Zo kan een 'verzameling' kostbaar zijn of fraai of groot, of een combinatie van meerdere bijvoeglijke naamwoorden.

De meeste verzamelingen, onafhankelijk van hun inhoud, zijn op z'n minst bijzonder; bijzonder, voor de verzamelaar zelf, maar ook vaak voor diegenen, die kennis mogen nemen van hetgeen verzameld is.

Overzien we de geschiedenis van Het Verzamelen, dan is zeker voor ons land de 17de en 18de eeuw dé periode, waarin er sprake is van een zekere verzamelwoede. Het is dan ook niet verwonderlijk dat een groot aantal van onze thans openbare verzamelingen, in musea ondergebracht, deels zijn voortgekomen uit particuliere collecties, die zich in die tijd hebben gevormd.

Het verzamelen in de 17de en 18de eeuw is vooral een tijdverdrijf geweest van de upper-ten. Deze bezat de financiële middelen om bijvoorbeeld zeldzaamheden aan te kopen, die door de schepen van de V.O.C. en de W.I.C. uit vreemde, onbekende en nog nauwelijks ontdekte landen werden meegebracht.

In het onderstaande zal niet zo zeer ingegaan worden op de vraag waarom men in het 17de- en 18de-eeuwse Delft verzamelingen heeft aangelegd, ook is zeker niet geprobeerd om een complete lijst van collecties op te stellen, die in deze tijdspanne in Delft aanwezig waren. De bedoeling van deze bijdrage is om aan de hand van een aantal voorbeelden aan te geven op welke wijze we thans nog geïnformeerd zijn over de aanwezigheid van particuliere verzamelingen in de 17de en 18de eeuw en met name van enkele hier te Delft.

Een van de belangrijkste bronnen die ons kan informeren over de soort en inhoud van een particuliere collectie is het nog aanwezig zijn van een verzamellijst van voorwerpen, opgesteld door de collectioneur zelf of het nog voorhanden zijn van de, meestal gedrukte, veilingcatalogus, die een

overzicht bevat van alle kunstvoorwerpen die na het overlijden van de collectionneur werden geveild.

De verzameling Röver is hiervan een goed voorbeeld.

Het kunstkabinet van Valerius Röver

Onder de 18de-eeuwse Delftse verzamelaars neemt Valerius Röver een belangrijke plaats in. Over de inhoud van zijn verzameling, die voor het merendeel bestond uit 16de- en 17de-eeuwse schilderijen zijn we goed geïnformeerd door een inventarislijst uit 1709; 'Catalogus van mijne Schilderijen met de prijzen, zo als deselve mij en mijn Broeder Zalr. Mr. Matthijs Röver by scheidinge zijn aanbedeelt, volgens taxatie van de Makeelaar Jan Pietersz. Zomer in 't jaar 1709'.

Röver, in 1686 in Amsterdam geboren, is na zijn huwelijk met Cornelia van der Dussen in 1709 in Delft gaan wonen op het Oude Delft naast het Prinsenhof.

De kern van Valerius Rövers verzameling bestaat uit hetgeen zijn vader reeds bijeen had gebracht. Daar deze, evenals zijn zoon, ook Valerius geteten, reeds in februari 1693 in Amsterdam was overleden, bestaat dit deel van de collectie voornamelijk uit 17de-eeuwse schilderijen. Nadat Rövers moeder Catharina Elisabeth Bode op 26 maart 1703 is overleden komt de collectie door vererving in bezit van haar twee zoons Valerius jr. en Matthijs. Als Matthijs op 7 maart 1725 ongehuwd overlijdt wordt Valerius Röver de eigenaar van de gehele collectie die zijn vader bijeen had gebracht. Intussen is de oorspronkelijke Rövercollectie door Valerius jr. flink uitgebreid door aankopen, welke voornamelijk bestaan uit 17de eeuwse schilderijen.

Het grootste deel van de collectie bevond zich in Valerius buitenhuis Vlietlust, waar onder andere ook verschillende familieportretten hingen. De belangrijkste stukken uit zijn vaders bezit verkregen en zijn eigen aankopen hingen in zijn kunstkabinet op de Oude Delft.

Na zijn overlijden op 22 juli 1739 zou zijn weduwe de collectie nog enige tijd in standhouden, doch vanaf 1750 vindt er een uitverkoop plaats van deze grote Delftse verzameling.

In 1750 koopt de Duitse landgraaf Willem VIII voor de somma van f 40.000,- 62 schilderijen uit de verzameling. Niet ten onrechte omschreef deze Rövers collectie als: 'Die einzige reine und gute Collection, die in Holland übrig wäre', zeker als men bedenkt dat zich onder deze 62 schilderijen acht Rembrandts en zes schilderijen van Wouwerman bevonden.

In 1761 werd de tekeningverzameling van Röver voor f 20.500,- verkocht aan de Amsterdamse makelaar De Leth, terwijl de prenten, waaronder het gehele oeuvre van Rembrandt, verzameld in zeven boeken voor f 1500,- van de hand ging. De beeldencollectie, de 'Rariteiten' en de bibliotheek van Röver kwamen in handen van zijn zoon Matthys, die in

De Keizerlijke Bibliotheek en Rariteiten Kamer

Keizerlijke bibliotheek en rariteitenkamer. Ets van Jan Luyken (1649-1712).

1803 ongehuwd overleed.

Uit Rövers catalogus worden wij niet alleen geïnformeerd over het soort schilderijen dat hij kocht en van welke meesters, maar ook wat hij er voor betaalde en in een aantal gevallen uit wiens collectie of op welke veiling hij zijn verzameling aanvulde.

Onder de acht Rembrandts, die in 1750 door de Duitse landgraaf van de weduwe Röver werden gekocht, bevindt zich ook het als nr. 1 in de catalogus vermelde schilderij, namelijk : 'Een zeer capitaal en konstig stuk van Rembrandt van Rhijn, het allerbeste dat van hem is bekend, verbeeldende de afneming van het kruijs, getaxeerd op ... f 800,--, hoog 5 voeten, breedt 3 voet 8 duim. N.B. Voor dit stuk is mij Ao. 1710 door de Churfurst van de Phaltz geboden duizent goude ducaten; alsmede door de Prince Eugenius, naderhand door de Grave van Morville Ambassadeur van Vrankrijk, ect. Ao. 1730 een nieuwe vergulde lijst en gordijnen voor laten maken f 47,--'. Van dit schilderij is bekend dat het in 1806 door de Fransen uit het Schloß Wilhelm te Kassel als oorlogsbuit naar Frankrijk werd meegenomen. Napoleon deed het zijn echtgenote Josephine cadeau, waarna het een plaats kreeg in haar paleis Malmaison. Nog voor dat het schilderij na de val van Napoleon aan Kassel kon worden teruggegeven, werd het samen met 38 schilderijen, afkomstig uit het paleis Malmaison, door Tsaar Alexander I van Rusland voor f 470.000,-- gekocht en mee naar Rusland genomen, waar deze 'Delftse Rembrandt'

een plaats kreeg in wat thans het Hermitage museum is te Sint Petersburg.

Op deze wijze kan de catalogus van Rövers kunstkabinet ook thans nog van belang zijn om schilderijen te identificeren en om de geschiedenis van een schilderij beter en vollediger in kaart te brengen.

Een tweede belangrijke bron van informatie over de aanwezigheid van een particuliere verzameling zijn gegevens, afkomstig uit reisverslagen. In reisbeschrijvingen, dagboeknotities en eventueel correspondentie van vreemdelingen vinden wij vaak gegevens en informatie over particuliere verzamelingen, die zij hebben bezocht op hun reis.

Het dagboek van Arnout van Buchell

Van verschillende reizigers en geleerden uit de 17de eeuw is het bekend dat zij een bezoek aan Delft hebben gebracht en daar niet alleen de ook thans nog bekende bezienswaardigheden hebben bewonderd, maar ook particuliere verzamelingen hebben bezocht. Een voorbeeld van zo'n in Delftse collecties geïnteresseerde, is de in Utrecht geboren Arnout van Buchell, die in zijn lange leven - hij overleed in 1641 op 76-jarige leeftijd - een dagboek heeft bijgehouden, waarin veel wetenswaardigs voorkomt over verzamelaars en hun collecties. Van Buchell had in zijn jonge jaren een peregrinatio door Frankrijk en Italië gemaakt en was zeer geïnteresseerd in Nederlandse oudheden. Hij kende dan ook de belangrijkste historici van zijn tijd en bezocht oude gebouwen en verzamelingen waar zich archeologische vondsten bevonden. In oktober 1595, Van Buchell was korte tijd daarvoor in Leiden gepromoveerd tot doctor in de beide rechten, bezocht hij in Delft Abraham Gorlaeus. Gorlaeus was in deze jaren de belangrijkste numismaat in ons land, die werkte aan zijn *Dactyliotheca*, een standaardwerk over gemmen en ringen, dat in 1601 zou verschijnen. Van Buchell had echter geen erg hoge dunk van Gorlaeus' verzameling, sterker nog, na een tweede bezoek aan Gorlaeus in 1598 noteert hij in zijn dagboek een 'aartsvervalser van de sacrosante oudheid'.

Hoe anders echter was Van Buchells mening over de bekende tapijtwever François Spiering, waarover hij in zijn dagboek schrijft: 'Dezelfde dag hebben wij een bezoek gebracht aan François Spiering, die aan de tering lijdt, naar ik vrees tot schade voor de kunst. Hij heeft ons allerlei tapijten laten zien, met voortreffelijke vakkennis vervaardigd, een vorst waardig, waarop men exotische wezens kan zien, voortreffelijk weergegeven met ongekende kunstvaardigheid; ook waren vormen en afbeeldingen van dieren en verschillende figuren te zien, zò nauwkeurig geweven dat het niet ver van voortreffelijke schilderkunst af stond en in levendige kleur alle schilderkunst verre overtrof. Hij pleegt een vierkante el voor 26 gulden of meer te verkopen, overeenkomstig de voortreffelijkheid van het werk...?'

Door Van Buchells dagboek worden we ook geïnformeerd over andere Delftenaren, te weten de schilder Aper Fransz. van der Hoeve en zijn verzameling, bijeen gebracht in zijn 'Musaeo'. Deze Van der Hoeve bezat niet alleen zegelringen, maar ook beeldjes van de bekende Delftse beeldhouwer Willem Daniëlsz. van Tetrode, die na twintig jaar in Italië gewerkt te hebben, in 1567 weer naar zijn geboortestad Delft was teruggekeerd. Van Van Tetrode is onder meer bekend dat hij in de zeventiger jaren van de 16de eeuw alhier het hoofdaltaar voor de Oude Kerk heeft gebeeldhouwd. Waarschijnlijk is tijdens de tweede beeldenstorm in april 1573 dit kunstwerk verwoest. Andere hoogtepunten van Aper Fransz.' collectie waarover we door Van Buchell worden ingelicht zijn een levensgrote geschilderde Hercules van Jan Gossaert, verschillende kostbare drinkbekers uit serpentin gemaakt, een fossiel van een vis 'fraaier dan welk kunstwerk ook' en twaalf keizerportretten, uitgesneden in even zo vele perzikpitten. Dit soort microsnuwerk vond in die tijd grote aftrek en werd zeer bewonderd. Zo vinden wij bijvoorbeeld in het Amerbach-Kabinet in Basel, dat uit dezelfde periode stamt, een in vieren verdeelde bast van een hazelnoot met in elk deel een beschilderd houtsculptuurtje van enkele millimeters groot, voorstellende gedeelten van de kruisstatie. Door Van Buchells belangstelling voor archeologica en numismatiek zijn we via zijn dagboeknotities vooral over dit soort verzamelingen in Delft geïnformeerd.

Een derde bron van informatie over door particulieren verzamelde objecten in het verleden wordt gevormd door de objecten zelf of afbeeldingen er van, waarvan thans nog met zekerheid bekend is wanneer en door wie ze werden verzameld of waarvan we met zekerheid weten tot welke particuliere collectie ze hebben behoord.

De verzameling van Henricus D'Acquet

Waren we niet via andere bronnen geïnformeerd, dan zou alleen al de uit waterverftekeningen bestaande inventaris van zijn collectie ons de weg hebben gewezen naar de Delftse medicus/burgemeester en verzamelaar Henricus D'Acquet (1632-1706). De titel van deze inventaris luidt: *Inserta et animalia. Opus magnificentissimum et unicum Nobelissimum dominicus Henricus D'Acquet, civitatis Delfensis senator ac consul, ad exemplaria naturalia summo studio ultra quinquaginta annos ex universis terrarum oris quaesita et in sua collectione conservata pingere curavit.* Dat de collectie van D'Acquet belangrijk is geweest blijkt uit een internationale verspreiding van de catalogus van de veiling, die na zijn dood werd gehouden. Helaas is er geen exemplaar van deze catalogus meer voorhanden. Vanaf zijn studie jaren zal D'Acquet verzameld hebben; het jaartal 1656, dat op een van de tekeningen van D'Acquets inventaris staat vermeld is het jaar waarin hij een peregrinatio naar Frankrijk maakte en in

Orléans tot doctor in de medicijnen promoveerde. De plaatsnamen die bij dat jaar genoteerd staan maken duidelijk waar hij tijdens deze reis verzamelde. Pagina 66 van deze inventaris toont ons afbeeldingen van een aantal schorpioenen, die D'Acquet in zijn collectie had. De oudste aanwinst is afkomstig uit 1651, terwijl de laatste ruim 50 jaar later, in 1703 aan zijn verzameling werd toegevoegd. Tot in het jaar van zijn dood werden tekeningen van recente aanwinsten aan zijn inventaris toegevoegd.

Behalve deze geïllustreerde inventaris-catalogus van zijn 'Rariteitenverzameling', aanwezig in het Koninklijk Instituut voor de Tropen, bezit de Landbouwhogeschool te Wageningen een verzameling van 149 losse afbeeldingen in waterverf van planten, afkomstig uit de collectie van Henricus D'Acquet. Blijkens een oude catalogus waren de bladen vroeger verzameld in een roodmarokijnen portefeuille met daarop de titel: 'Arbores, frutices, bulbi, plantae, ad vivum coloribus pictae/Henricus D'Acquet'. Een tiental afbeeldingen is gedateerd 1670, de meeste hiervan zijn op perkament en stellen planten voor die in een orangerie gekweekt zijn 'Uijt oranje'. Over de makers van de afbeelding is zo goed als niets bekend. Twee tekeningen uit 1705 en 1706 zijn gesigneerd door A. van Lee.

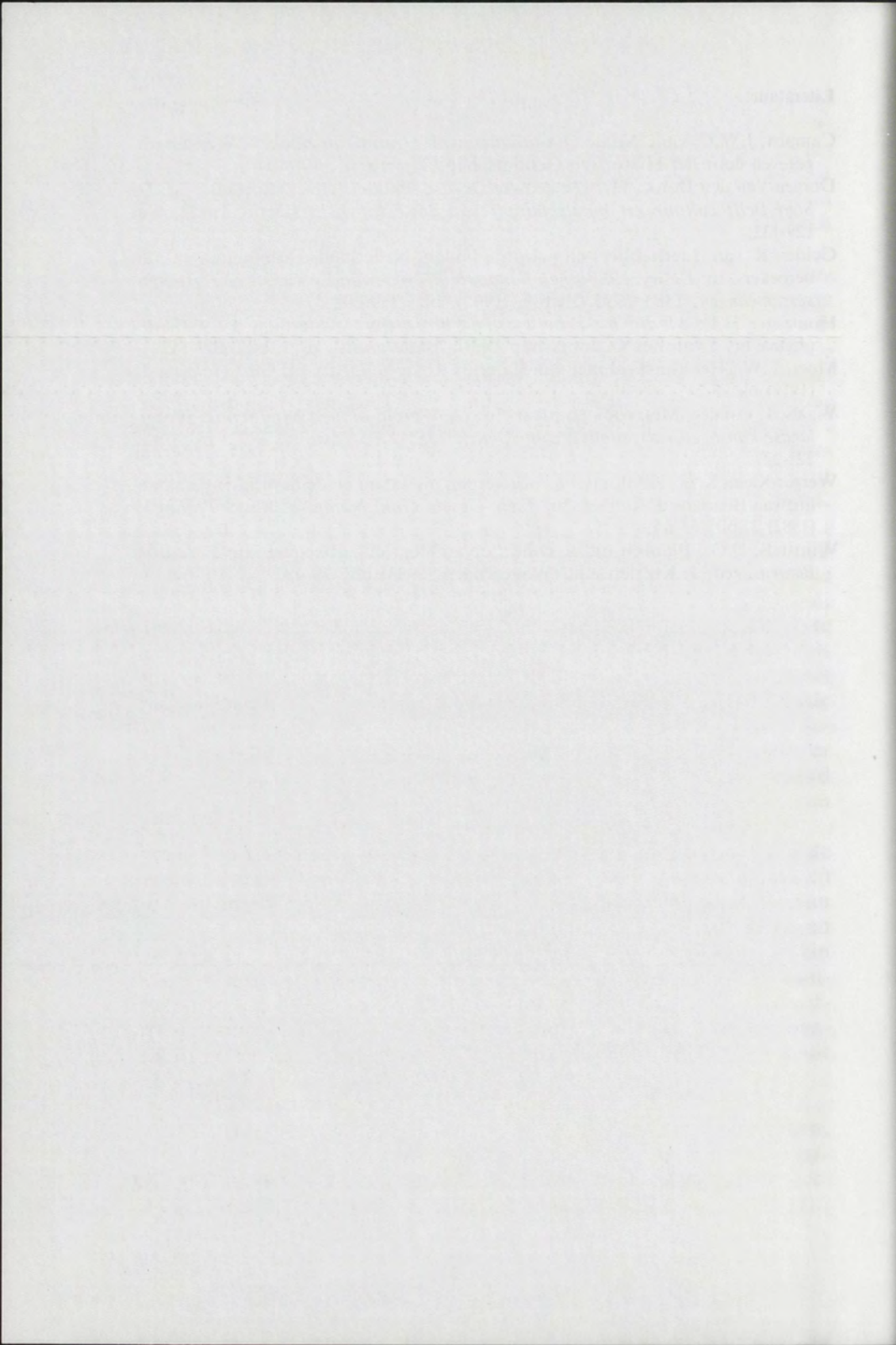
D'Acquet werd op 22 juni 1632 in de Oude Kerk te Delft gedoopt en op 16 augustus 1706 in deze zelfde kerk begraven. Zijn opvoeding en studie verliepen volgens het geijkte patroon van iemand uit de gegoede stand, te weten: een academische opleiding na de Latijnse School doorlopen te hebben en een peregrinatio academica door Frankrijk tijdens welke reis de doctorsgraad zonder al te veel moeite werd verworven. D'Acquet vestigde zich daarna in zijn geboorteplaats als medicus en bekleedde daarnaast een groot aantal ambten, zoals schepen en burgemeester en denken van het chirurgijns-gilde. In deze laatste functie staat hij onder meer met zijn stadgenoot Antoni van Leeuwenhoek (1632-1723) geportretteerd op het schilderij van Cornelis de Man uit 1681: De anatomische les van Cornelis 's Gravesande.

In een tijdspanne van ruim 50 jaar verzamelde, kocht, kreeg of ruilde D'Acquet voorwerpen en voorzag hij de afbeeldingen ervan van data en korte aantekeningen. Hoewel de Delftse historieschrijver Dirck van Bleyswijck, D'Acquet een van de grootste liefhebbers van munten en penningen noemde, was hij geen wetenschappelijk verzamelaar in die zin dat hij over zijn verzameling publiceerde. Wel maakte hij veel korte aantekeningen bij de afbeeldingen van zijn voorwerpen, waaruit men kan afleiden dat hij veel contacten had met andere verzamelaars. Uit deze aantekeningen blijkt dat D'Acquet o.a. voorwerpen verwierf, afkomstig uit Bengalen, Brazilië, Coromandel, Curaçao en Suriname.

In het bovenstaande is aan de hand van een aantal Delftse voorbeelden, aangegeven op welke wijze we geïnformeerd kunnen worden over verdwenen particuliere kunst- en rariteitenverzamelingen.

Literatuur:

- Campen, J.W.C. van, *Notae Quotidianae van Arnout van Buchell*. Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap, 3^e serie nr. 70 (1940).
- Domen-Van den Donk, H., 18e eeuwse Delftse schilderijenverzamelaars. In: *De Stad Delft cultuur en maatschappij van 1667 tot 1813* (Delft, 1982), blz. 129-132.
- Gelder, R. van, Liefhebbers en geleerde luiden, Nederlandse kabinetten en hun bezoekers. In: *De wereld binnen handbereik, Nederlandse kunst- en rariteitenverzamelingen, 1585-1735* (Zwolle, 1992), blz. 259-292.
- Houtzager, H.L., *Medicyns, Vroetwyfs en Chirurgyns* (Amsterdam, 1979) (Serie-uitgave nr. 5 van het Genootschap Delfia Batavorum), m.n. blz. 109-112.
- Moes, E.W., Het kunstkabinet van Valerius Röver te Delft. In: *Oud-Holland* 31 (1913) blz. 5-24.
- Waals, J. van der, Met boek en plaat. In: *De Wereld binnen handbereik, Nederlandse kunst- en rariteitenverzamelingen, 1585-1735* (Zwolle, 1992) m.n. blz. 223-227.
- Wenger-Klein, K.E., Zoölogische voorwerpen uit Japan en de naturaliënverzameling van Henricus d'Acquet. In: *Tsch. Gesch. Gnk. Natuurw. Wisk. Techn.* 12 (1982) 2, blz. 65-84.
- Wijnands, D.O., Planten uit de collectie van Henricus d'Acquet. In: *Paradisus Batavus*, red. J. Kuijlen e.a. (Wageningen, 1983) blz. 39-48.

Een 'Echt Verhaal' van Gerrit Paape

Drs. J.J.M. Baartmans

Gerrit Paape en de patriotten

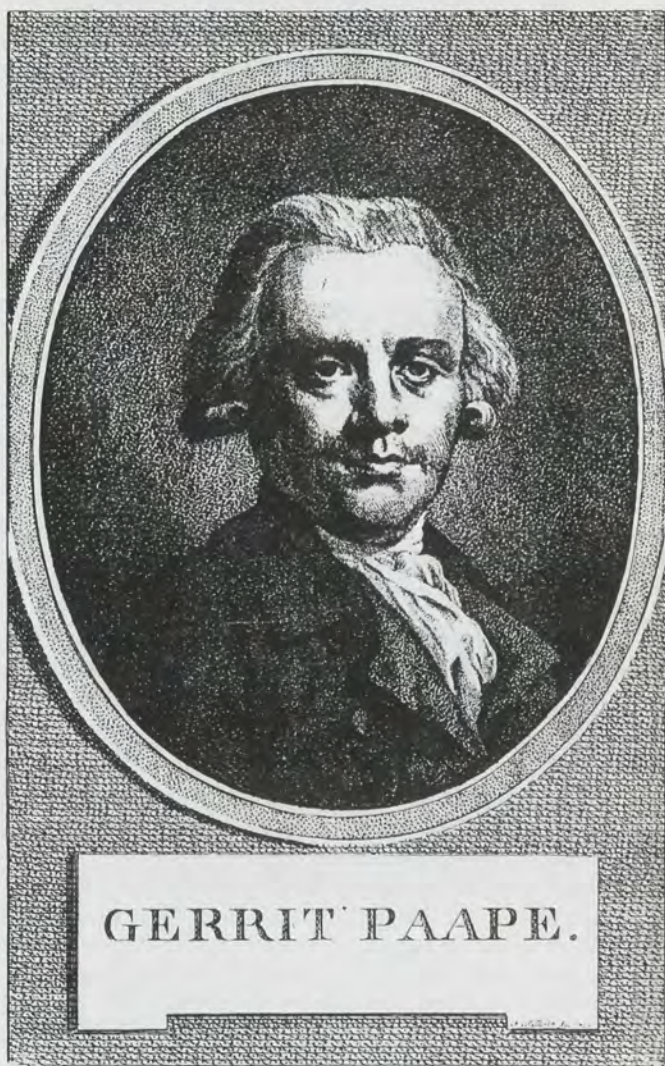
Op 4 februari 1752 kregen Gerrit Paape en Adriana van Gameren, inwoners van Delft, een zoon, die naar zijn vader Gerrit werd genoemd. Dat gebeurde 'juist op hetzelfde oogenblik, toen men Prins Willem den Vierden, in het Vorstelijke Graf, ter dezer stede, liet nederzinken', lezen we in een autobiografisch werk dat Gerrit later, in 1792 schreef. Iedereen hield zich met de gestorven prins bezig en Gerrit kwam zonder hulp ter wereld. 'Mijn Vader pleeg te zeggen, dat het niet anders wezen kon, of dit moet ten eenigen tijde kwaad bloed bij mij zetten'¹. En inderdaad, Gerrit Paape heeft heel wat gepeperde uitspraken over met name stadhouder Willem V op zijn naam. Maar nog meer had hij het gemunt op de 'aristocraten'.

Vóór hij zich met politiek ging bezig houden, was Gerrit aardewerkschilder. Maar ook toen al had hij veel belangstelling voor lezen en schrijven. Hij werd lid van verschillende dichtgenootschappen en van hem verschenen dichtbundels, treurspelen en heldendichten in de traditionele, classicistische stijl.

Hij trouwde met zijn stadgenote Maria van Schie. Ze kregen twee kinderen: een dochter Adriana Maria, die maar zeven maanden geleefd heeft, en een zoon Johannes Roelandus.

In 1779 nam Gerrit Paape ontslag als aardewerkschilder omdat hij, zoals hij het zelf beschrijft, 'de onderdrukte partij koos in een twist tussen mijne Medeambagtsgezellen en hunne Meesters, en daardoor een verpletterenden haat op mijn hals kreeg'². Een paar jaar verdiende hij de kost met waaierschilderen en silhouetteren.

In 1783 kwam hij in contact met zijn stadgenoot Wybo Fijnje, de uitgever van de *Hollandsche Historische Courant* in Delft. Fijnje trok hem aan als redacteur van zijn krant. Paape's politieke belangstelling groeide snel in deze jaren en hij werd een vuig aanhanger van het democratisch patriotisme. Dat was hij met de pen; vanaf 1783 leefde hij van het schrijven: journalistiek werk, pamfletten, verhandelingen over het wezen van de democratie en de aristocratie, politieke toneelstukken en gedichten. Ook verschillende redevoeringen van hem verschenen in druk. Maar hij was ook op andere manieren actief. In Delft speelde hij een vooraanstaande rol in het Vrijcorps 'Tot Herstel der Delftsche Schutterij voor Vrijheid en Vaderland' en hij vertegenwoordigde zijn stad bij verschillende natio-

Gerrit Paape (Foto: Gemeentearchief, Delft)

nale vergaderingen en in diverse commissies.

Het zojuist genoemde Vrijcorps speelde in Delft een belangrijke rol als belichaming van de democratische patriottische ideeën en idealen. Ook in de meeste andere steden van de Republiek ontstonden dergelijke vrijcorp-
sen of 'gewapende genootschappen'. De initiatiefnemers stelden deze
vrijcorp-
sen voor als voortzetting van de schutterijen die vanaf de middel-
eeuwen de rol speelden van stadswachten, maar die een kwijnend bestaan
leidden. Zo is ook de naam 'Tot Herstel der Delftsche Schutterij voor
Vrijheid en Vaderland' te verklaren. Maar in feite konden in deze gezels-
schappen revolutionaire ideeën tot ontwikkeling komen; ook in Delft.

Die revolutionaire ideeën hoorden bij de middenklassen, de 'burgers'. Zij
voelden het scherpst de staatkundige achteruitgang van de Republiek, de
vermindering van de welvaart, de ongelijke verdeling van macht en bezit,
de laksheid of onmacht van de bestuurders. Zij werden 'patriotten'.

Deze burgers stonden tussen verschillende groepen van de maatschappij
in. Aan de ene kant de regenten, de aristocraten. Die probeerden soms
aansluiting te krijgen bij de democratische patriotten, maar het wantrou-
wen was te groot. Het groeiend radicalisme en het sterker wordend zelf-
bewustzijn van de democraten dreef de aristocraten naar een verbond
met Oranje; eigenlijk een 'monsterverbond'. Aan de andere kant de be-
zitsloze arbeidersklasse, in die tijd vaak 'het grauw' of 'het gemeen' ge-
noemd. Bij opstootjes koos deze groep steeds voor Oranje, de Stadhou-
der. Overigens hadden deze mensen van geen enkele partij iets te ver-
wachten, ook niet van de democraten.

Afgezien daarvan doen de ideeën van de democratische patriotten mo-
dern aan. We kunnen hen zeker beschouwen als grondleggers en voorbe-
reiders van onze tegenwoordige staatsvorm. De kernbegrippen waren
'volkssoevereiniteit' en 'constitutie'.

Het 'Echt Verhaal'

De lijst van werken van Gerrit Paape over deze politieke ontwikkelingen
is al indrukwekkend³. Toch is er een werk dat in de bibliografieën niet
wordt genoemd en dat zeker een plaats verdient, namelijk *Echt Verhaal,
van de Remotie der Regenten, en het Dissolveeren der Schutterij te Delft*,
verschenen in 1787. Ook Paape zelf noemt dit werk niet in zijn *Mijne
Vrolijke Wijsgeerte in mijne Ballingschap*. Het onderwerp van *Echt Ver-
haal* is boeiend: een echte omwenteling in Delft; de stijl is levendig en de
gebeurtenissen worden met grote betrokkenheid beschreven.

Het werk telt 48 bladzijden octavo en is in september 1787 door Gerardus
Verbeek in Delft uitgegeven. Vanwege de snelle politieke ontwikkelingen
in Delft is het niet tot normale verspreiding of verkoop gekomen. Binnen
een paar weken was het al een 'verboden' werk. Maar uit gegevens, aan-
wezig op het Algemeen Rijksarchief in Den Haag, kunnen we opmaken
dat er minstens een beperkte oplage van het werk gedrukt is en dat er van

E C H T
V E R H A A L,
V A N D E
R E M O T I E
D E R
R E G E N T E N,
E N H E T
D I S S O L V E E R E N
D E R
S C H U T T E R Y
T E
D E L F T.

T E D E L F T
B Y G E R A R D U S V E R B E E K,
M D C C L X X X V I I I

Titelpagina van het 'Echt Verhaal' (Gemeentearchief Delft)

enige verspreiding sprake is geweest.

Op het Algemeen Rijksarchief berusten verschillende dossiers betreffende Delftse patriotten⁴. In die dossiers bevinden zich allerlei stukken die te maken hebben met de geschiedenis van het Delftse Vrijcorps en de 'remotie', het afzetten van de stadsbestuurders. Die documenten zijn bij Delftse patriotten in beslag genomen en voor de procesvoering ondergebracht bij het Hof van Holland. Dat gebeurde toen de reactie weer de overhand kreeg en de patriotten moesten uitwijken of anders gearresteerd

werden. Zo zijn er dossiers betreffende Frans Willem Buysen, Willem Noodt, Wybo Fijnje en Gerrit Paape. In de inventarissen van deze dossiers wordt *Echt Verhaal* genoemd als bezwarend stuk, aangetroffen bij de betreffende patriot.

In het dossier Paape is een drukproef met correcties aanwezig en in de dossiers Noodt en Fijnje een definitief exemplaar, waarin die correcties zijn verwerkt. Bovendien vermeldt de inventaris bij Paape dat er bij hem van *Echt Verhaal* 9 exemplaren ingenaaid en 120 in losse bladen zijn aangetroffen. Blijkbaar zou hij voor verspreiding gaan zorgen en is hij daarmee begonnen zonder het af te kunnen maken.

Het titelblad van *Echt Verhaal* bevat geen auteursnaam, maar verschillende gegevens wijzen overduidelijk naar Gerrit Paape. Dat er bij hem zoveel exemplaren werden aangetroffen hoeft nog geen aanwijzing te zijn voor zijn auteurschap, want hij kan de taak om het werk te verspreiden ook op zich genomen hebben omdat hij president was van het Delftse Vrijcorps. En de leden van de 'gewapende burgercorpsen', ook die buiten Delft, vormden de doelgroep van het werk. Dat hij eigenhandig de drukproef corrigeerde en dat Gerardus Verbeek die gecorrigeerde drukproef na verwerking weer bij hem terugbezorgde, zegt meer. Maar de duidelijkste aanwijzing voor zijn auteurschap is dat *Echt Verhaal* bijna helemaal berust op artikelen die al gepubliceerd waren in de *Hollandsche Historische Courant*, die driemaal per week in Delft verscheen. Zoals al vermeld was Paape redacteur van die krant, met name voor het plaatselijke politieke nieuws. De tekst van *Echt Verhaal* is niet helemaal gelijk aan die van de afleveringen van 21-30 augustus 1787 van de *Hollandsche Historische Courant*⁵. Er zijn wat inleidende en verbindende passages toegevoegd en soms is de volgorde van de artikelen gewijzigd. De echte uitbreidingen kunnen we beschouwen als aanwijzingen voor het auteurschap van Paape. Het gaat om een gedicht aan het begin voor de 'braave leden van het binnen en buiten genootschap van wapenhandel te Delft', helemaal in de trant van Paape's poëzie uit die tijd en ook duidelijk afkomstig van de 'president'. Ook is er een toespraak opgenomen (blz. 18 en 19) van de president aan de leden; Paape noemt de naam niet, maar deze president was hij zelf. En tenslotte zijn twee verzoekschriften toegevoegd van het genootschap aan de Raad van Delft (blz. 35-42); wellicht te uitgebreid voor de krant, maar wel passend in *Echt Verhaal*.

De remotie in Delft, volgens 'Echt Verhaal'

We kunnen de gebeurtenissen in Delft, de 'Delftse revolutie', heel goed weergeven aan de hand van het verhaal van Gerrit Paape. 'Echt' in de titel betekent 'de werkelijkheid weergevend', 'waar gebeurd'.

Het gedicht aan het begin geeft aan dat het genootschap, het Vrijcorps dus, een bepaalde toelag van de heerszuchtige Oranjepartij heeft kunnen voorkomen. Dat slaat op de gebeurtenissen die op blz. 5 en 6 beschreven

worden. De Oranje-aanhangers in Delft roerden zich en wilden met een ruiterscommando en met hulp van oranjegezinde burgers uit andere steden een poging voorbereiden om de voorstanders van 'Burger-Vryheid een doodelyken slag toe te brengen'. Ze wierpen zich op als tegenhanger van het Vrijcorps en wilden als Exercitiegezelschap door de stad trekken, samen met de ruiters. Dit was 'wederrechtelyk, schrijft Paape. Het verstoorde de orde, rust en veiligheid. Vandaar dat de burgers een Declaratoir, een verklaring richtten aan de Veertigraad (het stadsbestuur) van Delft. Op zich zelf kon het Exercitiegezelschap, aldus het Declaratoir, in zijn waarde gelaten worden, maar door dit optreden dreigden oproer, plundering en burgermoord. Vooral de ondertekenaars van het Declaratoir zouden het dan zwaar te verduren krijgen. Vandaar hun voorzorgsmaatregelen: ze zouden zich op tijd wapenen om de orde te bewaken. Uitdrukkelijk beloofden ze van hun kant geen enkele aanleiding te zullen geven tot ordeverstoring. Ze spraken uit naam van hun opdrachtgevers, de weldenkende burgers van de stad. Tot zover het Declaratoir. Ondertekenaars waren onder meer: Gerrit Paape als president, A.W. van Haefften als militair bevelhebber, J. Vrydag, F.W. Buyser als secretaris; zij waren lid van de 'Commissie ter Directie van het Genootschap van Wapenoeffening, onder de spreuk Tot Herstel der Delftsche Schutterij voor Vryheid en Vaderland'⁶. Het bleef in dit Declaratoir dus bij signaleren en waarschuwen; het trekken van conclusies werd aan de vroedschap overgelaten.

De Oranjepartij ging evenwel door met provocaties, maar slaagde er niet in militaire hulp te krijgen. De leden van het Genootschap troffen maatregelen ter zelfverdediging; ze zouden hun leven zo duur mogelijk verkopen.

Op zondagavond 19 augustus waren er verschillende belangrijke vergaderingen in Delft. De eerste was die van de geconstitueerden van de 'weldenkende Burgerye'. Die afgevaardigden werden geacht de burgerij te vertegenwoordigen; ze waren in juli gekozen. Wybo Fijnje en Joost Vrijdag waren de voornaamste woordvoerders. In samenspraak met de leiding van het Genootschap konden ze de gang van zaken in Delft feitelijk regelen. Tot dan toe hadden ze steeds geprobeerd om voorstellen in te dienen en veranderingen door te voeren die door alle medeburgers, ook van de tegenpartij, goedgekeurd zouden worden, de zachte weg. Maar nu was het tijd geworden om door te zetten en 'in de hachelijke kans van alles te verliezen, een cordaaten stap te doen, om alles te winnen' (blz. 11). Ze voelden zich gesterkt door de wetenschap dat er een burgerleger onder bevel van de Delftenaar Adam Gerard Mappa in Voorschoten kampeerde. Hun constituenten, met name de leden van het Genootschap hadden hun ruime volmacht gegeven. Ze besloten 'het kwaad aan te tasten'. Dat moest gebeuren door de remotie van enkele regenten 'die voornamelyk het vertrouwen der goede Burgery verbeurd hadden'. Deze moesten worden vervangen door gekwalificeerde personen zodat er een

raadsmeerderheid zou ontstaan die de ware belangen van de stad zou bevorderen en dat zou dan ook een 'vaderlandse' stem méér in de Staten van Holland betekenen.

De geconstitueerden realiseerden zich wel dat er risico's waren, bijvoorbeeld de kans om als verraders beschouwd te worden in plaats van als redders van het vaderland. Daarom namen ze contact op met de Commissie ter Directie van het Genootschap, die op dezelfde zondagavond ook in vergadering was. Drie leden van die Commissie (Axmacher, Bouwmeester en Paape) vergaderden verder met de geconstitueerden. Dat gebeurde onder bescherming van de gewapende genootschapsleden. Ook werd het burgerleger in Voorschoten verzocht om ter assistentie op te trekken en er gingen expresboodschappen naar genootschappen in andere plaatsen in de buurt. Dat leverde veel enthousiaste reacties op. Gewapende detachementen uit alle omringende plaatsen zouden bij Delft hun kamp opslaan.

Intussen ging de vergadering van geconstitueerden van de Directie van het Genootschap verder. Het ging om uiterst belangrijke punten: welke regenten moesten worden afgezet en welke burgers moesten hen vervangen? Wat in andere plaatsen weken kostte van ervaren mannen, moest in Delft als in een ogenblik tot stand gebracht worden door burgers die meer uitblonken in goede bedoelingen, schrijft Paape, dan in politiek inzicht. Toch liep het goed af en hierbij 'moet men gewisselyk den vinger Gods erkennen'. Eindelijk konden de dappere burgers gaan rusten om nieuwe kracht op te doen voor de 'grootsten dag der dagen voor alle weldenken in deeze Stad'.

Die dag was dinsdag 21 september 1787.

In de ochtend bezette de kapitein der grenadiers Adam van de Goorberg met zijn manschappen door middel van een list de Haagse Poort. Hij deed alsof hij de stad uit wilde marcheren en de oranjegezinde wachtposten werden daardoor misleid. Die openden de poort omdat ze de grenadiers graag buiten de stad wilden hebben. Maar Van de Goorberg gaf plotseling het commando 'Halt' en tot schrik en schaamte van de 'Oranjelievelingen', zegt Paape, was de Haagse Poort daarmee in handen van het Genootschap. Natuurlijk was dat heel belangrijk voor het contact met de bevriende groepen gewapende burgers buiten de stad.

De Oranje-aanhang verloor de moed door dit incident, 'onverdraaglyk in de voorspoed, laag en lafhartig by den minsten tegenspoed' (blz. 17). Bij de stadspoort werd een detachement Delftse schutters geposteed. Twee officieren van het Genootschap en twee geconstitueerden gingen vervolgens het burgerleger buiten de stad begroeten. Ook overlegden zij over de beste manier om van buiten de stad hulp te bieden als dat in de stad nodig zou worden.

Toen volgde de eerste stap die de remotie inleidde waar alles om begonnen was. Een commissie van de geconstitueerden dwong de President-Burgemeester van de stad om een vroedschapsvergadering te beleggen op

dezelfde ochtend om half twaalf. Die commissie zou de remotie uitvoeren en moest dus beschermd worden. Het gehele Genootschap zou de commissie naar het raadhuis begeleiden. Eerst sprak de president van het Genootschap, Gerrit Paape (die zijn naam in *Echt Verhaal* overigens niet noemt) zijn manschappen toe. Paape vroeg vooral discipline: 'gehoorzaamheid en ondergeschiktheid aan uwe Bevelhebbers is hier de waare Vryheid, of ten minste het eenigste Middel, om de waare Vryheid volkoomen daar te stellen' (blz. 19). Na de toespraak marcheerde het gewapend Genootschap om half twaalf naar het huis waar de geconstitueerden zich bevonden en vandaar met hen naar de Markt, 'een allertreffendste vertooning', die door veel toeschouwers in de diepste stilte werd gevolgd. Vier van de geconstitueerden (Fijnje, Snep, Verbeek en Vrijdag) lieten zich aandienen en wilden tot de vergadering van de vroedschap worden toegelaten. De kapitein van de compagnie schutters die de wacht hield bij de raadzaal had orders om ongewapende personen te laten passeren. De vier werden dus de vergaderzaal binnengeleid. Daar konden zij 'de zichtbaarste blyken van verslagenheid uit veeler aangezigten leezen' (blz. 19). Fijnje las vervolgens de revolutionaire verklaring voor. De geconstitueerden zagen zich genoodzaakt, aldus de verklaring, vast te stellen dat de vrijheid van de burgers gevaar liep en dat de denk- en handelwijze van sommige regenten hiervan de schuld was. Het betrof die regenten die de inspanningen van de dappere meerderheid van de Staten van Holland en de trouwe burgers tegenwerkten of verijdelden. Ook in Delft waren zulke regenten te vinden. Dit kwaad moest worden weggenomen, anders was deze provincie, zelfs het gehele vaderland, verloren. Het beste en zachtste middel daarvoor was dat die raadsleden die de 'hoofdbewerkers van de voorz. onheilen hier ter Steede' waren, onmiddellijk zouden worden ontslagen. En daarbij ging het om de volgende elf personen: Joan Carel van Alderwerelt, Adriaan van der Goes, Thomas van Lidth de Jeude, Willem Verbrugge, Aert van der Goes, Hermannus Johannes van Royen, Alexander Willem van Hoecke, Canzius Onderdewyngaard, Binke Lambrechts, Engelbert Paauw en Diderik Leendert van Blommestein. Deze elf personen werden niet meer erkend, moesten onmiddellijk hun zetel opgeven en mochten geen representierend werk meer doen. Anders zouden er onaangename gevolgen uit voortvloeien. De vacante raadszetels zouden worden ingenomen door gekwalificeerde personen die het vertrouwen van de burgers hadden. Tot zover de verklaring.

De reacties die deze revolutionaire daad van de geconstitueerden teweegbracht, heeft Paape treffend onder woorden gebracht, ook al zegt hij zelf dat de aandoeningen zich beter laten verbeelden dan beschrijven.

De spanning was hevig omdat Fijnje de namen met tussenpozen voorlas; ze moesten worden opgeschreven door de stadssecretaris G.B. Emants. Na het voorlezen van de verklaring was er even een diepe stilte. President-Burgemeester Nicolaes Kraeyvanger vroeg zich vervolgens met tranen in de ogen af waarom hij gespaard bleef, waarop Fijnje antwoordde dat hij

een echte Burger-Vader was met liefde voor al zijn burgers. De geroemede regenten aarzelden. Als eerste verdedigde Alderwerelt zich, verward en ontsteld; maar als de rust in de stad ermee gediend was, wilde hij zich wel opofferen. Fijnje reageerde door te zeggen dat dit de beste daad van zijn leven was. Daarna volgden zeven anderen (Paauw was afwezig) met hun verklaring; waardig, emotioneel of driftig, ieder naar zijn aard. En de gecommiteerden gaven allen een passend en rustig antwoord.

Twee regenten weigerden hun plaats af te staan. Canzius Onderdewyn-gaard, die volgens Paape de volmaakte bestuurder zou zijn als hij een eerlijk hart bezat, zei dat hij een ontslag alleen aanvaardde als de Raad hem dat zou aanzeggen op grond van argumenten. Anders zou hij alleen voor geweld wijken. Toch overtuigde de commissie hem zodat 'deze laatste strik gemakkelijk ontweken kon worden'. Binke Lambrechts zei 'dat hy in eeuwigheid niet van zyn stoel dagt op te staan'. Maar deze eeuwigheid duurde slechts enkele minuten en hij volgde de anderen naar buiten.

Het weggaan van de tien 'trof zelfs hen op het gevoeligste, die alleen door den hoogen nood geperst waren, deze opoffering te vorderen' (blz. 27). Zonder verdere incidenten bereikten de afgezette bestuurders hun huizen. Vervolgens moesten de beoogde elf nieuwe raadsleden worden bekend gemaakt en aangesteld. Ze moesten daarvan in kennis worden gesteld en worden uitgenodigd om op het raadhuis te komen voor de beëdiging en om zitting te nemen. Negen van hen waren snel aanwezig; twee vertoefden buiten de stad. Het was voor hen allen een verrassing en het kostte bij sommigen van hen moeite om hen hun nieuwe functie op zich te laten nemen. Uiteindelijk lukte dat bij acht van hen; alleen R.J. Tiquet wilde niet.

De acht anderen werden de raadzaal binnengeleid. Wybo Fijnje sprak hen toe en legde uit wat de beweegredenen voor deze manier van werken waren. Arnoldus van Os antwoordde als eerste en zei dat hij voelde dat hij aan 'de roepstem der Voorzienigheid' gehoor zou geven. Ook de andere gekozenen stemden toe en zij legden de eed af. Het waren Theodorus van Hoogeveen, Reyer van den Bosch, Reyer Geesteranus, Willem Buys, Cornelis van der Sleyden, Lambertus Sanderus, Marinus Urbanus van Iperen, Frederik Cornelis Zwaanshals en Gysbertus van Hasselt.

Om zes uur was deze bijzondere zitting van de raad afgelopen. De nieuwe raadsleden en de commissie van geconstitueerden werden buiten de raadzaal met muziek van acht muzikanten en met gepresenteerd geweer begroet. Daarna ging het gezelschap, begeleid door vaandels, slaande trom en muziek, naar het legerkamp buiten de stad om hun dappere medevaderlanders te bedanken. Gerrit Paape concludeert dat het beleid en het standvastig optreden van de vaderlandslievende burgers, geholpen door de Goddelijke Voorzienigheid, deze 'heuchelykste hervorming' tot stand gebracht hadden. Hij benadrukt dat de orde en rust waarmee dit gebeurde, de tegenpartij beschaamd en verstomd had.

Na de 'remotie'

Het *Echt Verhaal* gaat volgens de volledige titel van het werk niet alleen over de remotie, maar ook over het 'dissolveeren der schutterij'. Hoe dat gebeurde, wordt door Paape beschreven vanaf blz. 35.

Vrijdag 24 augustus was opnieuw een belangrijke dag. Het Genootschap 'Tot Herstel der Delftsche Schutterij' diende een verzoek in tot officiële erkenning door de vroedschap. Tegelijk werd gevraagd om ontbinding en opheffing van de oude schutterij, die volgens het Genootschap helemaal niet meer functioneerde en alleen nog maar tot schijnvertoningen in staat was. Het Genootschap zou de taken van de oude schutterij moeten overnemen.

Na overleg en informatie over sterkte en capaciteiten van het Genootschap om de gewenste taken te kunnen vervullen, ging de Delftse (vernieuwde) raad akkoord. Tijdens die onderhandelingen stond het Genootschap in zijn geheel in afwachting voor het raadhuis. Aan de manschappen werden verversingen bezorgd 'die men grotendeels uit de gewezen Oranje Sociëteit voor geld zig aanschafte, terwyl nu en dan de Muzikanten een fraai Muziek aanhieven' (blz. 46). Na afloop van de besprekingen legde Van Haefften namens alle leden de eed af. Dit betekende dat het Genootschap in afwachting van de formele afhandeling van het verzoek om erkenning (uiterlijk 1 november) de diensten zou waarnemen en dat de oude schutterij ontbonden was.

Opmerkingen tot slot

Er was veel optimisme bij Gerrit Paape, het Genootschap en de andere Delftse patriotten. Tussen alle uiterlijk vertoon waren hun idealen en ideeën duidelijk zichtbaar. Maar al na een paar weken was hun droom voorbij. Half september werd in de Hollandse steden de macht van de Stadhouder en de 'aristocratische regenten' hersteld door toedoen van een Pruisisch leger. Vele duizenden patriotten, ook die uit Delft, moesten in ballingschap of werden gearresteerd; in afwachting van betere tijden. Maar dat is een ander *Echt Verhaal*.

Gerrit Paape laat in zijn *Echt Verhaal* over de gebeurtenissen in augustus 1787 in Delft goed zien hoe betrokken hij als journalist kan schrijven. Hij is er ten volle van overtuigd dat de Delftse patriotten, zijn medeleden van het Genootschap, de goede zaak dienen en dat merken we op elke bladzijde. Maar ook de emoties van de tegenpartij zijn voor hem belangrijk en hij kan die goed beschrijven. We krijgen een boeiend beeld van gelijk hebben en twijfelen, van politiek handelen en menselijke trekjes; ook nu nog herkenbare Delftenaren trekken aan ons voorbij gedurende een paar bewogen dagen van het belangrijke jaar 1787.

Dit in alle opzichten *Echt Verhaal* verdient het ook nu nog gelezen te wor-

den. Het mag niet meer ontbreken in de bibliografie van de werken van Gerrit Paape.

NOTEN

1. Twee citaten uit Paape's autobiografisch werk *Mijne Vrolijke Wijsgeerte in mijne Ballingschap*, Dordrecht 1792, blz. 25.
2. Aangehaald werk van Paape, blz. 58.
3. Bereikbare, zij het onvolledige, bibliografieën in het artikel van Adèle Nieuweboer 'Een verlichtingsroman in brieven' in *Spektator* 8/3-4, 1978, blz. 177-192 en in A.J. Kronenberg: *Een en ander over Gerrit Paape en zijn tijd*, Deventer 1886. Daarnaast is er de opgave van Gerrit Paape zelf in zijn *Mijne Vrolijke Wijsgeerte in mijne Ballingschap*.
4. Dat die dossiers daar zijn, is signaleerd door Henri A. Ett (1908-1982), die jarenlang aan een boek over Gerrit Paape en de Delftse patriotten heeft gewerkt. Het boek is niet verschenen, maar het (indrukwekkende) typoscript bevindt zich in het gemeentearchief van Delft. Vindplaats op het Algemeen Rijksarchief: Hof van Holland 5538.39; 5534.24; 5544.14.
5. De *Hollandsche Historische Courant* is aanwezig op het Delftse gemeentearchief.
6. De spelling van verschillende namen vertoont in *Echt Verhaal* varianten. Van Haefften wordt soms met één f gespeld; Buyser soms met een z; Vrijdag soms met y.

INDEX

1. Introduction to the History of the United States
2. The Discovery of America
3. The First Colonies
4. The American Revolution
5. The Constitution
6. The Civil War
7. Reconstruction
8. The Gilded Age
9. The Progressive Era
10. World War I
11. The Roaring Twenties
12. The Great Depression
13. World War II
14. The Cold War
15. The Vietnam War
16. The 1960s
17. The 1970s
18. The 1980s
19. The 1990s
20. The 21st Century

De Stads Doelen

De volgende twee bijdragen verschenen in 1987 en 1988 in de *Delftsche Courant* naar aanleiding van de sloop van het theater de Stads Doelen

Omgeving theater van rijke historie

Overzichtsartikel door Trudy van der Wees, verscheen in de Delftsche Courant van 16 juli 1987.

'Gisteravond vond in de Stads Doelen de aangekondigde voordracht van den heer S. Rippe plaats. Deed het minder gunstige weder ons voor slechte opkomst vreezen, aangenaam getroffen werden wij bij het binnentreden der zaal, toen we een fijn beschaafd publiek reeds gezeten vonden'. Zo werden zo'n honderd jaar geleden voorstellingen in de Stads Doelen gerecenseerd in de *Delftsche Courant*.

Een stijl waar je tegenwoordig om glimlacht, maar die destijds als normaal werd beschouwd. Lange beschrijvingen van de toneelstukken, het aantal open doekjes dat de dames en heren acteurs en actrices kregen en de hoeveelheid bloemstukken die zij na afloop van de voorstelling in ontvangst mochten nemen - én vooral namens wie - leverden zo rond 1889 voldoende gespreksstof op.

Van echte kritiek op het spel was in die recensies nog geen sprake. De meeste artiesten werden met de nodige eerbied behandeld 'Mevrouw De la Mar was gisteravond weer bijzonder op dreef', zo schreef deze krant in het begin van de eeuw toen de Nederlandsche Tooneelsten met de beroemde Nap de la Mar en zijn dochter Fien in de Stads Doelen optraden.

Gijsbrecht

Desondanks wilden de 19de-eeuwse critici niet alleen maar de loftrumpet blazen, dus gaven ze aan het eind van hun uitgebreide recensie graag nog een veeg uit de pan. Een zin als: 'Na elk bedrijf werden de artiesten teruggeroepen. De mise en scene was zo goed als men dit voor elkaar kan krijgen. Jammer dat de achtermuur van de woning niet tegen een stootje kon', doet het ergste vreezen. En een vinnig: 'De pauze tussen beide stukken was dit maal onhebbelijk lang', laat doorschemeren dat het Delftse theaterbedrijf ook toen niet altijd even geölied liep.

Lange tijd was het gebruikelijk om enkele stukken op één avond te presenteren. Men begon dan met het belangrijkste stuk van de avond, een drama, blijspel of opera, en sloot de avond af met wat lichtere kost in

de vorm van een korte klucht of vaudeville (variété). Zo werd de traditionele *Gijsbrecht van Aemstel* afgewisseld met *De Bruiloft van Kloris en Roosje*, en werd *Hamlet* afgesloten met het weinig aan de verbeelding overlatend blijspel met zang als *Het kamertje van een wasmeisje*.

Schutten

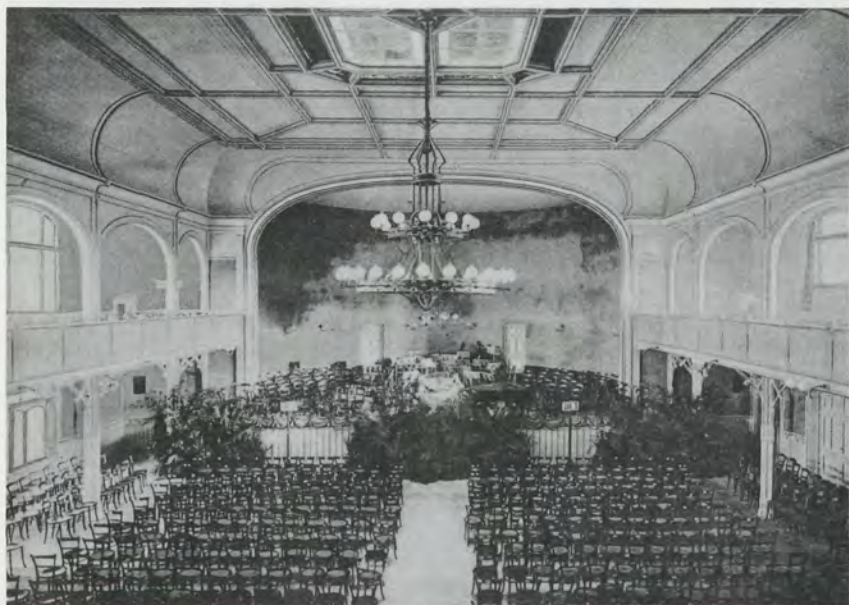
De Stads Doelen werd in 1831 officieel in gebruik genomen als theater. Voor die tijd had het gebouw, dat in de loop der eeuwen allerlei verbouwingen en transformaties had ondergaan, verschillende functies vervuld. Zo begon het aan het eind van de veertiende eeuw als ontmoetingscentrum voor de schutten (beschermers) van de stad, die daar hun maandelijks schietoefeningen hielden. Het 'schuttersveld' besloeg het volledige terrein tussen de huidige Verwersdijk, de Kantoorgeacht en de Doelenstraat. In 1651 werd dit gebouw door een explosie verwoest, waarna een nieuwe Doelen werd gebouwd op de plaats van het vroegere pesthuis aan de Verwersdijk. In dit gebouw werden later, in de Franse tijd, de soldaten van Lodewijk Napoleon ondergebracht. Na hun vertrek uit Delft werd in 1829 de stads-tekenschool gehuisvest in één der leegkomende ruimtes. Die heeft daar tot 1849 in gezeten, later opgevolgd door het stedelijk gymnasium dat tot 1879 in de schouwburg bleef gehuisvest. Pas in 1829 werd besloten het gebouw 'in te rigten tot ene schouwburg, concert en danszaal'. Dat kostte toen nog maar 27.000 gulden. Na de nodige verbouwingen bood het theater in 1831 plaats aan 400 mensen. Tien jaar later bleek dat te krap, en werd het aantal zitplaatsen met nog eens honderd uitgebreid.

Delft moet in die tijd wel een bijzonder theaterminnend publiek hebben gehad om een dergelijk groot theater voor een stad als Delft te rechtvaardigen. Te meer daar theaterbezoek toen financieel niet voor iedereen was weggelegd. In 1889 kostte een kaartje voor de eerste rang al f 1,75. Voor een kwartje kon men het spektakel echter ook vanaf de vierde rang volgen.

Olielampen

Wat kregen de Delftenaren toen zoal voorgeschoteld? Een nauwkeurig met de hand 'geschreven register is door de gemeentelijke archiefdienst bewaard, en geeft een overzicht van de produkties uit de beginjaren van het theater. Men begon op 22 juni 1831 met een 'allegorische' voorstelling 'Voorheen en Thans' van de schrijver J.H. Greve. In de daaropvolgende jaren werd regelmatig in het Delftse theater opgetreden door de kleinen en groten der aarde. Zelfs buitenlandse gezelschappen - de Italiaanse opera, Franse en Duitse toneelgezelschappen - deden Delft op hun toernees aan. Maar ook het bekende Amsterdamse volkstheater met het stuk 'De Jantjes' trok veel belangstelling.

In de eerste jaren vonden al deze voorstellingen plaats bij het sfeervolle licht van olielampen. In 1850 werden deze vervangen door gasverlich-

De nieuwe concertzaal van de Stads-Doelen omstreeks 1907.

ting. Een hele stap vooruit, die echter de lampenist wel zijn baan kostte.

Kino

In 1857 werd het theater overgedaan aan de gemeente, die het vervolgens voor perioden van vijf jaar verpachtte aan particuliere beheerders. Voordien was de Stads Doelen eigendom van verschillende aandeelhouders. In 1904 besloot de gemeente het oude gebouw te slopen en een nieuwe concertzaal te bouwen. Deze werd in 1926 en 1927 door Jos van Bommel toenmalige pachter, grondig verbouwd om te voldoen aan de eisen des tijds. Hij was ook degene die in die jaren Doelen Kino begon. Een van de eerste Delftse bioscopen.

Het gebouw van de Stads Doelen zoals iedereen dat nu kent, is het gevolg van de laatste grootscheepse verbouwing in de jaren zestig.

Als men de bewogen geschiedenis van de Stads Doelen door de eeuwen heen onder de loep neemt, is het opmerkelijk dat er sinds het ontstaan van de doelen in de 14de eeuw voortdurend aan het gebouw is gesleuteld. Dán weer werd er een stuk aangeplakt, dán weer een vleugel gesloopt. Een café werd verbouwd tot woonhuis, om later weer plaats te maken voor een concertzaal. Dat 'lapwerk' heeft de bouwkundige staat van het theater door de eeuwen heen geen goed gedaan. Al in 1925, dus nog maar

twintig jaar na de bouw van de concertzaal, gingen er in Delft stemmen op om een nieuw theater te bouwen aan de Oude Delft op de plaats van het oude weeshuis. Die plannen zijn toen niet doorgegaan. De gemeente koos - alweer - voor verbouwing in plaats van nieuwbouw.

Deze discussie is in zekere zin tot op de dag van vandaag doorgevoerd. Toen de gemeente het theater in 1985 overdeed aan Theo van Est, die het gebouw, voordien met gemeentesubsidie draaiende had gehouden, trok de gemeente haar handen af van het oude karkas. Van Est moest het verder maar uitzoeken. Daarmee werd de doodsklok voor de Stads Doelen geluid. Financiële problemen hebben Van Est - en daarmee het Delftse theater - de das omgedaan. Het betekent zeer waarschijnlijk de sloop van de Stads Doelen, een pand dat niet uitblinkt door schoonheid, maar wél een rijke historie met zich meedraagt, om plaats te maken voor nieuwe huizen.

'Vaarwel Stads Doelen', we vergeten je nooit'...

Herinneringen van een geëmigreerd Delftenaar aan de Stads Doelen. Uit de rubriek 'Delftse streken' onder redactie van Henk Nouens, Delftsche Courant, 17 maart 1988.

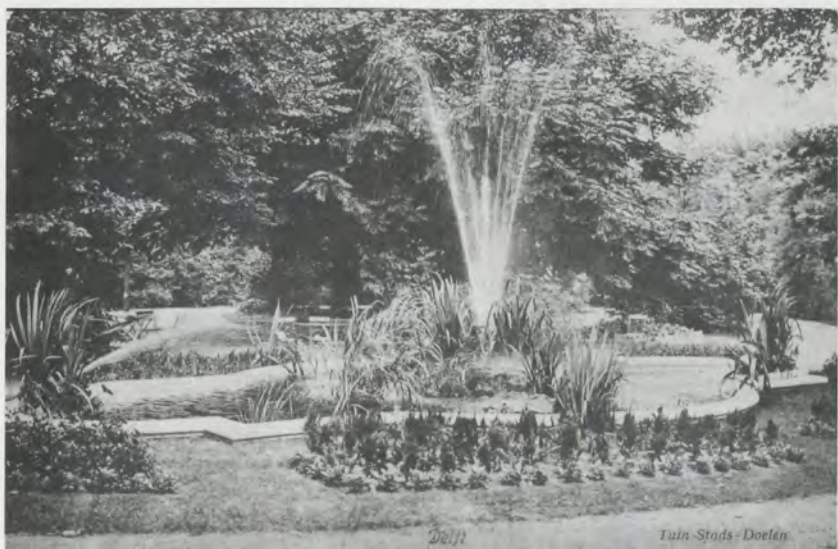
Als u nog nooit van Peter G. Plas hebt gehoord, valt u dat niet aan te wrijven: hij is al meer dan vijftig jaar weg uit Delft en woont nu in West Islip in de Amerikaanse staat New York. Omdat het bloed kruipt waar het niet gaan kan, wellen bij de ondertussen bejaarde heer Plas onmiddellijk herinneringen op, wanneer hij via deze krant - die hem van bevriende zijde nu en dan wordt toegezonden - van Delftse zaken op de hoogte wordt gehouden. Zo'n herinnering kwam bijvoorbeeld naar boven met het bericht over het verdwijnen van Stads Doelen.

De jeugdherinneringen van Peter Plas hangen samen met oranjedagvieringen in de grote Doelenzaal. Poppenkastvoorstellingen waren toen de grote attractie, zo laat hij ons weten. 'Maar als bij het binnenkomen van de zaal het grote filmdoek bleek opgesteld ging al een spontaan gejuich op'.

Film- en filmspelers waren in die jaren twintig bezig populair te worden. Lang hadden ze het in Delft moeten doen met de lezingen-met-lichtbeelden van ene heer Jensen, volgens Peter Plas 'een uitstekend verteller'. Al werd de film populair, de geluidsfilm was nog onbekend. Ook de muziek ontbrak wel eens, maar het publiek leek niettemin aan het filmdoek gekluisterd. Immers, als er maar actie was!

Hoe bekend een doorsnee film-'acteur' in die dagen al was, wordt geïllustreerd door het feit dat gedurende een aantal dagen een (gehuurde) imitatie van Harold Loyd door de Delftse straten liep, compleet met het bekende zwarte brilmontuur. Die haalde de grappen uit waar je bij het filmdoek om zat te gieren, zo weet de heer Plas nog.

Nu moet men vooral niet denken dat filmbezoek destijds een normale be-

De tuin van de Stads-Doelen omstreeks 1910.

zigheid was. Integendeel, de 'bioscoop' gold bij velen als iets verderfelijks en het was de jeugd, ondanks de onschuld van de toenmalige rolprenten, niet toegestaan films te gaan bekijken. Pas toen Jos van Bommel, grote man van Stads Doelen, de naam Paramount Studio liet veranderen in 'Doelen Kino', kreeg de jeugd méér kans films te zien. Waarschijnlijk had die Duits klinkende benaming toch meer iets vertrouwds dan de Amerikaanse. . .

Wat waren, naast slapstick, de grote films, die het ook in Doelen Kino uitstekend deden? Dat waren, Volgens Peter G. Plas, in de eerste plaats de oorlogsfilms. 'De grote parade' en 'Van het westelijk front geen nieuws' maakten, hoewel verschillend van karakter, op hem een onvergetelijke indruk.

Natuurlijk is de geschiedenis van 'de Doelen' niet alleen met films geschreven. De herinneringen van de 'Delftse Amerikaan' Peter Plas zweven van de Evangelisatievereniging - met 'Het Visnet' - tot de jaarlijkse tentoonstellingen op het gebied van handel en nijverheid, waarbij ook de Doelentuin was ingeschakeld en die duizenden bezoekers trokken.

Er stonden in die tuin zelfs kermisattracties opgesteld, en binnenshuis zorgden opkomende artiesten als Lou Bandy en Tholen en Van Lier voor het amusement.

Die Lou Bandy zagen de Delftenaren trouwens ook in revues als 'Een geel

bandje meneer' of 'Dat doet de deur dicht'. Aan revuegezelschappen ook verder geen gebrek. Daarin speelden Henriëtte Davids en Sylvain Poons mee, die ook een duo vormden in de film 'De Jantjes'. En dankzij Kunst aan het Volk met P. Stek als voorzitter kreeg je in Delft ook bekende toneelstukken te zien, waarin Cor van der Lugt Melsert, Esther de Boer-van Rijk en Eduard Verkade schitterden. Ook de operaconcerten werden steeds goed bezocht, vooral omdat de 'grammofoon' opgang maakte en menig een vertrouwd raakte met de bekende opera-aria's. Het was echter niet alleen dit soort cultuur dat de klok sloeg in de Doelen. De jaarlijkse uitvoeringen van Gymnastiekvereniging Excelsior bijvoorbeeld waren evenementen waarvoor hele families in de zaal aanschoven. En Peter Plas herinnert zich, nadat hij na tien jaar buitenland weer in Delft was neergestreken, nog een feestavond bij een DHC-jubileum, waarop de bekende spelers uit het verleden op het Doelen-toneel werden aangekondigd. En dan waren er ook de avonden die door de bekende omroepverenigingen zoals Avro en Vara werden georganiseerd, met hun eigen muziekgezelschappen en verdere medewerkers.

Stads Doelen... Voor de oudere ook de aangewezen plaats waar je in de pauze van de voorstellingen een biertje kon drinken en waar de kelners welhaast historische figuren waren geworden door het grote aantal jaren dat ze daar bedienden. . .

Niet alle herinneringen kunnen amusant zijn. Peter G. Plas herinnert zich een middag, die door de destijds bekende krantestripfiguur Tripje zou worden gevuld.

'Met een kwartje voor het toegangsbewijs stevig in mijn hand stond ik ongeduldig voor het loket op mijn beurt te wachten. toen ik te horen kreeg dat er zeven cents bijkwamen voor de gemakkelijheidsbelasting. . .

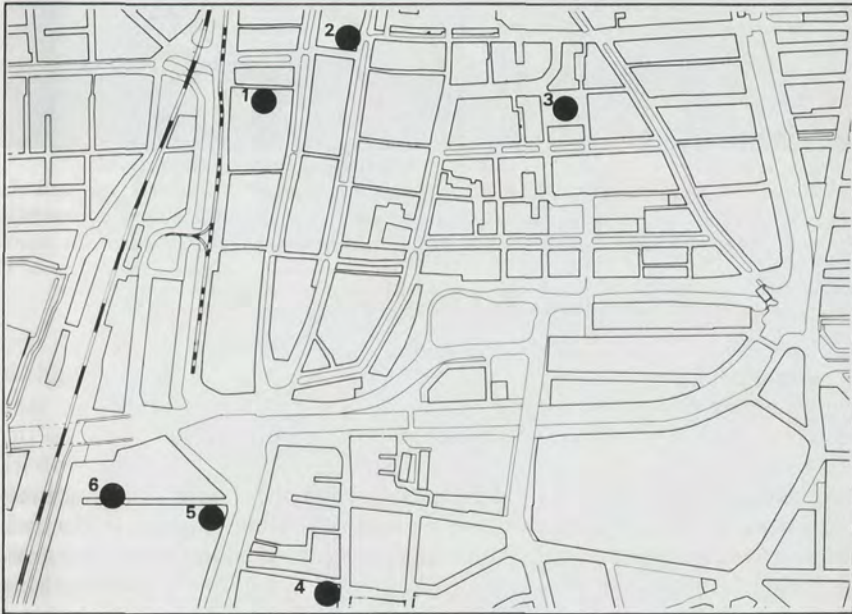
Vreselijk, die paniek. Met tranen in de ogen draafde ik naar huis om het tekort aan te vullen. Gelukkig had de 'kassierster' een kaartje voor mij bewaard'. . .

Waar een jongetje zich in dat vooroorlogse Delft al niet druk over kon maken. . . Maar nog erger was de avond waarop Peter zich door een vriend liet overhalen heimelijk, bij afwezigheid van de portier, de Doelen binnen te sluipen en de trap naar het balkon op te rennen. Helaas voor de knapen: de portier die beneden ongeveer het aantal toeschouwers op het balkon kon schatten, had al gauw in de gaten dat er twee nieuwe gezichten bij waren gekomen. Hij kwam direct hun plaatsbewijzen vragen, die ze natuurlijk niet konden tonen.

'Beschaamd moesten we de zaal weer verlaten', herinnert zich Peter Plas. Bij wie desondanks 'het goede' in de herinneringen aan Stads Doelen verre overheerst. 'Vaarwel Doelen, je hebt je taak volbracht', besluit hij zelfs pathetisch, 'we zullen je nooit vergeten'.

Archeologische kroniek van Delft september 1992-juni 1993

Epko J. Bult

1. Opgravings- en waarnemingslocaties in de periode augustus 1992- juni 1993 vermeld in de tekst.

Legenda: 1. IHE; 2. Wijnhaven; 3. Beestenmarkt; 4. Rotterdamseweg; 5 Zuideinde; 6. Crommelinlaan.

Tekening: H.A. Robbers.

IHE-Westvest

(post-)middeleeuwse brouwerijen
onderzoek: SMA, september 1992.

Bij de tuinaanleg op het binnenterrein werden twee nog niet eerder gevonden waterputten aangetroffen. Ze passen goed in het beeld dat bij de opgravingen in 1990-91 werd vastgesteld. Eén put ligt op het terrein van de voormalige brouwerij de Hartshoorn, de ander op het terrein van de Dubbele Sleutel.

bron: Bult, 1992.

2. Bodemprofiel van de kernterp in het voorhuis van Wijnhaven 4. De Wijnhaven ligt links. Rechts is de oude achtermuur van het stenen voorhuis te zien. De witte lagen bovenin het profiel zijn aslagen van de haard.
Foto: H. Krüse.

Wijnhaven 4

(post)midleleeuwse bewoning

onderzoek: SMA & OWD, september - 31 december 1993

Voorafgaand aan een ingrijpende verbouwing ten behoeve van de uitbreiding van de RABO-bank werd een uitgebreid archeologisch onderzoek ingesteld in het pand van de voormalige drogisterij en in de erachter gelegen tuin. Dit onderzoek werd mogelijk gemaakt door de medewerking van de nieuwe eigenaar en de architect, prof.ir. A.J.H.M. Haak.

Het pand meet 18 x 5,5 m en is verdeeld in drie vertrekken: voorhuis, tussen- en achterkamer. In het voorhuis bevond zich tegen de voorgevel een 17de-eeuwse kelder, waarvan de toegang drie maal is gewijzigd en zich heeft verplaatst vanuit het midden van het voorhuis naar een later in het huis aangelegde gang langs de zijgevel.

Oorspronkelijk was het voorhuis 1,20 m korter, namelijk 10 m. De oude achtermuur (steenformaat 20 x 9,5 x 4,5 cm) was nog onder de vloer aanwezig. Op grond van dit steenformaat is een datering in de tweede helft van de 15de eeuw waarschijnlijk.

Centraal in het voor- en achterhuis werden haarden aangetroffen. Deze haarden met de bijbehorende vloer zijn enige malen opgehoogd. In het voorhuis werden twee laat-14de - 15de-eeuwse aspotten naast de haard aangetroffen. Deze haardplekken en bijbehorende aspotten hebben waarschijnlijk tot één of meerdere houten voorgangers van het stenen huis behoord. De zijwanden van dit houten huis hebben gezien op de centrale ligging van deze haarden vermoedelijk op dezelfde plaats gestaan als

3. Bodemprofiel van ophogingen achter de kernterp in de tuin van Wijnhaven 4. De achterkamer van het huis ligt links. De witte lagen tussen de donkere lagen mest bestaan uit as.

Foto: H. Krüse.

de huidige stenen zijmuren. Dit betekent dat de percelering de laatste 600 jaar niet wezenlijk is veranderd. Een latere (laat 15de-eeuwse?) aspot die bij een schouw tegen de noordmuur, behoort wel bij het stenen huis.

In de tussenkamer werd een grote houten ton aangetroffen die in de vorige eeuw als beerput is gebruikt. Onder de schaarse vondsten bevonden zich enige rode lakzegels van wijnflessen en een injectiespuit.

De achterkamer leverde enkele zware eiken palen op die mogelijk als dragers van de nokbalk hebben dienstgedaan. In dat geval zou het huis tot het tweeschepige type hebben behoord. Een dergelijk huistype is ook bij het onderzoek op het Heilige Geestkerkhof vastgesteld.

In de tuin werd een afvalkuil met zand en vele glasscherven ontdekt. Hieruit konden verschillende roemers en knobbelglazen worden samengesteld. De redenen waarom er uitsluitend glas in dit kuiltje werd gedumpt is voornamelijk onduidelijk.

Ook werd er in de tuin tegen de achtergevel van het gebouw een beerput (steenformaat: 19 x 8,5 x 4 cm) ontdekt. Deze put 16de - 17de-eeuwse put bleek enige jaren ervoor door clandestiene gravers te zijn geleeagd.

Een sleuf in de lengterichting door het pand en de tuin wees uit dat de ophoging van het maaiveld in meerdere fasen is verlopen. Onder het voorhuis en de tussenkamer ligt de vaste grond op ca 130 ÷NAP, in de tuin op ca 180 ÷NAP. De ophoging in het voorhuis bestaat uit enkele lagen schone klei, die vermoedelijk zijn vrijgekomen met het graven van de Wijnhaven. Deze lagen zijn gescheiden door dunne humeuze bandjes. Vanaf 40 +NAP tot ca 150 +NAP komen vuile humeuze kleilagen - loopvlakken- voor, waarin de haarden zijn aangetroffen. Vanaf de tus-

senruimte in de richting van de tuin neemt de dikte van lagen schone klei af en beginnen de vuile, mestige ophogingslagen met nederzettingsafval al op 60 ÷NAP. Deze ophogingen hebben op regelmatige tijden plaatsgevonden vanaf het einde van de 12de eeuw tot ca 1400. Nadien wordt er nauwelijks meer opgehoogd.

Uit de ophogingen blijkt dat de huidige langgerekte terpophoging tussen de Oude Delft en de Wijnhaven-Hippolytusbuurt niet als één terp is ontstaan, maar dat er sprake is geweest van verschillende huisterpen die geleidelijk aan elkaar zijn 'gegroeid'. Daarbij lagen de kernterpen langs de Oude Delft en langs de Wijnhaven-Hippolytusbuurt. Het nu hoogstgelegen middenterrein tussen beide grachten is als laatste met mest en huisafval opgehoogd, waardoor uiteindelijk een zogenaamde 'Langwurt' is ontstaan.

bron: Kistemaker, 1989.

Beestenmarkt

Middeleeuws kloosterterrein

onderzoek: SMA, februari-maart 1993

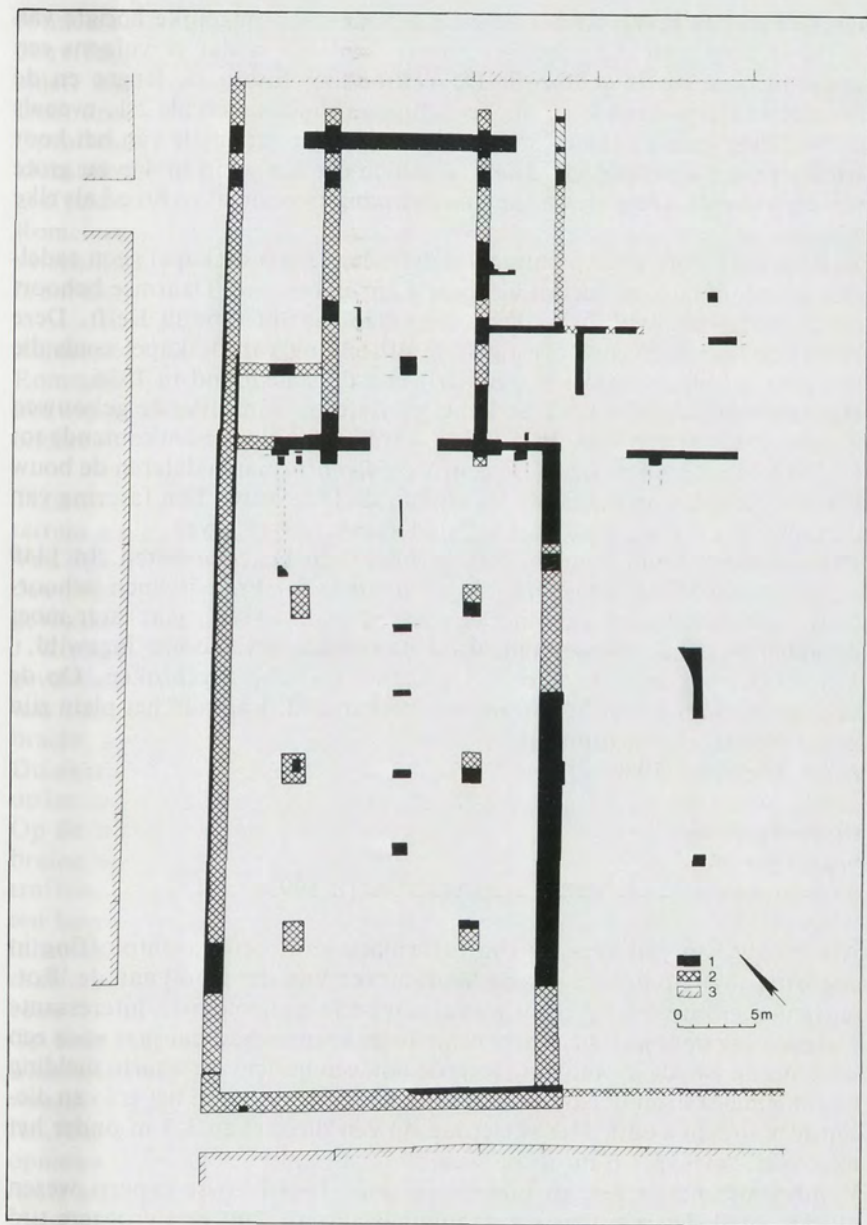
Bij de herinrichting van de Beestenmarkt werd onder meer de riolering vervangen. Dankzij de medewerking van de firma Looije konden tijdens de uitvoering van dit werk archeologische waarnemingen worden verricht.

Doordat het onderzoek zich beperkte tot de riolerings sleuven, is geen volledige plattegrond van dit klooster tevoorschijn gekomen. Op twee plaatsen werd een aanvullende sleuf gegraven om enkele problemen in de interpretatie te kunnen oplossen. Het bleek mogelijk de hoofdlijnen van de kapel en van de indeling van het terrein te reconstrueren.

Het kloosterterrein werd in het noorden begrensd door een zware muur die ligt op de lijn tussen de hoek van het pand van Kobus Kuch en de hoek van de Koophandel. De Broerhuisstraat lag derhalve buiten het kloosterterrein. Aan de westzijde vormde een muur op ca 3,5 m uit de huidige rooilijn van de Beestenmarkt de grens. Aan de zuidzijde was dit de rooilijn van de Molslaan. Een oostelijke begrenzing is niet gevonden. Vermoedelijk liep het complex door tot aan het Oosteinde.

De kapel stond in de uiterste noordwesthoek van het terrein. De noord- en westgevel van de kapel waren onderdeel van de ommuring van het complex. Op de oostelijke helft van het huidige plein was oorspronkelijk een kloosterhof waar omheen gebouwen stonden. De afmetingen van deze gebouwen is niet bekend. Wel werd een enorme beerkelder (11 m lang) aangetroffen in het oostelijke straatje dat van de Beestenmarkt naar de Molslaan loopt.

De kapel is bouwkundig te verdelen in het koor (21 m lang, 10,5 m breed) en het schip (44 m lang, 22 m breed). De breedte van de fundering ter hoogte van de triomfboog is daarbij dubbel meegeteld. Heel precieze ma-

4. Plattegrond van de kapel van het Minderbroedersklooster op de Beestenmarkt.
 Legenda: 1. aangetroffen muurwerk; 2. gereconstrueerd muurwerk; 3. omringende bebouwing.

Tekening: E.J. Bult, SMA.

ten zijn niet te geven omdat de waarnemingen op ongelijke hoogte van de fundering betrekking hebben, maar duidelijk is dat er volgens een vaste verhouding is gebouwd. De verhouding tussen de lengte en de breedte van zowel het koor als het schip verhouden zich als 2:1, evenals de lengteverhouding tussen schip en koor. In het verlengde van het koor stonden twee rijen met elk drie kolommen die het schip in 4 even grote traveeën deelde. Daarbij was het middenschip twee maal zo breed als elke zijbeuk.

Vanwege de grote overspanning van het schip heeft de kapel geen zadeldak gehad, maar een dak dat uit dwarskappen bestond. Daarmee behoort de kapel tot het type hallenkerk, de enige van dit type in Delft. Deze bouwkundige gegevens bevestigen de afbeelding van de kapel zoals die bewaard is gebleven op het schilderij van de stadsbrand in 1536.

Het steenformaat dat voor de kapel en de erop aansluitende gebouwen is gebruikt, varieert van 19 x 9,5 x 4,5/5 cm (weinig voorkomend) tot 21,5/22 x 10/11 x 4,5/5 cm. De gebruikte steenformaten dateren de bouw van het complex op het derde kwart van de 15de eeuw. Een fasering van de bouw is door de aard van het onderzoek niet te geven.

Deze datering komt overeen met de historisch bekende feiten. In 1449 verkregen de Minderbroeders, die tot de orde der Franciscanen behoorden, toestemming om zich in Delft te vestigen. Twintig jaar later moet de kapel er al hebben gestaan, want dan wordt het gebouw ingewijd. Het klooster is in 1595 voor het grootste gedeelte afgebroken. Op de opgevallende plek werd voortaan vee verhandeld, waaraan het plein zijn naam Beestenmarkt ontleent.

bron: Brouwer, 1980.

Rotterdamseweg

begraving

oude vondstmelding. verificatie: SMA, april 1993.

Als gevolg van een verzoek om informatie over een gasontploffing in augustus 1870 op het erf van de landbouwer Van der Kooij aan de 'Rotterdamschen Straatweg' is bij toeval een oude archeologisch interessante waarneming opgespoord. Naspeuring in de kranten van dat jaar voor een vermelding van de ontploffing leverde ook een bericht op waarin melding wordt gemaakt van de vondst van een menselijk skelet op het erf van diezelfde Van der Kooij. Het skelet lag op een diepte van 1,3 m onder het maaiveld, ongeveer 6 m uit de weg.

Vondstomstandigheden en onderzoek door 19de-eeuwse experts wezen uit dat dit skelet minstens uit de middeleeuwen of uit nog vroegere tijd moet dateren.

Door de vele stedeboekkundige veranderingen die zich in dat deel van de gemeente rond de eeuwwisseling hebben voltrokken en het ontbreken van een concordantie die oude huisnummers voor de Rotterdamseweg trans-

formeert naar hedendaagse huisnummers, leverde het lokaliseren van de betreffende werf de nodige problemen. Naspeuringen in het notariële archief, waarbij de hulp van de heer P. Koops van het Gemeente-archief Delft onmisbaar was, leverde uiteindelijk de goede locatie van het erf op. Opvallend is dat deze percelen direct ten noorden van het terrein van het klooster Koningsveld liggen. Mogelijk heeft dit skelet behoord tot het grafveld dat aan deze abdij was verbonden, maar ook een datering uit de Romeinse tijd kan niet worden uitgesloten vanwege het voorkomen van verschillende vindplaatsen uit die periode in de omgeving.

bron: Delftsche Courant, woensdag 6 april en woensdag 26 oktober 1870.

Zuideinde

Romeinse beschoeiingen, middeleeuwse en post-middeleeuwse gebouwsporten

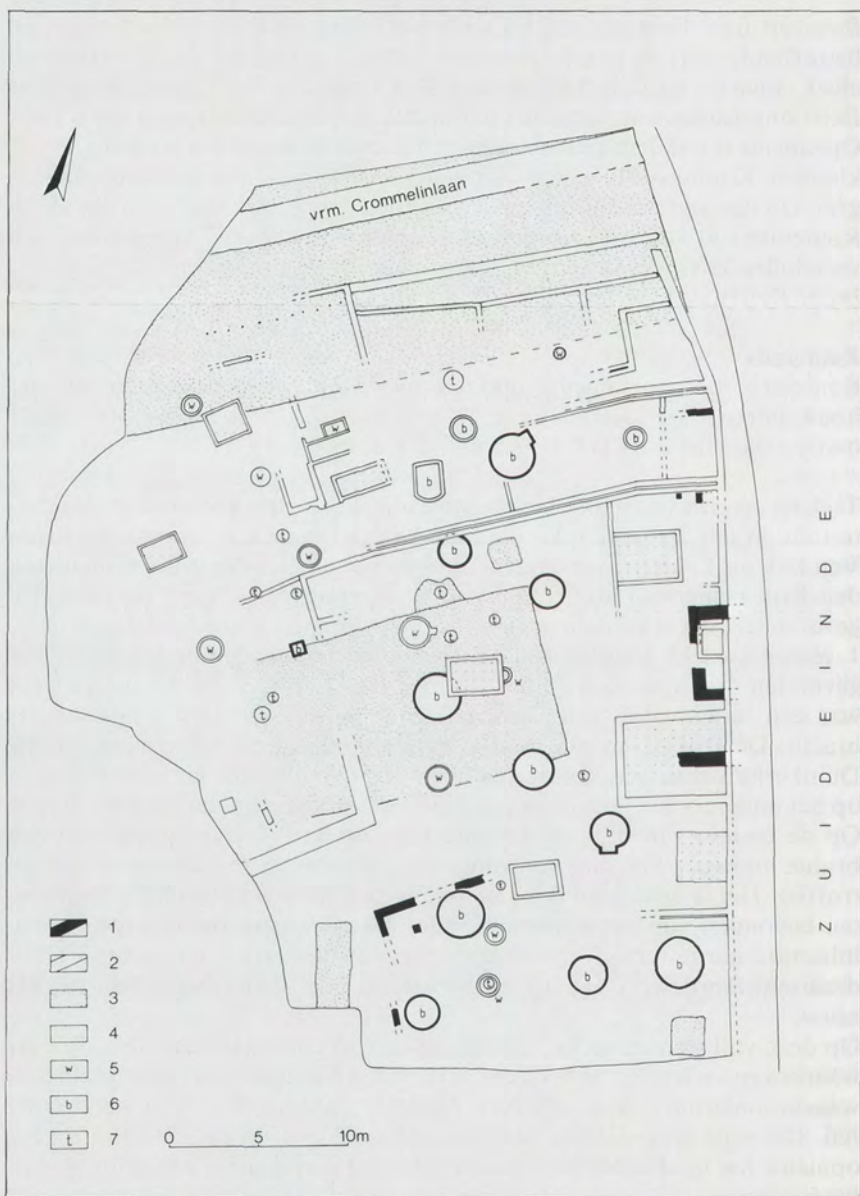
onderzoek: SMA en OWD, 25 mei-6 juli 1993

Tijdens een omvangrijke bodemsanering tussen het voormalige Aseptaterrein en het Zuideinde konden dankzij de medewerking van de firma Van Eyk uit Leiden (grondverzet) en het bureau Geo-logic uit Alphen aan den Rijn (sanering) archeologische waarnemingen worden verricht. De gevonden sporen kunnen globaal in vier groepen worden verdeeld.

1. *Romeinse tijd*. Parallel aan de stoep langs het Zuideinde werd een geul gevonden die in de Romeinse tijd open lag. Langs de oever van de geul was een beschoeiing van verticaal in de grond geslagen palen aangebracht. De geul ligt in een zandig sediment die tot de Afzettingen van de Duinkerke I-transgressiefase (ca 200 voor Chr.) wordt gerekend. Elders op het onderzochte terrein ligt de top van deze afzettingen op 100 ÷NAP. Op de bodem van deze geul (onderkant op 310 ÷NAP) werden in een bruine humeuze klei met veel mosselen, aardewerk en slachtafval aangetroffen. Het is opvallend dat zich onder de scherven nauwelijks fragmenten bevonden van het handgevormde, lokaal vervaardigde zogenaamde inheemse aardewerk. Vrijwel alle scherven bestonden uit geïmporteerd draaischijfaardewerk uit het einde van de 2de of het begin van de 3de eeuw.

Op deze vulling met archeologica was een 20 cm dikke laag klei afgezet, waarboven zich weer een 10 cm dikke laag humeuze klei had gevormd, waarin wederom enkele scherven Romeins aardewerk werden aangetroffen. Dit wijst erop dat aan het eind van de 2de of in de 3de eeuw de zee opnieuw het land moet zijn binnengedrongen en daarbij klei in de geulen heeft afgezet.

Voor een dergelijke overstroming en een vernatting in de 3de eeuw na Chr. zijn enkele jaren geleden bij opgravingen in Maasland ook al aanwijzingen gevonden. De waarneming langs het Zuideinde duidt erop dat de Duinkerke I geul, waarvan de huidige Schie nog een restant blijkt te zijn, tot in de 3de eeuw een verbinding met open zee moet hebben gehad.

5. Plattegrond van aangetroffen (post-)middeleeuwse funderingen en putten aan het Zuideinde.

Legenda: 1. mestkuil/slootvulling; 2. funderingen, 15de- 16de eeuw; 3. funderingen, 17de-18de eeuw; 4. vloeren; 5. waterputten; 6. beerputten; 7. tonputten.
Tekening: F. Semplonius, SMA.

In de discussie over een mogelijk causaal verband tussen overstromingen (Duinkerke II transgressiefase) en vernatting van het kustgebied en het afbreken van de bewoning in de 3de eeuw zal deze ver landinwaarts gelegen vindplaats in het gebied van het latere hoogheemraadschap van Delfland waarschijnlijk een belangrijke rol kunnen gaan spelen.

2. *Middeleeuwen, gebouwsporen.* De grootte van het onderzochte terrein, dat samenvalt met het onder punt 3 beschreven terrein meet 53 x 38 m. De oudste middeleeuwse bewoningssporen gaan terug tot het 3de kwart van de 15de eeuw. Het oudste spoor is een grote met mest gevulde kuil (10 x >17 m). Voor de aanvang van de bewoning werd het terrein in het voormalige geulengebied opgehoogd. De basis van de ophoging ligt daar op ongeveer 190 ÷NAP. De Middeleeuwse gebouwsporen werden vooral boven het geulengebied aangetroffen, direct langs de stoep van het Zuideinde. Omdat alleen de achtergevels van de gebouwen werden aangetroffen, kan worden geconcludeerd dat de Schie en de weg erlangs oorspronkelijk verder oostwaarts heeft gelegen. Het zijn de gebouwen die langs de Schie zijn afgebeeld op het schilderij van de stadsbrand uit 1536 dat voor 1541 is vervaardigd.

Van één pand kon de breedte worden vastgesteld: 5,6 m. De fundering bestond uit bakstenen met het formaat 20 x 10 x 5 cm, waardoor dit pand in de tweede helft van de 15de eeuw kan worden gedateerd. Het bouwniveau van dit pand lag op ca 120 ÷NAP. Het niveau waarop het gebouw werd gesloopt, lag op ca 80 ÷NAP. De sloop hield verband met het uitbreken van de Tachtigjarige Oorlog in 1573. Van voor deze oorlog werden tien beerputten en twee waterputten aangetroffen. Naast het vele aardewerk werd een bijzonder drinkglas uit ca 1500 in één der beerputten aangetroffen. Voorts zijn er houten voorwerpen aangetroffen die wijzen op activiteiten die verband houden met scheepsbouw. Het gaat om katrollen en een blok waarmee twee dikke lijnen werden gesplitst in drie dunnere kabels.

3. *Postmiddeleeuwse gebouwsporen.* Na de Tachtigjarige Oorlog is het terrein geheel opnieuw ingericht. Het terrein lijkt een lange periode onbewoond te zijn geweest. De oudste vondsten dateren op zijn vroegst uit het tweede kwart van de 17de eeuw. Door de verbreding van de Schie naar het westen schoof ook de rooilijn van de huizen op en is daar tot 1993 blijven bestaan. Vanuit deze rooilijn strekken de percelen zich haaks in westelijke richting en maken na ca 5 m een knik in zuidelijke richting. De funderingen bestaan vooral uit ijsselsteen. Tussen de zijmuren van de gebouwen bestaat meestal een smalle spouw. Veel gebouwen zijn voorzien van kleine keldertjes, zowel langs de straatzijde als in gebouwen op het achtererf. Ten opzichte van de voorafgaande periode is het aantal beerputten sterk afgenomen (drie beerputten en één hergebruikte 16de-eeuwse beerput). Het aantal ingegraven tonnen dat als afvalput heeft dienstgedaan bedraagt minstens elf en het aantal van elf waterputten is fors hoger dan in de voorafgaande periode.

Het gebouw op de hoek van de Crommelinlaan heeft vroeger als herberg dienstgedaan. Het is vanuit dit gebouw dat Johannes Vermeer zijn gezicht op Delft heeft geschilderd.

4. *Middeleeuwen, afvalkuilen.* Ongeveer 30 m ten zuiden van het hierboven beschreven terrein werden op het achtererf van de middeleeuwse huizen kuilen van ca 4 x 4 m aangetroffen. Deze kuilen zijn dicht naast elkaar gegraven en zijn waarneembaar vanaf een niveau dat op ca 140 ÷NAP ligt. Sommige kuilen reiken tot 225 ÷NAP. In deze kuilen werd naast mest en huisafval vooral pottenbakkersafval gestort. Dit pottenbakkersafval is nog niet bewerkt. Wel is in het veld geconstateerd dat vrijwel het gehele assortiment aan roodbakkend aardewerk dat rond ca 1500 in gebruik was, in het pottenbakkersafval aanwezig is. Alleen spaarpotten ontbreken in het assortiment. Een 4,5 m brede greppel aan de oostzijde van de kuilen grenst het terrein aan die zijde af.

Het is niet duidelijk of de systematisch uitgegraven kuilen voor kleiwinning voor de pottenbakker hebben gediend. De ondergrond bestaat uit een zéér zandig materiaal behorend tot de Duinkerke I afzettingen (200 v.Chr.). Experimenten met de plaatselijk sterkzandige klei heeft uitgewezen dat het niet mogelijk was om er potten van te draaien zonder bijmenging van vette klei. De kleimatrix van ander in Delft vervaardigd middeleeuws aardewerk heeft aangetoond dat de klei van elders moet zijn geïmporteerd.

Sporen van een oven zijn tijdens het onderzoek niet ontdekt. Deze kunnen buiten het onderzochte terrein hebben gelegen in een gebied dat nog gesaneerd moet worden.

Opvallend zijn de gevonden mallen en misbaksels van pijpvaardjes. Deze beeldjes zijn vervaardigd van zowel fijne rode aarde als van krijt wit pijpvaarde. In de middeleeuwen gold het fabriceren van heilige beeldjes als een apart beroep. Of zich ter plekke een 'heiligenbacker' had gevestigd, of dat zijn produkten werden meegebakken bij een lokale pottenbakker, is nog onduidelijk.

bronnen: Van London, 1992; Van Wageningen, 1988.

Crommelinlaan

Romeinse bewoning

onderzoek: SMA, 21-23 juni 1993.

Bij bodemsanering in het voormalige tracé van de Crommelinlaan werden op ca 100-150 m uit de spoorlijn Delft-Rotterdam greppels en kuilen aangetroffen, waarvan sommige met aardewerk en hutteleem uit de Romeinse tijd. In het vlak werden fosfaatconcentraties gevonden die op intensieve bewoning wijzen. Voordat de sporen konden worden ingemeten, zijn ze 's avonds door clandestiene gravers met metaaldetectoren zodanig vernield, dat inmeten verder zinloos was geworden. Onder de vondsten die zij hadden meegenomen, bevonden zich enkele bijzondere fragmen-

6. Crommelinlaan. Terracotta gezichtsmasker uit de tweede eeuw na Chr.
Tekening: F.Sempronius, SMA. Schaal 1:4.

ten ceramiek. Via bemiddeling van twee leden van de OWD konden deze vondsten alsnog worden achterhaald.

Het gaat om fragmenten van een levensgroot terracotta toneelmasker vervaardigd van fijne witte klei. Op grond van het baksel is het waarschijnlijk dat het masker afkomstig is uit het Rijn-Moezelgebied, mogelijk zelfs uit Keulen.

Bewaard gebleven is de rechter helft van het masker en een deel van het aangezicht. Het stelt het angstaanjagende portret van een man voor. Oog, mondhoek, gezichtsplooiën en het oor zijn geaccentueerd met een roodbruine verf. Boven en onder het oor zijn ronde gaten aangebracht waardoor een koord kon worden bevestigd. Met behulp van de twee koorden rond het achterhoofd of achter de oren kon het masker op het gezicht worden gehouden. Van het masker kan slechts een globale datering worden gegeven: 2de eeuw na Chr.

Dergelijke artefacten worden vrijwel uitsluitend aangetroffen in de forten en kampdorpen langs de Romeinse grens (Limes) en in enkele sterk verstedelijkte en geromaniseerde nederzettingen. Ze werden in militaire context waarschijnlijk gebruikt bij theatervoorstellingen ter vermaak van de soldaten. Er is nooit geconstateerd dat de maskers een onderdeel van begrafenisrituelen uitmaakte. In de schaarse gevallen dat fragmenten van deze maskers in een inheemse nederzetting worden aangetroffen -in Nederland alleen in Oss- wordt gesuggereerd dat het gebruik voortborduurt op oudere religieuze rituelen. Het aantreffen van een terracotta masker in de Delftse bodem mag daarom wel als een opmerkelijke en zeldzame

vondst worden beschouwd, omdat tot dusverre geen aanwijzingen voor de aanwezigheid van een militaire post in deze omgeving zijn gevonden.
bron: Van Boekel, 1987.

Gebruikte afkortingen

÷ NAP: ligging onder Normaal Amsterdams Peil

+ NAP: ligging boven Normaal Amsterdams Peil

OWD: Oudheidkundige Werkgemeenschap Delft

SMA: Sectie Monumenten & Archeologie van de afdeling Bouw- en Woningtoezicht van de Dienst Stadsontwikkeling Delft.

LITERATUUR

Boekel, G.M.E.C. van, *Roman Terracotta Figurines and Masks from the Netherlands*. 1987

Brouwer, H.C., De verdwenen kloosters uit de Delftse binnenstad. In: I.V.T. Spaander & R.-A. Leeuw (red.), *De stad Delft, cultuur en maatschappij tot 1572*. Delft 1980.

Bult, E.J.(et al.), *IHE prospers on a cesspit. Archaeological investigations between Oude Delft and Westvest*. Delft 1992.

London, H. van, Midden-Delfland 8, Maasland, Oude Campsweg. In: P.J. Woltering & W.A.M. Hessing, In: *Archeologische kroniek van Holland over 1991, Holland, Regionaal-historisch tijdschrift* 24(1992) 6, blz. 348-388.

Wageningen, R. van, *Ceramikimporten in Amsterdam. Een mineralogisch herkomstonderzoek* (doc.diss.) Amsterdam 1988.

Nieuwe straatnamen in Delft 1993

Dr P.C.J. van der Krogt

Brassersplein (13)

Vanaf Kfar-Savaweg
Rbsl. 25 februari 1993

Het nieuwe gebouw van de KNOV aan de noordzijde van Delft kwam nogal ver van de bestaande Kfar-Savaweg te liggen. De ontsluiting van dit gebouw vindt plaats door middel van een (openbaar) plein. De ligging in de directe omgeving van de Brasserskade leidde tot de naam Brassersplein.

Loevesteinplaats (13)

Van Buitenwatersloot naar Schimmelpenninckstraat
Rbsl. 25 maart 1993

De straat ligt langs de nieuwe Hugo de Grootsschool in de omgeving van de Hugo de Grootstraat. Om die reden is gekozen voor een naam die met De Groot samenhangt. Op het kasteel Loevestein is De Groot enige tijd gevangen gehouden. Hij ontsnapte door de bekende list met de boekenkist. Loevestein is gelegen op het punt waar de Waal en de Maas samenkomen, tegenover de stad Gorinchem.

Van Santenstraat (14)

Van Van Kinschotstraat naar Van der Goesstraat
Rbsl. 25 februari 1993

Deze nieuwe openbare verbinding kreeg in overeenstemming met de overige namen in deze buurt de naam van een familie, waarvan de leden belangrijke bestuursfuncties bekleedden in Delft in de 15de-17de eeuw. Om er enkelen te noemen Henrick Dircks van Santen (veertigraad vanaf 1594, burgemeester 1603), Pieter Gerritsz. van Santen (vanaf 1636), die in 1655 burgemeester was, Frans Cornelisz. Duyst van Santen (1576, burgemeester 1579), François van Santen (1625, schout vanaf 1629, overl. 1675).

Verlengingen en wijzigingen

25 februari 1993: Mina Krusemanstraat verlengd en Kasteelwerf vastgesteld voor gewijzigd verloop.

De nieuwe buurtnamen

Er zijn in 1993 slechts enkele nieuwe straten van een naam voorzien. Ech-

ter, de straatnaamcommissie adviseert niet alleen het geven van straatnamen, maar ook zorgde zij voor wijk- en buurtnamen. De gemeente Delft gebruikte voor publikatie van statistische gegevens een indeling uit 1959, die niet aansloot op de thans meer gebruikelijke indeling voor de postcode. In 1993 is daarom een nieuwe wijk- en buurtindeling ontworpen, gebaseerd op de postcodewijken. Het wijknummer bestaat uit de laatste twee cijfers van de postcode (2611-2614, 2616 en 2622-2629 geeft 13 wijken). Elk wijk is ingedeeld in buurten, die van noord naar zuid opeenvolgend genummerd zijn. Behalve deze numerieke aanduiding waren ook wijk- en buurtnamen wenselijk. Voor deze namen is indien mogelijk gekozen voor bestaande historisch gegroeide namen. Voor de andere buurten is de naam meestal ontleend aan het thema van de straatnamen. De indeling met de bijbehorende namen is vastgesteld in de raadsvergadering van 24 juni 1993.

In het volgende overzicht worden de wijk- en buurtnamen besproken. Alleen bij namen waar een verklaring noodzakelijk is, is deze tussen haakjes toegevoegd. De nummers zijn de officiële aanduidingen en zijn te vinden op de kaart.

Wijk 11: **Binnenstad** (in Delft gebruikelijke benaming van het centrum)

1100 **Bedrijventerrein Wateringseweg** (straatnaam).

1101 **Centrum-Noord**

1102 **Centrum-West**

1103 **Centrum-Oost**

1104 **Centrum**

1105 **Stationsbuurt**

1106 **Centrum-Zuidwest**

1107 **In de Veste** (naam van het winkelcentrum, gelegen binnen de 'veste' Delft).

1108 **Centrum-Zuidoost**

1109 **Zuidpoort** (moderne naam gegeven aan het gebied rondom de zuidelijke toegang tot het centrum).

Wijk 12: **Vrijenban** (naam ontleend aan de in 1921 opgeheven gemeente, die ten oosten van de stad gelegen was)

1200 **Bedrijventerrein Haagweg** (straatnaam)

1201 **Indische Buurt-Noord** (straatnaamthema: voornamelijk eilanden in het voormalig Nederlands-Indië)

1202 **Indische Buurt-Zuid** (zie 1201)

1203 **Sint Joris** (ontleend aan het psychiatrisch ziekenhuis Sint-Joris, dat het grootste deel van deze buurt inneemt)

1204 **Koepoort** (buurt gelegen nabij de voormalige Koepoort)

1205 **Bomenwijk** (gangbare naam ontleend aan het straatnaamthema)

1206 **Biesland** (oorspronkelijk naam van een polder, de Bieslandsekade)

doorsnijdt deze buurt)

- 1207 **Heilige Land** (volksnaam, de straten zijn aangelegd door de R.K. Bouwvereniging Sint-Hippolytus en dragen namen uit de Rooms-Katholieke geschiedenis van Delft. Dit zal er toe bijgedragen hebben dat de buurt zo genoemd werd).
- 1208 **Bedrijventerrein Delftse Poort-West**

Wijk 13: **Hof van Delft** (naam ontleend aan de in 1921 opgeheven gemeente, die ten westen van de stad gelegen was)

- 1300 **Bedrijventerrein Altena** (ontleend aan het kasteel Altena, dat op dit terrein gelegen was)
- 1301 **Agneta park** (het oudste deel van deze buurt is het tuindorp, aangelegd op initiatief van J.C. van Marken voor de arbeiders in zijn fabrieken. Hij noemde het naar zijn vrouw Agneta Wilhelmina Johanna Matthes (Amsterdam 1847-Hof van Delft 1909), die op 8 april 1882 de eerste boom plantte.)
- 1302 **Ministersbuurt-West** (straatnaamthema)
- 1303 **Ministersbuurt-Oost** (straatnaamthema)
- 1304 **Wilhelminapark** (Na de Duitse bezetting werd het Westplantsoen, een in 1931/32 aangelegd park, naar Koningin Wilhelmina vernoemd aangezien de oorspronkelijke Wilhelminastraat te weinig aanzien genoot).
- 1305 **Olofsbuurt** (het centrale plein in het oudste deel van deze buurt heet in de volksmond Sint-Olofsplein, feitelijk is het een deel van de Sint-Olofsstraat. De herkomst van de naam Sint-Olof voor deze straat en de Sint-Olofslaan is onduidelijk).
- 1306 **Krakeelpolder** (naam van de polder, waarin de buurt gelegen is)
- 1307 **Westerkwartier** (deze naam werd eind vorige eeuw gegeven aan de buurt, waarin alle straten Westerstraat en Westerdwarstraat heten, de huidige namen zijn van iets later datum)

Wijk 14: **Voordijkshoorn** (naam ontleend aan de Voordijkshoornsepolder, de polder gelegen vóór de Dijkshoorn, de oude naam van Den Hoorn)

- 1400 **Kuyperwijk-Noord** (de oorspronkelijke aanduiding in 1956 was 'uitbreidingsplan Kuyperweg'. De Kuyperweg was toen de laatste straat van de stad; het plan voorzag een wijk ten noordwesten daarvan)
- 1401 **Kuyperwijk-Zuid** (zie 1400)
- 1402 **Ecodus** (Ecodus is een acroniem van *Ecologisch* bouwplan aan de Van der *Dussenweg*, zie Jaarboek 1992, blz. 163-164)
- 1403 **Marlot** (ontleend aan Marlot, de vroegere naam van de werkplaats van CombiWerk, die op zijn beurt genoemd was naar de Marlothoeve aan de overzijde van de Buitenwatersloot)
- 1404 **Westlandhof** (ontleend aan de Westlandseweg)
- 1405 **Hoornse Hof** (ontleend aan Den Hoorn en Hof van Delft)

Wijk 16: Delftse Hout

- 1600 **De Bras** (ontleend aan de Brasserskade, in de volksmond 'De Bras' genoemd)
- 1601 **Hertenkamp**
- 1602 **De Grote Plas**
- 1603 **Bedrijventerrein Delftse Poort-Oost**
- 1604 **Hoflaan** (straatnaam)

Wijk 22: Tanthof-West (naam ontleend aan de Tanthofkade, de middeleeuwse kade aan het eind van de ontgonnen percelen. Tanthof = 't Ant-hoofd, het uiteinde van een perceel land)

- 2200 **Bedrijventerrein Tanthof-West**
- 2201 **Westflank** (meest zuidwestelijke buurt van de stad)
- 2202 **Derde Wereldbuurt** (straatnaamthema)
- 2203 **Latijns Amerikabuurt** (straatnaamthema)
- 2204 **Zuidflank** (meest zuidelijke buurt van de stad)

Wijk 23: Tanthof-Oost (zie Tanthof-West)

- 2300 **Bedrijventerrein Tanthof-Oost**
- 2302 **Boerderijbuurt** (straatnaamthema)
- 2303 **Dierenbuurt** (straatnaamthema)
- 2304 **Vogelbuurt-West** (straatnaamthema)
- 2305 **Vogelbuurt-Oost** (straatnaamthema)
- 2306 **Bosrand** (ten zuiden hiervan wordt een nieuw recreatiegebied gepland, deze buurt vormt daarvan de rand)

Wijk 24: Voorhof (Voorhof I en Voorhof II waren de namen van de eerst uitgevoerde uitbreidingsplannen van Delft in de polders ten zuidwesten van de stad. Het achtervoegsel 'hof' is gekozen omdat dat in deze omgeving gebruikelijk was - denk aan Hof van Delft. 'Voor' slaat op de ligging gezien vanuit de oude stad.)

- 2400 **Poptahof-Noord** (straatnaam)
- 2401 **Poptahof-Zuid** (straatnaam)
- 2402 **Bedrijventerrein Voorhof**
- 2403 **Mythologiebuurt** (straatnaamthema)
- 2404 **Aart van der Leeuwbuurt** (belangrijkste straat)
- 2405 **Roland Holstbuurt** (belangrijkste straat)
- 2406 **Voorhof-Hoogbouw** (type bebouwing)
- 2407 **Multatulibuurt** (belangrijkste straat)
- 2408 **Bedrijventerrein Vulcanusweg** (straatnaam)

Wijk 25: Buitenhof (zie Voorhof, de Buitenhof was de 'buitenste' van de nieuwe wijken)

- 2500 **Reinier de Graaf** (belangrijkste straat)
- 2501 **Buitenhof-Noord**

- 2502 **Juniusstraat** (straatnaam)
- 2503 **Gillisbuurt** (flatgebouwen ontworpen door de architect C.J. Gillis)
- 2504 **Fledderusbuurt** (flats naar een ontwerp van het architectenbureau Fledderus N.V.)
- 2505 **Het Rode Dorp** (geruime tijd in gebruik zijnde benaming, wellicht naar de bebouwing van voornamelijk rode baksteen, alhoewel volgens sommigen de naam ontleend wordt aan de socialistische gezindheid van de bewoners)
- 2506 **Pijperring** (straatnaam)
- 2507 **Verzetsstrijdersbuurt** (straatnaamthema)
- 2508 **Vrijheidsbuurt** (straatnaamthema: bevrijding van Nederland)
- 2509 **Buitenhof-Zuid**

Wijk 26: **Abtswoude**

Wijk 27: **Schieweg**

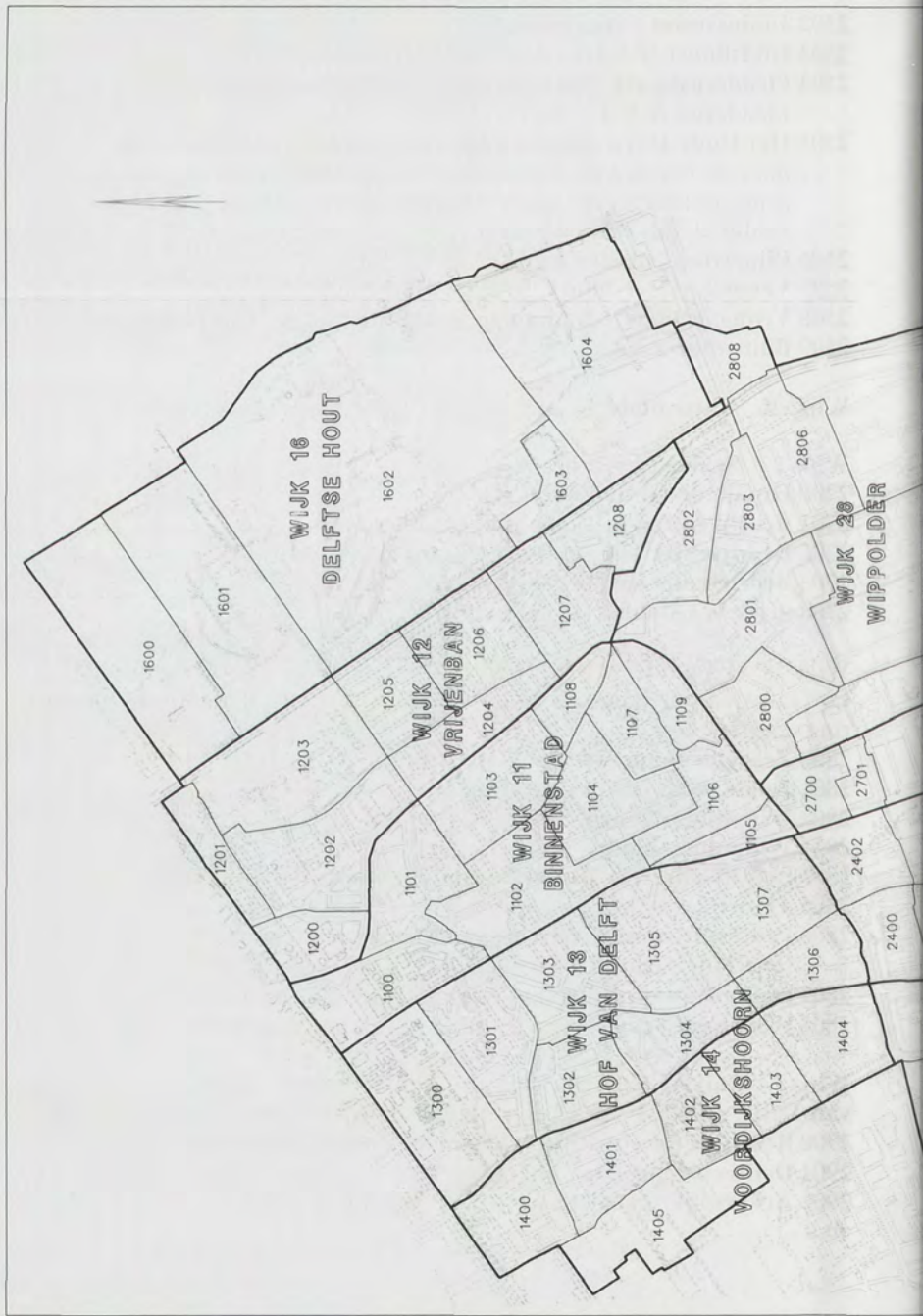
- 2700 **Hooikade** (straatnaam)
- 2701 **Bedrijventerrein Zuideinde** (straatnaam)
- 2702 **Bedrijventerrein Schieweg-Noord** (straatnaam)
- 2703 **Bedrijventerrein Schieweg-Zuid** (straatnaam)
- 2704 **Schieweg-Polder** (straatnaam)

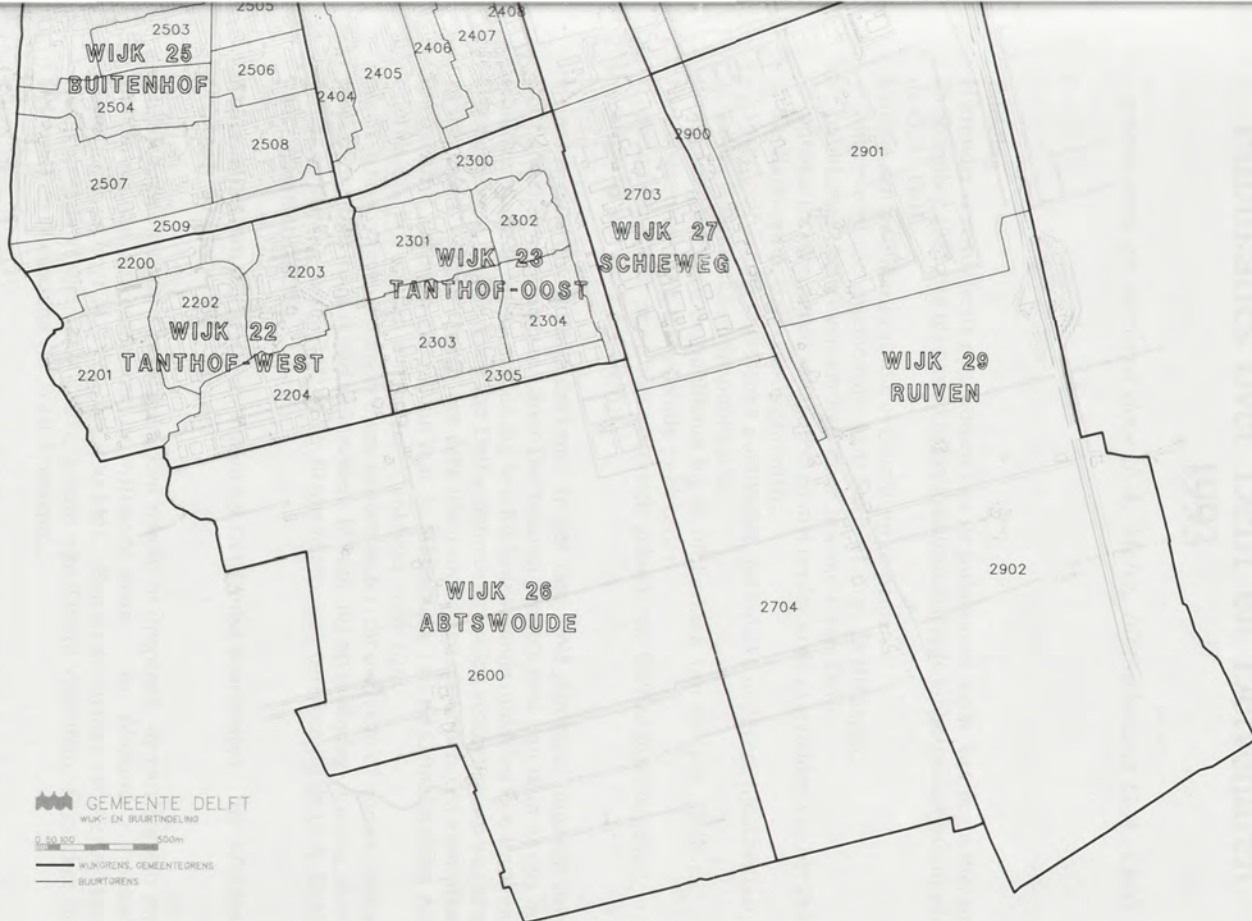
Wijk 28: **Wippolder** (de Wippolder is een gedeelte van de Zuidpolder van Delfgauw en ontleent zijn naam aan de wipmolen, die voor de ontwatering zorgde)

- 2800 **Zeeheldenbuurt** (straatnaamthema)
- 2801 **Julianalaan** (straatnaam)
- 2802 **Wippolder-Noord**
- 2803 **Wippolder-Zuid**
- 2804 **Bedrijventerrein Rotterdamseweg-Noord** (straatnaam)
- 2805 **TU-wijk**
- 2806 **Professorenbuurt** (straatnaamthema: professoren van de Technische Hogeschool)
- 2807 **Delftech-Noord** (geplande lokatie van een bedrijventerrein)
- 2808 **Pauwmolen** (naam van de molen, waarvan het restant nog te zien is)

Wijk 29: **Ruiven** (Ruiven (Ruyven), ambachtsheerlijkheid ten zuidoosten van Delft. In 1324 werd het vermeld als *Ruwenvene*, dus ruw veen)

- 2900 **Bedrijventerrein Rotterdamseweg-Zuid** (straatnaam)
- 2901 **Delftech-Zuid** (zie 2807)
- 2902 **Ackersdijk** (gedeelte van de Ackersdijkse polder)

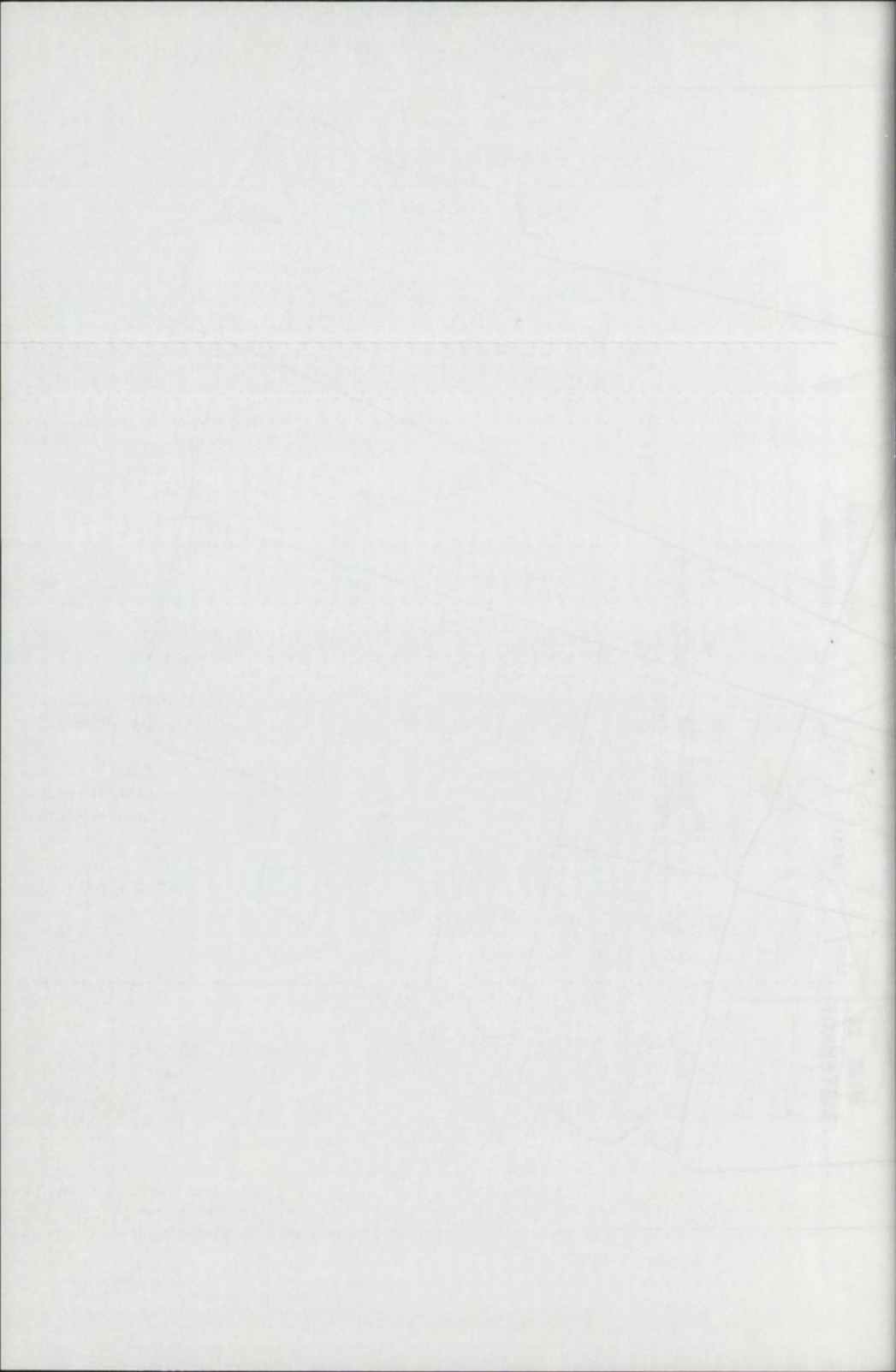

 GEMEENTE DELFT
WIK- EN BUURTINDELING

0 50 100 500m

— WIKGREN, GEMEENTEGREN
— BUURTGREN

Publikaties over Delft en Delvenaren 1993

geselecteerd en verzorgd door J.A. Meter, bibliothecaris G.A. Delft

Inleiding

Hieronder is een selectie opgenomen van de publikaties welke van begin mei tot 25 december 1993 zijn ingevoerd in het geautomatiseerde bibliotheekssysteem van de G.A. Delft.

Criteria om publikaties in dit overzicht op te nemen:

- onderwerp: (de geschiedenis van) Delft of over Delftenaren;
- publikaties (fictie) vervaardigd door inwoners van Delft;
- publikaties verschenen vanaf 1990 en niet eerder in de overzichten van het Delfia Batavorum jaarboek opgenomen;
- vorm: zelfstandig verschenen publikaties, periodieke uitgaven, tijdschriftartikelen, hoofdstukken uit publikaties;
- aanwezigheid van de publikatie bij de bibliotheek van de G.A. Delft.

Niet opgenomen zijn de volgende publikaties:

- periodieke uitgaven op niet-historisch gebied van Delftse instellingen;
- uitgaven van de T.U. Delft;

Helaas is dit overzicht niet dekkend. In het jaar 1993 zijn meer uitgaven over Delft verschenen en uitgaven door Delftenaren gepubliceerd dan ik in de mij beschikbaar staande tijd en met de mij beschikbaar staande middelen kon traceren. Om die reden zou ik de leden van Delfia Batavorum willen verzoeken om wanneer zij iets m.b.t. het onderwerp van deze lijst produceren alstublieft een exemplaar (of overdruk) hiervan af te staan aan de bibliotheek van de Gemeentelijke Archiefdienst. Wij zouden u daar zeer dankbaar voor zijn.

Mocht u nog vragen of opmerkingen hebben m.b.t. dit overzicht of andere bibliotheekzaken, dan houd ik mij aanbevolen. U kunt mij op maandag, dinsdag, donderdag en vrijdag tussen 9.00 en 16.30 uur telefonisch bereiken bij de G.A. Delft onder nummer 602350.

Akker, Dries van den, IHS-emblemen op Delflandse boerderijen. - In: *Midden-Delfkrant* 80 (dec. 1993), blz. 4-7.

Al, Niek, en Piet van Cruyningen, Een schout in opspraak: de carrière van een ambtenaar aan het einde van de vijftiende eeuw. - In: *Holland: regionaal-historisch tijdschrift* 24 (1992), blz. 130-145). - Betreft de carrière van Aernt Thou Heynrycxzoon (Delft, 1424-1505), schout van Delft, Vrijenban, Pijnacker (in Delfland) en Nieuwland (in West-Friesland).

Annema, W., *Rapport behorende bij de documentatie van het houtskelet in het pand Burgwal 30 te Delft* / in opdracht van Schiestreek Beheer. - [S.l.: s.n.], 1993. - [12] blz.: tekeningen en foto's. - Onderzoek uitgevoerd maart 1993.

Bal, Gerard, *Monumentale kerkorgels in Delft*. - [Delft]: Gemeente Delft. Werkgroep Open Monumentendag Delft, 1993. - 26 blz.: ill. - Uitg. t.g.v. de Open Monumentendag 11 sept. 1993.

Baudet, H., *De lange weg naar de Technische Universiteit Delft*. - Den Haag: Sdu Uitgeverij Koninginnegracht, 1992-1993. - 2 dl. (843 blz.): ill.

Belinfante, Mike, Daniël Kok, een leven in dienst van het vaderland. - In: *Delfia Batavorum jaarboek* 1992, blz. 125-131. - Interview oorspronkelijk verschenen op 11 mei 1990 in de *Delftsche Courant*.

Bloem, A.C.W., en H.L. Spoelstra, *Honderd jaar Delftsche Studenten Weerbaarheid 1890-1990*. - [Delft]: Commissie tot Redactie van Honderd Bomben en Granaten, [1990]. - 71 blz.: ill. - Uitg. ter gelegenheid van het twintigste Lustrum der Delftsche Studenten Weerbaarheid.

Boreel, Renée, 'De kunst van het goud te schilderen': Delfts aardewerk in de kleinvuurtechniek. - In: *Vormen uit vuur: mededelingenblad* 1992/3, blz. 16-27.

Bouwers, Lenze L., Gedichten. - In: *Maatstaf* 7(1993), blz. 14-17. - Vier gedichten over Delft, nl. 'Gezicht op Delft', 'Museum', 'Stadhuis (van Delft)' en 'Nalantschap (van Johannes Vermeer)'. -

Braat, Steven, Jos W.L. Hilkhuijsen, Michiel Kersten, *Museum Huis Lambert van Meerten Delft*. - Leiden: Primavera Pers; 's-Gravenhage: Rijksdienst Beeldende Kunst, 1993. - 171 blz., ill. - (rbk-reeks; nr. 4). - Uitg. t.g.v. het 100-jarig bestaan van het pand waarin het huidige museum Huis Lambert van Meerten is gevestigd. - ISBN 90-74310-06-0.

Brouwer, Ronald E., en Mikée Kras, *'Bloempotgens met Tuyten', Delftse Tulpenvazen 1680-1720*. - Delft: Gemeente Musea Delft, 1992. - 12 blz. - Catalogus tentoonstelling Stedelijk Museum Het Prinsenhof, 20 juni-6 september 1992.

Daalen, A.P.A. van, *In Holland staat een huis: wel en wee van C.W. 1923-1993*. - Delft: Woningbouwvereniging Centraal Woningbeheer, 1993. - 148 blz., ill. - Uitg. t.g.v. het 70-jarig bestaan van Centraal Woningbeheer te Delft. - ISBN 90-9006047-2.

Dam, Henk ten, *Mijn Ten Damse komaf: een familiechroniek: Dl. IV: Willem ten Dam wordt ingenieur en socialist in Delft en leraar in Amersfoort, zijn vrienden en familie in Aalten, Delft en Amersfoort, 1894-1903*. - Zwolle: Ten Dam, 1992. - 209 blz.: ill.

Dam, Jan Daniël van, Van onbekend en onbemind tot zeer gezocht en peperduur: Delftse faïence in de negentiende eeuw. - In: *Vormen uit vuur: mededelingenblad* 1992/2, blz. 4-13.

Delfland Agropool en Technopool: keuzes en consequenties. - Delft: Kamer van Koophandel, 1990. - 40 blz.: ill. - Ruimtelijk-economische beleidsvisie op de ge-

wenste structuur en ontwikkeling van de regio Westland-Delft-Oostland temidden van de Zuidvleugel van de Randstad.

Delftsche Studenten Amateur Fotografen Vereniging, *Fotoboek D.S.A.F.V., 1891-1991* / samenst.: G. Jacobs. - Delft: D.S.A.F.V., [1991]. - 63 blz.: hoofdzakelijk ill. - Uitg. t.g.v. het XXe lustrum van de Delftsche Studenten Amateur Fotografen Vereniging, 13 okt. 1991.

Disco, Nil, De wetenschap om de Delftse toga: een verhaal van benoemingen en herbenoemingen. - In: *De toga om de wetenschap: ontwikkelingen in het hoger onderwijs in de Geneeskunde, Natuurwetenschappen en Techniek in België en Nederland (1850-1940)*. - Rotterdam: Erasmus Publishing, 1993. - (Gewina ; jrg. 16 (1993) nr. 3). - blz. 261-271.

Fasseur, C., De Indologen: ambtenaren voor de Oost 1825-1950 / C. Fasseur. - Amsterdam: Bert Bakker, 1993. - 552 blz.: ill. - betreft: Instelling van Onderwijs in de taal-, land en volkenkunde van Ned.-Indië te Delft. - ISBN 90-351-1275-X.

Gaemers, Carin, . . . eenige van de verstandigste, schranderste en bequaamste jongens: beroepsopleidingen binnen de *Fundatie van Renswoude te Delft, 1775-1810*. - [S.l.: s.n., 1992]. - xi, 305 blz.: ill. - Afstudeerscriptie Erasmus Universiteit Rotterdam. - Met overzicht van de Fundatiepupillen tussen 1775 en 1810.

Gemeente Delft, *Jaarverslag . . . Gemeente Delft. 1992*. - Delft: Gemeente Delft, 1993. - ill.

--, *Stadsgids '93/'94* / uitg. in opdracht van de Gemeente Delft. - Den Helder: Holland Advertising, 1993/94. - 160 blz.: ill. - Bevat namen, adressen en telefoonnummers van Gemeentelijke instellingen, culturele en maatschappelijke organisaties en van de (adverterende) bedrijven.

--, *'Milieukwaliteitskaart': de lokale milieukwaliteit in Delft*. - Delft: Gemeente Delft [Dienst Beheer & Milieu], 1992. - 57 blz.: ill.

--, *'In de grond van de zaak': bodemonderzoek en bodemsanering in Delft*. - Delft: Dienst Beheer & Milieu, 1992. - 35 blz.: tab. - Met bijl.

--, *Het loopt steeds beter in Delft: op weg naar een autoluwe binnenstad*. - [Delft: Gemeente Delft], 1993. - [12] blz.: ill.

--, *Spoorplannen: Delft kiest voor een duurzame oplossing* / fotografie: Willem de Bie ... [et al.]. - [Delft]: Gemeente Delft, Dienst Stadsontwikkeling, 1993. - 11 blz.: ill.

Gemeente Musea Delft. - [Juli] 1990 - . . . - Groningen: Intermed Groningen, 1990. . . - .. dl.: ill. - Uitg. van het Stedelijk Museum Het Prinsenhof, Volkenkundig Museum Nusantara, Museum Lambert van Meerten. - Verschijnt 4x per jaar.

Gerding, M.A.W., en P. Hoekman, 'Darwin' in Drente: een biografische schets van Hermanus Hartogh Heijs van Zouteveen (1841-1891). - In: *Nieuwe Drentse volksalmanak* 1992, blz. 1-27. - betreft: Hermanus Hartogh Heijs van Zouteveen (1841-1891), gemeenteraadslid van Delft, 1868-1872.

Giessen, J.A. van der, en P. Verdonk, Stamreeks Naaktgeboren. - In: *Gens Nostra* 48 (1993), blz. 576-583. - Geslacht o.a. te Delft.

Gout, M., en M.A. Verschuyl, De Oud-Katholieke Kerk aan het Bagijnhof te Delft. - In: *Delfia Batavorum jaarboek* 1992, blz. 43-60.

Hoof, M. de, en H.K. Nagtegaal, Stamreeks Van Huijsloot. - In: *Kronieken: Tijdschrift van de Genealogische Vereniging Prometheus* 2(1993), blz. 121-128. - Geslacht te Delft en Delfshaven.

Houtzager, H.L., Enkele notities over botanici-medici, bloemen en kruidentuin en in het 16de en 17de-eeuwse Delft. - In: *Delfia Batavorum jaarboek* 1992, blz. 91-105.

-- e.a., De Delftse anatomische les van Dr. van der Meer uit 1617. - In: *Nederlands Tijdschrift voor Obstetrie en Gynaecologie* 106 (1993), blz. 222-226.

--, Delft, uniek in de geschiedenis van de Nederlandse verloskunde. - In: *Nederlands Tijdschrift voor Obstetrie en Gynaecologie* 106 (1993), blz. 292-297.

Jacobs, J.F., *Huwelijkse voorwaarden en uiterste wil van Clara Jansdr. van Sparwoude*. - [S.l.]: Jacobs, 1992. - Ongepagineerd: ill.

Janssen, Willem, *De nakomelingen van Donces Jansz. en Jannetje Verbeek: geschiedenis van een geslacht Janssen van ca 1700 tot 1993 met de oorsprong nabij Delft*. - Schoorl: Pirola, 1993. - 223 blz.: ill. - ISBN 90-6455-164-2

Jense, Jan, *Als ik op een pad loop is de pad dood: een bonte verzameling rijmen en gedichten over de mensen en de natuur in het Nederlands en Engels = Nature is a circle: a collection of poems about people and nature in Dutch and English*. - Delft: Eburon, 1992. - 56 blz.: ill. - ISBN 90-5166-266-1.

--, *Als men een mal omdraait is er een lam geboren*. - Delft: Judels en Brinkman, cop. 1992. - 19 blz.

Jong, Frida de, *Tussen tandwiel & turbulentie: de opleiding tot werktuigkundig ingenieur aan de TU Delft*. - Delft: TU Faculteit Werktuigbouwkunde, cop. 1992. - 148 p: ill.

Kattemölle, Herman (voorw.), *Geluk is duizend dingen*. - Delft : Rembrandtschool, [ca. 1990]. - [48 bl.]: ill. - Een verzameling gedichten gemaakt door leerlingen van groep 8, schooljaar 1988-1989, van de Rembrandtschool te Delft.

Kersten, Michiel, Jan van Goyens 'Gezicht op Delft vanuit het noorden', 1654. - In: *Delfia Batavorum jaarboek* 1992, blz. 61-75.

--, *Gilles van Oosten: retrospectief schilderijen en tekeningen*. - Delft: Gemeente Musea Delft; Delft: Stedelijk Museum Het Prinsenhof: 1993. - 68 blz.: ill. - Met samenvatting in het Engels. - ISBN 90-74063-05-5.

Kienhuis, J.H.M., Th.W. Westerwoudt en J.T. van der Wal, *Het waterschap van oud naar nieuw*. - Delft: Hoogheemraadschap van Delfland, 1993. - 103 blz.: ill. - ISBN 90-801769-5. - Uitg. t.g.v. het officiële afscheid van mr. A.P. van den Ber-

ge als dijkgraaf van het Hoogheemraadschap van Delfland.

Koeleman, J.J., *Job Koeleman en zyn nazaten: bijeengebracht en op een rijtje gezet*. - Den Haag: J.J. Koeleman, [1992]. - ix, [62] bl.: ill.

Krebbers, A.A., *Het Cohier van de honderdste penning van Hof van Delft de anno 1579*. - [Pijnacker: A.A. Krebbers, 1992]. - 70 blz.

Krogt, M.R. van der, en C.J.J. Veerkamp (alg. red.); eindred., realisatie: R.S. van Leyden ... [et al.], *Bij Koninklijke Beschikking Hofleverancier*. - Rijswijk: Print Code, cop. 1991. - 195 blz.: ill. - ISBN 90-9004547-3. - betreft: blz. 121: Delftse Olie- en vernisfabriek L. Vliegthart BV.

Kruk, A.R. van der, en B. van der Wulp, *Volledige alfabetische naamindex op de huwelijken gesloten te Delft in de jaren 1903-1912*. - [Delft]: Gemeentelijke Archiefdienst, 1993. - 181 blz. ; 30 cm
-- en --, *Volledige alfabetische naamindex op de huwelijken gesloten te Delft in de jaren 1913-1922*. - [Delft]: Gemeentelijke Archiefdienst Delft, 1993. - 248 blz.

Kuiper, René, *Armenzorg te Delft, 1854-1870: een zorg voor de overheid of voor particulier initiatief?*. - [S.l.]: Kuiper, 1990. - ii, 35 bl.: ill. - Losse bladen in omslag.

Leeuwen, H.W. van, Jan Soutendam (1830-1891), archivaris en secretaris.-In: *Delfia Batavorum jaarboek* 1992, blz. 107-115.

Leeuwen, J.N.M. van, *Door de maalstroom van de tijd. . . : Ruim een eeuw drinkwatervoorziening vanuit de Monsterse duinen ten behoeve van Delft (1887-1992) en het Westland (1923-1993)*. - Monster: N.V. Westlandsche Drinkwaterleiding Maatschappij, 1993. - 359 blz.

Leipsig, J.Th.A. van, Naamreeks Van Leipsig. - In: *Kronieken: Tijdschrift van de Genealogische Vereniging Prometheus* 2 (1993), blz. 105-117. - Betreft o.m. de firma Van Leipsig te Delft.

Lenselink, J., Het Legermuseum te Delft. - In: *Erfgoed van industrie en techniek* 2 (1993), blz. 94-96.

Lieburg, M.J. van, Reinier de Graaf en zijn plaats in het fysiologisch onderzoek van de zeventiende eeuw. - In: *Gewina: tijdschrift voor de geschiedenis der geneeskunde, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek* 15, blz. 73-84. - Bew. tekst van lezing gehouden tijdens het symposium over leven en werken van Reinier de Graaf, tevens najaarsvergadering van het Genootschap GeWiNa, Delft, 2 nov. 1991.

Liedtke, Walter, Johannes Coesermans, painter of Delft. - In: *Oud Holland: driemaandelijks tijdschrift voor Nederlandse kunstgeschiedenis: uitgave van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie* 107 (1993), blz. 191-198.

- Lindenburg, M.A.**, Het 'Straatje' van Vermeer / met een naschrift van W.F. Weve. In: *Delfia Batavorum jaarboek 1992*, blz. 77-90.
- Maar, Remko E. de**, *Het uit Delft afkomstige Geslacht De Maar: een voorlopige inventarisatie*. - 's-Gravenhage : De Maar, 1992. - 20 blz.
- Maassen, H.A.J.**, *Tussen commercieel en sociaal krediet: de ontwikkeling van de Bank van Lening in Nederland van Lombard tot Gemeentelijke Kredietbank, 1260-1940*. - Diss. Amsterdam 1993. - O.a. de Bank van Lening te Delft.
- Meilink-Hoedemaker, L.J.**, Beiaardkunst in Delft in de tweede helft van de 20ste eeuw. - In: *Delfia Batavorum jaarboek 1992*, blz. 133-144.
- Meilink-Roelofs, M.A.P.**, *De archieven van de Verenigde Oostindische Compagnie = The archives of the Dutch East India Company: (1602-1795)* / ed.: R. Raben en H. Spijkerman ; ed., History and manual: R. Raben ; [bijdragen van:] F.S. Gaastra . . . [et al.]. - 's-Gravenhage: Sdu Uitgeverij Koninginnegracht, 1992. - 555 blz.: ill. - Algemeen Rijksarchief, Eerste Afdeling. - ISBN 90-12-08012-6.
- Montias, John Michael**, *Vermeer en zijn milieu* / vertaald door Hans Bronkhorst. - Baarn: de Prom, cop. 1993. - 438 blz.: ill. - ISBN 90-6801-228-2.
- Nederburgh, Caroline W.**, *Mijn jaar met Leo en Theo*. - London: Excalibur Press of London, cop. 1993. - 60 blz. - ISBN 1-85634-220-4.
- Parois, Lionel**, *Essai de bibliographie sur Louis XVII*. - Paris: 'Au passé simple', 1992. - 220 blz.: ill. - ISBN 2-9507094-0-0.
- Ressing, H.H.**, Delfts aardewerk in Zweden: een ceramiek-reis in de zomer van 1990. - In: *Mededelingenblad: Vrienden van de Nederlandse ceramiek 1991/3*, blz. 13-28.
- Roodenburg, M.-C.**, *De Delftse pottenbakkersnering in de Gouden Eeuw (1575-1675): de produktie van rood pottengoed*. - Hilversum: Verloren, 1993. - 178 blz. - Proefschrift Utrecht. - ISBN 90-6550-372-2.
- Rosenfeld Shulsky, Linda**, De opstelling van de collectie porselein en Delfts aardewerk van Queen Mary in Kensington Palace: gebaseerd op een analyse van een inventaris uit 1697 / Nederlandse vert. Ink de Pree-Dommisse. - In: *Vormen uit vuur: mededelingenblad 1993/2*, blz. 17-31. - Bew. voordracht American Ceramic Circle Symposium 1986. - Eerder verschenen in: *American Ceramic Circle Journal VII (1990)*, blz. 71-94.
- Rijn, Th.C. van, en W. van Rijn-Mergler**, Plasjes bij de boom: jeugdherinneringen ter gelegenheid van ons 50-jarig huwelijk, 1 mei 1993. - [Delft: Van Rijn, 1993]. - 38 blz.: ill.
- Schaick-Banning, Lisa van**, *Tussen twee haakjes . . . : het verhaal van Koningsplein 83 te Delft*. - Delft: Lisa van Schaick-Banning, 1992. - 30 blz.: ill.

Schevicooven, Monique van, Van bliksemschicht tot bloesemtak: de herkomst van het Delftse bliksemdecor. - In: *Vormen uit vuur: mededelingenblad* 1993/1, blz. 34-37.

Schievink, Jacques (samenst.), *Natuur in en om Delft: herkenning, verkenning en beheer*. - Delft: KNNV, 1991. - 47 blz.: ill.

Schneider, Norbert, *Jan Vermeer 1632-1675: Verhüllung der Gefühle*. - Köln: Benedikt Taschen Verlag, 1993. - 96 blz.: ill. - ISBN 3-8228-9610-1.

Slaa, R.L. te, en H.J. Schreuder (samenst.), 'Zeg, luister es': *Liber Amicorum ter gelegenheid van het afscheid van Dr. C.A. Broodman, algemeen chirurg in het Reinier de Graaf Gasthuis, Delft, 4 juni 1993*. - [Z.pl.: z.n., 1993]. - (Delft: W.D. Meinema B.V.). - 101 blz. + 73 blz. wetenschappelijke bijdragen. - ISBN 90-371-0467-3.

Soutendam, J., Conflict tussen het gerecht van Delft en rector en rechters van de universiteit te Leiden, in het jaar 1759. - In: *Delfia Batavorum jaarboek* 1992, blz. 117-123.

Spaans, C., Het Techniek Museum Delft: museum en ontmoetingsplaats. - In: *Erfgoed van industrie en techniek* 1, (1992), blz. 65-69.

Timmermans, Patrick, *Historisch album Zuid-Holland*. - Weesp: Robas ; Zaltbommel: Europese Bibliotheek, 1993. - 268 blz.: ill. - Fotoboek. - ISBN 90-72770-42-0. - betreft verzameling prentbriefkaarten, blz. 89-114 Delftse regio en Westland, blz. 94-98 Delft.

Tuurenhout, Thijs (fotogr.), tekst: Herman Hoeneveld, *Local landscapes: reisimpressies*. - Zoetermeer: P/F Publishing, 1993. - 128 blz.: hoofdzakelijk ill. - ISBN 90-72084-10-1.

Verbong, G.P.J., Delftse ingenieurs tussen wetenschap en industrie (1875-1900). - In: *De toga om de wetenschap: ontwikkelingen in het hoger onderwijs in de Geneeskunde, Natuurwetenschappen en Techniek in België en Nederland (1850-1940)*. - Rotterdam: Erasmus Publishing, 1993. - (Gewina ; jrg. 16 (1993) nr. 3). - blz. 248-260.

Verhoeven, G., Kerkelijke feestdagen in de late Middeleeuwen: Utrechtse en Delftse kalenders. - In: *Holland: regionaal- historisch tijdschrift* 25 (1993) 3/5, blz. 156-173.

Verkroost, C.M., *Een bibliografie van P.A. de Genestet (1829-1861)*. - Utrecht: Onderwijs Media Instituut (OMI), 1993. - 49 blz.: ill. - ISBN 90-800732-5-3.

--, *Kerstpreek van P.A. de Genestet (ca. 1857)*. - [S.l.: Verkroost], 1993. - 29 blz.: ill. - Bevat ook overzicht van De Genestet's godsdienstige toespraken (5 dec. 1852 - 19 feb. 1860). - ISBN 90-800732-7-X.

--, *P.A. de Genestet (1829-1861) en zijn geestelijk milieu*. - Utrecht: Onderwijs Media Instituut Copy, 1993. - [25] blz.: ill. - Aanvulling op de gelijknamige uitg.

uit 1989 door C.M. Verkroost en Mevr. S. Poestkoke-Gross. - ISBN 90-800732-6-1.

Verweij, M.S., Een plan tot overkapping van de eerste binnenplaats in het Prinsenhof te Delft. - In: *Bulletin: tweemaandelijks tijdschrift voor monumentenzorg, architectuurgeschiedenis, archeologie, cultuurbeleid, musea en archieven* 92 (1993), blz. 157-159.

Vitesse Delft door het oog van . . . : 1933-1993. - Delft: [Voetbalvereniging Vitesse Delft], 1993. - ongepagineerd: hoofdzakelijk tek. - Uitg. ter gelegenheid van 60 jaar Vitesse Delft.

Vijverberg, P.A., *Frederik Dirkszoon Groenewegen en zijn nakomelingen*. - [Naaldwijk: P.A. Vijverberg, 1992]. - viii, 310 blz.: ill.

Vogelwacht Delft. Vogelwerkgroep, De vogels van Delft en omgeving in . . . : verslag van de Vogelwerkgroep Vogelwacht Delft e.o. - 1984 - . . . - Delft: Vogelwacht Delft e.o., 1985-. . . - .. dl.: ill. - Hierin opgenomen: Nestkastenverslag . . . - *Aanw.*: 1984-1992.

Vreede, R.J.H.A. de, *Kerkeraad versus burgemeesteren: conflicten bij het beroepen in de Gereformeerde gemeente te Delft, 1672-1777*. - Leidschendam: R.J.H.A. de Vreede, 1992. - 84 blz.: ill. - Met bijl. - Doctoraal werkstuk Leiden.

Weve, W.F., Het Armamentarium te Delft. - In: *Erfgoed van industrie en techniek* 2 (1993), blz. 88-93.

Wielema, M.R., Tussen rede en rechtzinnigheid: het wankelmoedig Deurhovisme van enkele Delftse gereformeerden (1738-1740). - In: *Holland: regionaal-historisch tijdschrift* 25 (1993), blz. 24-45.

Wubben, G.A.H.A., *Genealogie Wubben, tweede uitgave*. - Rijswijk: bestuur Stichting Familie Wubben, 1992. - 230 blz.: ill.

Wüstefeld, W.C.M., Delftse handschriftenproductie en de boeken van de familie Van Assendelft. - In: *Delfia Batavorum jaarboek* 1992, blz. 9-42.

Wijbenga, D., *Delft: een verhaal van de stad en haar bewoners: Deel III, Van 1700 tot het jaar 1795*. - Rijswijk: Elmar, 1993. - 281 blz. - ISBN 90-389-0028-7.

Het gemeentebestuur van Delft eind 1993

Burgemeester: H.V. van Walsum

Gemeentesecretaris: D.J. van Doorninck (*zie Kroniek bij 1 oktober*)

Wethouders:

mw. C.M. van der Bie-van Vliet (PvdA), Concernaangelegenheden, personeel en organisatie, beleidsplanning en -evaluatie, milieu en energie

B.J. Boelens (VVD), Stadsontwikkeling, beheer, regionale zaken, bedrijven en informatisering

P.R.M. Rensen (PvdA), Sociale zaken, economische zaken, werkgelegenheid en toerisme

A.J. van der Hout (D'66), Volkshuisvesting, onderwijs en financiën

mw. C. Heuvelman (Groen Links), Welzijnszaken, emancipatie, cultuur, volksgezondheid, sport en recreatie

Gemeenteraad

PvdA

mw. C.M. van der Bie-van Vliet (1982)

H. Boogaard (1982)

mw. E. Boogaard-Kreszner (1986)

A.A.J. Jacobs (1974)

A. van der Lugt (1978)

P.R.M. Rensen (1986)

C. Scalzo (1986)

J.P. Torenstra* (1986)

mw. J. Zomervrucht (1986)

CDA

L.J.M. Borghols (1991)

H. van Dorp (1984)

mw. M.E.H. Koop (1988)

W.A.G. van Leeuwen* (1986)

A.H.J. Meeuwis (1990)

A. Plooij (1987)

mw. J.I.M. Richaers-Adelmeijer (1982)

A.H.G. Verouden (1988)

D'66

mw. Y.S. Auwerda-Meister (1990)

A.J. van der Hout (1986)

mw. J.H.M. van der Jagt-Toet* (1984 *zie Kroniek bij 16 december*)

M.P. Oosten (1990)

J.P. Peters (1990)

VVD

B.J. Boelens (1982)

R. de Boer* (1990)

mw. L.J. van der Hoek (1993 zie *Kroniek bij 27 mei*)

mw. W.C. Steffen-Hoogendoorn (1982)

R.M. Stuurman (1991)

Stadsbelangen

C.A. Bonthuis* (1986)

J.P. Lisset (1990)

C. van der Pot (1986)

H. Smithuis (1990)

mw. W.M. Wijnmaalen-van Leenen (1993 zie *Kroniek bij 28 oktober*)

Groen Links

M.A. Bongers* (1990)

M. Gorissen (1989)

mw. C. Heuvelman (1990)

mw. A.F. van Velsen (1990)

SGP/GPV/RPF

J. van den Doel* (1991)

* = fractievoorzitter

het jaartal geeft aan wanneer men raadslid geworden is

De Delftse bevolking

Op 1 november 1993 telde Delft 91.973 inwoners, 47.926 mannen, 44.047 vrouwen.

Bron: Gemeente Delft, Concernafdeling Communicatie en Onderzoek

Over de auteurs

Drs. J.J.M. Baartmans (Hilvarenbeek 1937) studeerde Nederlands aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen en is thans docent Nederlands aan het Elzendaalcollege te Boxmeer. Hij publiceerde reeds diverse malen over Gerrit Paape.

Drs. E.J. Bult (Den Haag 1954) studeerde sociale geografie aan de Vrije Universiteit en culturele pre- en protohistorie aan de Universiteit van Amsterdam. Daarna werkte hij van 1985 tot en met 1990 bij de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek in Amersfoort. Sedert 1 januari 1991 werkt hij als gemeentelijk archeoloog bij de dienst Stadsontwikkeling van de gemeente Delft.

Dr. H.L. Houtzager (Delft 1935) studeerde geneeskunde in Leiden en werd in Nijmegen opgeleid tot vrouwenarts. Hij promoveerde in 1968 op het proefschrift *De vorming van oestrogenen in geval van mola-zwangerschap*. Sedert 1971 is hij werkzaam als gynaecoloog in het Reinier de Graaf Gasthuis te Delft. Hij publiceerde tal van artikelen over gynaecologie en verloskunde, alsmede over de geschiedenis van de geneeskunde.

Dr. P.C.J. van der Krogt (Delft 1956) studeerde fysische geografie en kartografie te Utrecht. Hij promoveerde in 1989 op het proefschrift *Globi Neerlandici. De produktie van globes in de Nederlanden*. Hij publiceerde diverse artikelen en boeken over de historische kartografie en over de geschiedenis van Delft, met name over de naamkunde.

Drs. S.M.C. Leupen (Delft 1965) studeerde geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Leiden en deed in 1990 haar doctoraal examen (middeleeuwen). Reeds tijdens haar studie deed ze de eindredactie van *Fibula*. In 1992 ontving ze de prijs van onze zustervereniging Oud-Leiden voor haar artikel over de Leidse celledroers. Sinds 1993 is zij werkzaam bij het archeologisch themapark 'Archeon' in Alphen aan den Rijn.

J.A. Meter (Den Haag 1952) studeerde MO-A Nederlands en was van 1978 tot 1993 verbonden aan de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag, waarbij hij de eerste bibliotheek-opleiding heeft gevolgd. Vanaf februari 1993 is hij als bibliothecaris werkzaam bij de Gemeentelijke Archiefdienst van Delft.

Drs. A.J.H. Rozemond (Leiden 1934) was na het behalen van het diploma wetenschappelijk archiefambtenaar 2e klasse sedert 1958 in diverse functies werkzaam bij het Algemeen Rijksarchief te Den Haag. In zijn vrije tijd studeerde hij rechten te Leiden, waar hij in 1972 voor zijn doctoraal examen (vrije studierichting) slaagde. In 1973 verwierf hij het diploma hoger archief-ambtenaar. In dat jaar werd hij benoemd bij de Gemeentelijke Archiefdienst te Delft, werd in 1974 adjunct-archivaris en was van 1977 tot 1994 gemeentearchivaris.

Dr.ir. Johan Stellingwerff (Groningen 1924), studeerde en promoveerde aan de Technische Hogeschool (nu T.U.) te Delft, was bibliothecaris van de T.H. Eindhoven en van de Vrije Universiteit te Amsterdam. Publiceerde behalve *De diepe wateren van Nagasaki* ook over Japan: *Fat man in Nagasaki* en *Zijne Majesteits Raderstoomschip Soembing overgedragen aan Japan*.

Naamregister

Persoonsnamen en topografie

De namen in noten en in de bibliografie (blz. 97-104) en de namen van de leden van de gemeenteraad (blz. 105-106) zijn niet in dit register opgenomen.

- Abels, J.K. 9
Abtswoude, wooncentrum 11
Acquet, Henricus d' 55-56
Aagnetapark 11
Akker, bakkerij van den 14
Alders, Hans 15
Alderwerelt, Joan Carel van 66-67
Alexander I, tsaar 53
Alexius, St. 25, 32
Andriessen, J. 21
Antiekbeurs 15
Appel, De 18
Armamentarium 39-50
Axmacher 65
Bandy, Lou 75
Beestenmarkt 15, 80-82
Berge, A.P. van den 21
Bie-van Vliet, C.M. van der 12
Bleyswijck, Dirck Evertsz. van 25,
29, 49-50, 56
Blok, D.W. 11
Blok, J.W. 5
Blom, R.J. 7
Blommestejn, Diderik Leendert van 66
Bode, Catharina Elisabeth 52
Boelens, B.J. 11-13, 15
Boer-van Rijk, Esther de 76
Bommel, Jos van 73
Bonthuis, C.A. 11-12
Boogaard-Kreszner, E. 16
Bosboom, Herman 14
Bosch, Reyer van den 67
Boschma, K. 7
Bourbon, Ch.L.E. de 14
Bouwmeester 65
Braak, H.J.M. ter 19
Brand, comm. 18
Broodman, C.A. 15
Buchell, Arnout van 54-55
Bult, E.J. 7, 12, 15
Buys, Willem 67
Buyser, Frans Willem 63-64
Bijbelbrug 18
Cantabile, koor 11, 14
Cellebroedersklooster 23-38
Clemens VI 23
Cooman, Joris die 33
Cornelis, Reijnault 32
Crepelsteegh 28
Crommelinlaan 86-88
Davids, Henriëtte 76
Delftdag 17
Delftenaar, De 13
Delfts Symphonie Orkest 16
Delftsche Sanghers, Die 16
Delftse Schaak Club 21
Deventer, Jacob van 27
DHC 17, 76
DHL 13
Doelen Kino 73, 75
Droog, J.G. 13, 15
Dubbele Sleutel, De, brouwerij 77
Dijk, B.J.M. van 12
Ecodus 15
Egelantier, De, school 12
Emants, G.B. 66
Emeis, E. 9
Est, Theo van 74
Eugenius IV 31
Euroglas 15

Excelsior 12, 13, 76
 Eijck, Hans van 12
 Fledderus, buurtvereniging 11
 FNV 18, 19
 Fijnje, Wybo 59, 63-64, 66-67
 Gamenen, Adriana van 59
 Geesteranus, Reyer 67
 Ghent, Joest Jansz. van 34-35
 Goes, Adriaan van der 66
 Goes, Aert van der 66
 Goorberg, Adam van de 65
 Gorlaeus, Abraham 54
 Gortersdr., Maritgen de 33
 Gossaert, Jan 55
 Goud van Oud 16
 Graaf, Lena de 19
 Grakist, J. 9
 Gravesande, Cornelis 's 56
 Greve, J.H. 72
 Groot, Hugo de 89
 Groot-Op den Brouw, G.W.A. 9
 Haastert, Isaac van 42, 45-46, 48-49
 Haefften, A.W. van 64, 68
 Halt, bureau 12
 Harmsen van der Beek-Pompe, K.M. ten 9
 Hartshoorn, De, brouwerij 77
 Hasselt, Gysbertus van 67
 Heemskerk, Maarten van 47
 Heuvelman, C. 11, 15, 20
 Heijden-Wolfhagen, P.C. van der 9
 Hoek, L.J. van der 15
 Hoeve, Aper Franz. van der 55
 Hollem, K.F. 13
 Hoogeveen, Theodorus van 67
 Hout, A.J. van der 18, 20
 Houtzager, H.L. 9, 12
 Hugo de Grootschool 17, 18
 Hugo Grotius, scholengemeenschap 20
 Huisstede, K.E. van 13
 ING-bank 14
 Iperen, Marinus Urbanus van 67
 Jacobsz., Jan 32
 Jacobsz., Wouter 34
 Jagt, J.H.M. van der 12, 21
 Jan Vermeer, school 16
 Jensen 74
 Jeunink-van Schie, T.J.C. 21
 John John, kapsalon 14
 Joris, Psych. Centrum 13
 Jorisz., David 33
 Kachel 14
 Kaninaga, Utagawa 47
 Kingston-upon-Thames 15
 Koers, N. 8
 Koningsveld 83
 Koninklijke Harmonie Kapel 20
 Koninklijke Harmoniekapel 12
 Kooy, P. van der 14
 Kooij, van der, landbouwer 82
 Kooijmans, P. 16
 Koppen, P.A. van 5, 10
 Kraeyvanger, Nicolaes 66
 Krogt, P.C.J. van der 9
 Kunz, G.G. 9
 Küppers, M.J. 14
 Lambert van Meerten, Museum 19
 Lambrechts, Binke 66-67
 Lee, A. van 56
 Leeuwen, H.W. van 9
 Leeuwen, W.A.G. van 12
 Leeuwenhoek, Antoni van 56
 Legermuseum 21
 Leth, Hendrik de 52
 Leupen-van den Bosch, W.J.B.I. 9
 Lidth de Jeude, Thomas van 66
 Lier, van 75
 Lloyd, Harold 74
 Loef, J.J. van 9
 Looyenga, H. 15
 Losschaert, Johannes 29
 Lotgering, Jan 16
 Lugt Melsert, Cor van der 76
 Lutz, Evert 20
 Luyken, Jan 53
 Man, Cornelis de 56
 Mappa, Adam Gerard 64
 Mar, Nap & Fien de la 71
 Marcuskerk 12
 Maria Magdalenaklooster 31
 Marsman, Hendrik 49
 Merkestein, Edwin 19
 Mgr. Bekkersschool 18
 Minderbroedersklooster 27, 80-82
 Mitterrand, Danielle 20
 Modius, Franciscus 25
 Moerman, J.W. 7
 Moskee 21
 Mustert, Alexander 16
 Naundorff, K.W. 14
 Nieuwe Kerk 16

Noodt, Willem 63
 Noort, M. van 9
 Ockels, Wubbo 13
 Onderdewyngaard, Canzius 66-67
 Oosten-van der Bos, A. van 14
 Os, Arnoldus van 67
 Oud-Katholieke Kerk 21
 Paape, Gerrit 59-69
 Paauw, Engelbert 66-67
 Papaver, De 13
 Parinussa, Fred 17
 Paulusschool 16
 Phaff, H.E. 9
 Pius II 23
 Plas, Peter G. 74-76
 Poons, Sylvain 76
 Poppink, J.J. 13
 Porceleyne Fles, De 18
 Prins Hendrik, Muziekvereniging 13
 Prinsenhof, museum Het 15
 Probst, Georg Balthasar 48
 Prometheus, Geneal. Ver. 19
 Proteus-Eretes 17
 Pijzel-Dommisse, H.H. 6
 Quartel, D.F.H. de 15
 Rademaker, A. 44, 48-49
 Raven, H.W. 11
 Raymakers, B.W. 9
 Reinier de Graaf Gasthuis 15
 Rembrandt van Rijn 52-53
 Rensen, P.R.M. 13, 15, 20
 Rensing, H.H. 15
 Rippe, S. 71
 Roodenburg, Marie-Cornélie 20
 Roos, De, molen 21
 Rotaryclub Delft-Koningsveld 18
 Rotterdamseweg 82-83
 Röver, Matthijs 52
 Röver, Valerius 52-54
 Royen, Hermannus Johannes van 66
 Rozemond, A.J.H. 9
 Rijck, Huijch van 27
 Salinas de Gortari, Carlos 18
 Salovjé, trio 16
 Sanderus, Lambertus 67
 Santen, fam. van 89
 Sarrauthe, Nathalie 15
 Schee, A. van der 17, 19
 Schie, Maria van 59
 Schrotten, Nicolaas 20
 Scranti 14
 Sion, klooster 7-8, 25, 27
 Sixtus IV 28, 29
 Sleyden, Cornelis van der 67
 Smit, Wessel Hendricksz. 32
 Snep 66
 Spelter, A.P.A. 18
 Spiegel, J.W. van 14
 Spiering, François 54
 Sprookjesmuseum 16
 Stads Doelen 71-76
 Stefanna, wooncentrum 21
 Stek, P. 76
 Stelzer, I.L. 48
 Stichting Delft 750 jaar stadsrechten 14
 Synagoge 17, 18
 Techniek Museum 17, 18
 Terpstra, Erika 16
 Tetar van Elven, Museum Paul 15
 Tetrode, Willem Daniëlsz. van 55
 Tetteroo, C.L.F. 7
 Tholen 75
 Tienstra, M. 7, 9
 Tillema, M. 9
 Timman-Jansen, P. 9
 Tiquet, R.J. 67
 TNO Delft 18
 Toyoharu, Utagawa 39-50
 Veen, Rob van der 5-6
 Verbeek, Gerardus 61, 63, 66
 Verbrugge, B.D. 9
 Verbrugge, Willem 66
 Verkade, Eduard 76
 Vermeer, Johannes 45
 Verschuyf, M.A. 9
 Visser, H.J.A. 11
 Vliet, Ph. van der 11
 Vos, H.H. 7-8, 10
 Vos-de Koning, W.M. 8
 Voskuil, kapsalon 11
 Vroom, F.N. 9
 Vrijdag, Joost 64, 66
 VSB-bank 16
 Wagter, Willem 18
 Walsum, H.V. van 12, 17, 18, 21
 Waser, Frits 20
 Wegner, J.G. 9
 Westvest 77
 Wilhelmina, koningin 17
 Wilhelmus van Nassouwe, school 15

Willem Felsoord 11
Willem I van Oranje 7, 34
Willem IV, stadhouder 59
Willem V, stadhouder 59
Willem VIII, landgraaf 52-53
Winden, J.J.M. van 19
Wouwerman, Philips 52
Wijbenga, D. 5, 19
Wijnhaven 78-80

Wijnmaalen-van Leenen, W.M. 19
Wijs-Kamp, J.M. de 5, 9, 20
Yohachi, Nishimuraya 39
Zomer, Jan Pietersz. 52
Zuideinde 83-86
Zuur, W.J. 18
Zuydgeest, P.J.M. 7
Zwaanshals, Frederik Cornelis 67

